

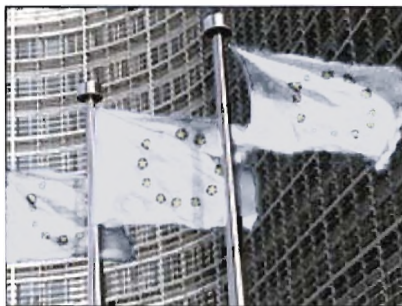
**ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

**ΓΕΝΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

Δίκαιο και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση

Κατεύθυνση: Δημόσιο Δίκαιο

**ΘΕΜΑ: *Η ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΙΔΙΩΤΗ ΣΕ ΘΕΜΑΤΑ
ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΕΝΩΠΙΩΝ ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ
ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ (ΔΕΕ ΚΑΙ ΕΔΔΑ)***

**ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΣΠΥΡΙΔΟΥΔΑ Ζ. ΖΑΧΟΥ
ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΦΟΥΝΤΕΔΑΚΗ
ΑΘΗΝΑ 2012**

Indication and yet fundamental component of any constitutional state and modern setting, is the recognition of fundamental human rights and constitutional protection. In this sense, as human rights are meant the civil, social and individual rights, although after the emergence of a globalized form of governance has emerged as a new category, the "new generation rights" as called, which is related to new forms of rights that require protection. Main examples of this group are the environmental rights and the right to peace and development. The extent and magnitude of the protection of human rights is an indicator of a democratic society, but also the application or not of the rule of law. Moreover, the connection between human rights, rule of law and democracy, from the earliest years of the European Communities was intense. Especially for the rule of law, it is considered that this is a necessary prerequisite and a means to effectively promotion of the protection of human rights, while any form of violation of human rights characterizes those societies where there is a democratic deficit.

The purpose of this thesis is to study the judicial protection of fundamental rights of individuals in front of the European Courts, on the one hand of Court of Justice of the European Union (CURIA) and on the other, of the European Court of Human Rights (ECHR). The structure of this projects is divided into three parts. The first part will refer to the protection of fundamental rights of individuals within the Council of Europe, while emphasis will be given to operation of the European Court of Human Rights, which works as a control mechanism of the European Convention on Human Rights (ECHR). In the second part, it will be analyzed the legal aspects of protection of fundamental rights through a Community level initially and then as a Union, both before and after the entry into force of the Treaty of Lisbon. Finally, in the third part will be also analyzed the means of judicial review that are available to the individual in order to protect the fundamental rights, both within the courts of the Union, and within the Strasbourg Court.

Initially, it could be said that the protection of fundamental human rights are identified with the functioning of the Council of Europe, because is this first time that a group of European countries understands the essential importance of human rights, affirms the legal validity at the international level, and decides to cooperate in the

field of protection, enabling an effective institutional mechanism set up by the European Court of Human Rights and complemented by the Committee of Ministers of the Organization and at least until 1998 and by the European Commission of Human Rights . As part of the Strasbourg Court, the right of individual petition, except its historical importance, because for the first time in the history of the international community is recognized to individuals the right to go against the state which violated their rights, recommends effective means of protection of their freedoms.

Dominant position has also the protection of fundamental rights at the level of founding treaties of Community law. Initially, the establishment of the European Communities has been shortfall in the guarantee of fundamental rights under the treaties, although the jurisprudence of the ECJ gradually established a set of general principles and included the protection of human rights. With the Treaty, however, of Maastricht and even though the protection of fundamental rights emerged as necessary, this protection occurs also at the level of treaty now. With the Amsterdam Treaty the protection of rights knows further improvement and radical changes are brought about by the recent EU Treaty of Lisbon. The Lisbon Treaty actually made significant changes to strengthen the legal protection of human rights, with major performance giving legally binding to the Charter of Fundamental Human Rights and the Union's accession to the ECHR. Important is also the rule in Article 263 of the new Treaty, which opens the way and further extends the right of legal protection of individuals in relation to the past, not in combination with other instruments of judicial review, as they are required by the Treaties, and contributes to more effective protection of fundamental rights. Despite the increased theoretical importance of the principle of protection of human rights and despite the limitations and restrictions imposed on action by the EU and national institutions, so as not to lead them to their violation, the lack of judicial protection in EU law does not seem to disappear . This is precisely the central question that is going to be arised from the first part of the work and ambition of this project is to be answered: whether or not is considered as effective ,and to what extent, the protection of fundamental rights of individuals within the EU legal order. The answer to this question is extremely important, in any

case the improvement of the system of legal protection of fundamental rights of the individual, is of paramount importance.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ..... 5-7

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΙΔΙΩΤΗ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΙ Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ (ΕΣΔΑ).....8-10

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ (ΕΔΔΑ) ΩΣ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΣ ΕΛΕΓΧΟΥ ΤΗΣ ΕΣΔΑ.....10-14

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΙΔΙΩΤΗ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟ

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ ΛΙΣΑΒΩΝΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Α. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΩΝ ΙΔΡΥΤΙΚΩΝ ΣΥΝΘΗΚΩΝ.....14-15

Β. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΔΕΚ.....15-18

Γ. ΣΥΝΘΗΚΗ ΜΑΑΣΤΡΙΧΤ: ΟΡΟΣΗΜΟ ΓΙΑ ΘΕΣΜΙΚΗ ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΩΝ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ.....18

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΧΩΡΗΣΗΣ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΣΔΑ ΚΑΙ Η ΓΝΩΜΟΔΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΔΕΚ 2/94.....18-20

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Ο ΧΑΡΤΗΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ.....20-23

ΤΜΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ ΛΙΣΑΒΩΝΑΣ

Α. ΓΕΝΙΚΑ.....23-25

Β. ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΤΗΣ ΝΟΜΙΚΗΣ ΔΕΣΜΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΧΑΡΤΗ.....25-28

Γ. ΠΡΟΣΧΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΣΔΑ.....28-31

Δ. ΔΙΕΥΡΥΝΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΕΝΝΟΜΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΟΥ ΙΔΙΩΤΗ..31-32

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ
ΜΕΣΑ ΑΣΚΗΣΗΣ ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΟΥ
ΙΔΙΩΤΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ
ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΤΟΥ ΙΔΙΩΤΗ ΕΝΩΠΙΟΝ ΤΟΥ ΕΛΛΑ

Η ΑΤΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΦΥΓΗ.....	33
I. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ «ΘΥΜΑΤΟΣ» ΚΑΤ' ΑΡΘΡΟ 34 ΕΣΔΑ	33-34
II. ΟΙ ΟΡΟΙ ΤΟΥ ΠΑΡΑΔΕΚΤΟΥ.....	35
1. Η ΕΞΑΝΤΛΗΣΗ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ ΕΝΔΙΚΩΝ ΜΕΣΩΝ	
i) Ο ΚΑΝΟΝΑΣ.....	35-36
ii) ΟΙ ΕΞΑΙΡΕΣΕΙΣ.....	36-40
2. Η ΤΗΡΗΣΗ ΤΗΣ ΕΞΑΜΗΝΗΣ ΠΡΟΘΕΣΜΙΑΣ.....	40
i) ΕΝΑΡΞΗ ΕΞΑΜΗΝΗΣ ΠΡΟΘΕΣΜΙΑΣ.....	40-41
ii) ΔΙΑΚΟΠΗ ΕΞΑΜΗΝΗΣ ΠΡΟΘΕΣΜΙΑΣ.....	42
3. ΟΙ ΕΙΔΙΚΟΙ ΟΡΟΙ ΤΟΥ ΠΑΡΑΔΕΚΤΟΥ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 35 ΠΑΡ. 2 ΚΑΙ 3 ΕΣΔΑ.....	42-44
III. ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΕΝΩΠΙΟΝ ΤΟΥ ΕΛΛΑ.....	44
i) ΓΕΝΙΚΕΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΤΙΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ.....	45-46
ii) ΕΠΙΤΕΥΞΗ Η ΜΗ ΦΙΛΙΚΟΥ ΔΙΑΚΑΝΟΝΙΣΜΟΥ.....	46-47
iii) ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΛΛΑ ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΗΣ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗΣ.....	47-48

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ
ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΤΟΥ ΙΔΙΩΤΗ ΕΝΩΠΙΟΝ ΤΟΥ ΔΕΕ

ΓΕΝΙΚΑ.....	52
ΠΡΟΣΦΥΓΗ ΑΚΥΡΩΣΕΩΣ.....	52
I) ΔΙΑΔΙΚΑΣΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΑΣΚΗΣΗΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΦΥΓΗΣ.....	52-53
II) ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ ΤΗΣ ΛΙΣΑΒΩΝΑΣ.....	53-55
B. ΠΡΟΣΦΥΓΗ ΚΑΤΑ ΠΑΡΑΛΕΙΨΕΩΣ.....	56
I) ΔΙΑΔΙΚΑΣΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΑΣΚΗΣΗΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΦΥΓΗΣ.....	56-57
II) ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ ΤΗΣ ΛΙΣΑΒΩΝΑΣ.....	57
Γ. ΠΡΟΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΠΑΡΑΠΟΜΠΗ.....	57
I) ΔΙΑΔΙΚΑΣΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ	57-60
II) ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ ΤΗΣ ΛΙΣΑΒΩΝΑΣ.....	60-62
Δ. ΕΝΣΤΑΣΗ ΠΑΡΑΝΟΜΙΑΣ.....	62
I) ΔΙΑΔΙΚΑΣΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΑΣΚΗΣΗΣ ΤΗΣ ΕΝΣΤΑΣΗΣ.....	62-64
II) ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ ΤΗΣ ΛΙΣΑΒΩΝΑΣ.....	64
E. ΑΓΩΓΗ ΑΠΟΖΗΜΙΩΣΗΣ.....	64

Ι) ΔΙΑΔΙΚΑΣΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΑΣΚΗΣΗΣ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ.....	64-68
ΙΙ) ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΑΓΩΓΗΣ ΑΔΙΚΑΙΟΛΟΓΗΤΟΥ ΠΛΟΥΤΙΣΜΟΥ.....	68-69
ΣΤ. ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ.....	69-70

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΑΛΛΗΛΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΝΟΝΩΝ.....	70-71
---	-------

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ.....	71-74
-----------------------------------	-------

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ.....	75-81
-------------------------------	-------

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ένδειξη και συνάμα θεμελιώδη συνιστώσα κάθε συνταγματικής πολιτείας και δη σύγχρονης, αποτελεί η αναγνώριση των θεμελιωδών δικαιωμάτων¹ του ανθρώπου και η συνταγματική προστασία τους. Με την έννοια ανθρώπινα δικαιώματα νοούνται² τα πολιτικά, τα κοινωνικά και τα ατομικά δικαιώματα³, ενώ μετά την εμφάνιση της παγκοσμιοποιημένης μορφής διακυβέρνησης, έχει αναδυθεί και μία νέα κατηγορία, η «νέα γενιά δικαιωμάτων» όπως χαρακτηριστικά αποκαλείται, που αφορά σε νέες μορφές δικαιωμάτων που χρήζουν προστασίας, με κύρια παραδείγματα της ομάδας αυτής τα περιβαλλοντικά δικαιώματα και το δικαίωμα στην ειρήνη και την ανάπτυξη. Η έκταση και το μέγεθος της προστασίας που χαίρουν τα ανθρώπινα δικαιώματα συνιστούν δείκτες της δημοκρατικότητας μιας κοινωνίας, αλλά και της εφαρμογής ή μη της αρχής του κράτους δικαίου⁴. Εξάλλου, η σύνδεση μεταξύ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, του κράτους δικαίου και της δημοκρατίας, ήδη από τα πρώτα χρόνια λειτουργίας των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων ήταν έντονη⁵. Ειδικά για την αρχή του κράτους δικαίου, θεωρείται ότι αυτή αποτελεί αναγκαίο προαπαιτούμενο και μέσο για την αποτελεσματική προώθηση της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων⁶, ενώ η οποιαδήποτε μορφή παραβίασης δικαιωμάτων του ανθρώπου χαρακτηρίζει εκείνες τις κοινωνίες όπου εκδηλώνεται δημοκρατικό έλλειμμα⁷.

Αντικείμενο της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η μελέτη της δικαστικής προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ιδιώτη ενώπιον των

¹ Στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τα ανθρώπινα δικαιώματα αναφέρονται ως θεμελιώδη δικαιώματα. Μεταξύ των δύο όρων δεν υπάρχει σημαντική διαφορά και ισοδύναμα θα χρησιμοποιούνται και στο παρόν κείμενο. Ακριβέστερος πάντως κρίνεται ο όρος «θεμελιώδη δικαιώματα» που χρησιμοποιείται στο εθνικό συνταγματικό δίκαιο, την ΕΣΔΑ και το ενωσιακό δίκαιο.

² Βλ. σε Πλιάκο Αστέρη (2009), Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην εφαρμογή του, θεσμοί και ελευθερίες της ΕΕ, Τόμος Α', Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, σελ. 34.

³ Βλ. σε Περράκη Ε. Στέλιο (2009), Διαστάσεις της διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, Ηνωμένα έθνη, Περιφερειακά συστήματα, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σελ. 14-16.

⁴ Για την αρχή του κράτους δικαίου γενικά βλ. αναλυτικά σε Tamanaha B.Z., On the Rule of Law: History, Politics, Theory, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, ενώ για την σχετική έννοια στα πλαίσια της έννομης τάξης των Κοινοτήτων και της Ένωσης βλ. σε Birkinshaw P., Supranationalism, the rule of law and constitutionalism in the Draft Union Constitution, Queen's Papers on Europeanisation No 5/2003, διαθέσιμο σε <http://www.qub.ac.uk/schools/SchoolofPoliticsInternationalStudiesandPhilosophy/FileStore/EuropeanisationFiles/Fileupload.38409.en.pdf>, ημερομηνία πρόσβασης 21/01/2012.

⁵ Δήλωση των Εννέα Υπουργών Εξωτερικών στις 14.12.1973, στην Κοπεγχάγη, σχετικά με την Ευρωπαϊκή Ταυτότητα, Bull. EC, Δεκέμβριος 1973, No. 12, σελ. 118.

⁶ Έτσι σε Προοίμιο της Οικουμενικής Διακήρυξης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (10.12.1948) αναφέρεται ότι «έχει ουσιαστική σημασία να προστατεύονται τα ανθρώπινα δικαιώματα από το κράτος δικαίου». Διαθέσιμο σε <http://www.un.org/en/documents/udhr/index.shtml>, ημερομηνία πρόσβασης 21/01/2012.

⁷ Βλ. σε Πλιάκο ό.π. σημ.2, σελ. 34.

Ευρωπαϊκών Δικαστηρίων, από τη μια του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) και από την άλλη του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ). Η διάρθρωση της εργασίας γίνεται σε τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος θα γίνει αναφορά στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ιδιώτη στα πλαίσια του Συμβουλίου της Ευρώπης, ενώ έμφαση θα δοθεί στην λειτουργία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων που λειτουργεί ως μηχανισμός ελέγχου της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ). Στο δεύτερο μέρος θα αναλυθούν οι πτυχές της έννομης προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε επίπεδο Κοινοτήτων αρχικώς και έπειτα Ένωσης, πριν και μετά την έναρξη ισχύος της Συνθήκης της Λισαβόνας. Τέλος, στο τρίτο μέρος, θα αναλυθούν τα μέσα άσκησης δικαστικού ελέγχου που διαθέτει ο ιδιώτης προκειμένου να προστατεύσει τα θεμελιώδη του δικαιώματα, τόσο στα πλαίσια του Δικαστηρίου της Ένωσης, όσο και στα πλαίσια του Δικαστηρίου του Στρασβούργου.

Εισαγωγικά θα μπορούσε να ειπωθεί ότι είναι γεγονός ότι η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου είναι ταυτισμένη με την λειτουργία του Συμβουλίου της Ευρώπης, μιας και στα πλαίσια αυτού για πρώτη φορά μία ομάδα ευρωπαϊκών κρατών αντιλαμβάνεται την ουσιώδη σημασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, διακηρύσσει την νομική ισχύ τους σε διεθνές επίπεδο και αποφασίζει να συνεργαστεί στον τομέα προστασίας τους, ενεργοποιώντας έναν αποτελεσματικό θεσμικό μηχανισμό⁸, που απαρτίζεται από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και συμπληρώνεται από την Επιτροπή Υπουργών του Οργανισμού και τουλάχιστον μέχρι το 1998 και από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Στα πλαίσια του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, το δικαίωμα ατομικής προσφυγής, εκτός της ιστορικής σπουδαιότητας που φέρει, μιας και για πρώτη φορά στην ιστορία της διεθνούς κοινωνίας αναγνωρίζεται σε ιδιώτες η δυνατότητα να στραφούν κατά κράτους που παραβίασε δικαιώματα που τους αφορούν, συνιστά και αποτελεσματικό μέσο προστασίας των ελευθεριών τους.

Κυρίαρχη είναι η θέση της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων και σε επίπεδο ιδρυτικών συνθηκών του κοινοτικού δικαίου. Αρχικώς, με την ίδρυση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων υπήρξε έλλειμμα στην διασφάλιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων στα πλαίσια των Συνθηκών, αν και η νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων καθιέρωσε σταδιακά μία σειρά από γενικές αρχές οι οποίες

⁸ Βλ. σε Νάσκου-Περράκη Παρασκευή (2008), Μηχανισμοί Προστασίας Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Διεθνείς πράξεις, θεωρία και πρακτική, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 343.

και συμπεριέλαβαν την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Με την Συνθήκη όμως, του Μάαστριχτ και ενώ η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων προέκυψε ως αναγκαία, εμφανίζεται η εν λόγω προστασία και σε επίπεδο πλέον συνθήκης. Με την Συνθήκη του Άμστερνταμ η προστασία των δικαιωμάτων γνωρίζει περαιτέρω αναβάθμιση, ενώ ριζικές αλλαγές επέρχονται με την τελευταία κοινοτική Συνθήκη της Λισαβώνας. Η Συνθήκη της Λισαβώνας πράγματι επέφερε ουσιώδεις αλλαγές υπέρ της ενίσχυσης της δικαστικής προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, με κυριότερες κατακτήσεις την απόδοση νομικής δεσμευτικότητας στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και την προσχώρηση της Ένωσης στην ΕΣΔΑ. Σημαντική είναι η εξάλλου η ρύθμιση του άρθρου 263 της νέας Συνθήκης που ανοίγει το δρόμο και διευρύνει περαιτέρω το δικαίωμα της έννομης προστασίας του ιδιώτη σε σχέση με το παρελθόν, σε συνδυασμό δε με τα λοιπά μέσα άσκησης δικαστικού ελέγχου, όπως αυτά προβλέπονται από τις Συνθήκες, συμβάλλει στην αποτελεσματικότερη προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του.

Παρόλη την αυξημένη θεωρητική σημασία⁹ που αποδίδεται στην αρχή της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και παρά τους περιορισμούς και τα όρια που τίθενται στη δράση των κοινοτικών και εθνικών οργάνων προκειμένου να μην οδηγούνται αυτά σε παραβίασή τους, το έλλειμμα δικαστικής προστασίας στο ενωσιακό δίκαιο δεν φαίνεται να εκλείπει. Αυτό ακριβώς είναι το κεντρικό ερώτημα που θα αρχίσει να γεννάται ήδη από το πρώτο μέρος της εργασίας και φιλοδοξία του παρόντος κειμένου είναι να απαντηθεί: κατά πόσον κρίνεται ή όχι ως αποτελεσματική και σε ποιο βαθμό η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ιδιώτη στα πλαίσια της ενωσιακής έννομης τάξης. Η απάντηση στο ερώτημα αυτό θεωρείται εξαιρετικά σημαντική, σε κάθε δε περίπτωση η βελτίωση του συστήματος παροχής έννομης προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ιδιώτη κρίνεται ως εξέχουσας σημασίας.

---

⁹ Βλ. σε Bernitz U., Nergelius J. (2000), (eds.), *General Principles of European Community Law*, Kluwer Law International, σελ. 119.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΟΥ
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ
Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΙ Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ
ΣΥΜΒΑΣΗ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ (ΕΣΔΑ)

Το ευρωπαϊκό σύστημα προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου έχει τις απαρχές του στο Συμβούλιο της Ευρώπης¹⁰, τον αρχαιότερο ευρωπαϊκό πολιτικό θεσμό, και στο έτος 1949¹¹. Πρόκειται για έναν περιφερειακό οργανισμό¹² που στην αρχή δημιουργήθηκε από δέκα δυτικοευρωπαϊκά κράτη¹³, με σκοπό την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών. Πιο συγκεκριμένα, σκοπός του οργανισμού ήταν η επίτευξη στενότερης ενότητας¹⁴ μεταξύ των μελών του, για να διαφυλαχθούν και να προωθηθούν τα ιδανικά και οι αρχές που συγκροτούν την κοινή τους κληρονομιά, και να υποστηριχθεί η οικονομική και κοινωνική τους πρόοδος (άρθρο 1 στοιχείο α' του Καταστατικού του Οργανισμού), ενώ ως μέσο για την πραγμάτωση αυτού του σκοπού θεωρήθηκε, μεταξύ άλλων, η προάσπιση και ανάπτυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών (άρθρο 1 στοιχείο β' του Καταστατικού του Οργανισμού).

Θεσμικά στηρίζεται από τη λειτουργία δύο οργάνων, την Επιτροπή Υπουργών που είναι διακυβερνητικής συνθέσεως και την Κοινοβουλευτική Συνέλευση που είναι κοινοβουλευτικής συνθέσεως, τα οποία και περιβάλλονται από ένα σώμα διεθνών υπαλλήλων που απαρτίζουν τη Γραμματεία με επικεφαλής έναν Γενικό Γραμματέα¹⁵. Σήμερα τα κράτη μέλη του Οργανισμού ανέρχονται σε 47¹⁶ και βάσει του άρθρου 3

¹⁰ Council of Europe.

¹¹ Το Καταστατικό του Οργανισμού, που περιλαμβάνεται στη Συνθήκη του Λονδίνου της 5^{ης} Μαΐου 1949, τέθηκε σε ισχύ στις 3 Αυγούστου 1949.

¹² Για λεπτομέρειες σχετικά με τη δομή, την οργάνωση και τη λειτουργία του Οργανισμού βλ. σε Νάσκου-Περράκη Παρασκευή (2005), Το Δίκαιο των Διεθνών Οργανισμών, Η Θεσμική Διάσταση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 301-322, αλλά και στην επίσημη ιστοσελίδα του Οργανισμού <http://www.coe.int/lportal/web/coe-portal>.

¹³ Πρόκειται για τα εξής κράτη: Βέλγιο, Γαλλία, Δανία, Ιρλανδία, Ιταλία, Λουξεμβούργο, Ολλανδία, Νορβηγία, Σουηδία και Ηνωμένο Βασίλειο.

¹⁴ Βλ. σε Παπαγιάννη Δονάτο (2007), Εισαγωγή στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο, Τρίτη Έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 17-18.

¹⁵ Βλ. και σε Περράκη, ό.π. σημ. 3, σελ. 106-107.

¹⁶ Εκτός των δέκα ιδρυτικών κρατών που προαναφέρθηκαν παραπάνω (σημ.13), πρόκειται για τα κράτη: Ελλάδα (1949), Τουρκία (1950), Ισλανδία (1950), Γερμανία (1950), Αυστρία (1956), Κύπρος (1961), Ελβετία (1963), Μάλτα (1965), Πορτογαλία (1976), Ισπανία (1977), Λιχτενστάιν (1978), Άγιος Μαρίνος (1988), Φινλανδία (1989), Ουγγαρία (1990), Πολωνία (1991), Βουλγαρία (1992), Εσθονία-

του Καταστατικού¹⁷ του πρέπει να «αναγνωρίζουν την υπεροχή του δικαίου και την αρχή ότι κάθε άτομο που βρίσκεται στην δικαιοδοσία του (κράτους) πρέπει να απολαμβάνει τα δικαιώματα του ανθρώπου και τις θεμελιώδεις ελευθερίες»¹⁸.

Αναμφίβολα η πλέον σημαντική συνεισφορά του Συμβουλίου της Ευρώπης στον τομέα της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων¹⁹, η οποία υιοθετήθηκε στις 4 Νοεμβρίου 1950 και ετέθη σε ισχύ το 1953, μετά τη συμπλήρωση του απαιτούμενου αριθμού επικυρώσεων²⁰. Το κείμενο της Σύμβασης²¹ συμπληρώνεται από 14 Πρόσθετα Πρωτόκολλα²² που αποτελούν συμβάσεις που εγγυώνται με τη σειρά τους την προστασία δικαιωμάτων που δεν είχαν κατοχυρωθεί στο αρχικό κείμενο της ΕΣΔΑ ή τροποποιούν ορισμένες διατάξεις της²³.

Η Σύμβαση κατοχυρώνει σειρά ανθρωπίνων δικαιωμάτων που τα κράτη μέλη είναι υποχρεωμένα να εγγυηθούν στα πρόσωπα που υπάγονται στη δικαιοδοσία τους. Πρόκειται κατά βάση για ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, καθώς η προάσπιση των οικονομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων γίνεται μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη που υπογράφηκε το 1961²⁴ στα πλαίσια λειτουργίας του

Λιθουανία-Σλοβενία-Τσεχική Δημοκρατία-Σλοβακία-Ρουμανία(1993), Ανδόρα (1994), Λετονία-Αλβανία-Μολδαβία-Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας-Ουκρανία (1995), Ρωσία-Κροατία (1996), Γεωργία (1999), Αρμενία-Αζερμπαϊτζάν (2001), Βοσνία-Ερζεγοβίνη(2002), Σερβία (2003), Μονακό (2004) και Μαυροβούνιο (2007). Συμμετέχουν, επίσης, ως παρατηρητές της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του ο Καναδάς, το Ισραήλ και το Μεξικό, ενώ στα διακυβερνητικά όργανα έχουν το ίδιο καθεστώς οι ΗΠΑ, ο Καναδάς, η Ιαπωνία, η Αγία Έδρα και το Μεξικό. Τέλος, η Λευκορωσία έχει καθεστώς ειδικού προσκεκλημένου, έχει υποβάλει δε αίτηση προσχώρησης στον Οργανισμό.

¹⁷ Βλ. σε Περράκη, ό.π. σημ. 3, σελ. 108.

¹⁸ Η υποχρέωση αυτή, εξάλλου, συνιστά προϋπόθεση εισόδου του κράτους στον Οργανισμό, αλλά και αιτία αποβολής του σε περίπτωση μη σεβασμού της.

¹⁹ Για τις βασικές αρχές που διέπουν την ΕΣΔΑ και την εφαρμογή της βλ. αναλυτικά σε Περράκη, ό.π. σημ.3, σελ 114-117.

²⁰ Η Ελλάδα είχε κυρώσει την ΕΣΔΑ αρχικά το 1953 με τον ν. 2329/1953. Το δικτατορικό καθεστώς, όμως, την κατήγγειλε στις 12.12.1969 και έτσι μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας η Σύμβαση κυρώθηκε εκ νέου με το ν.δ. 53/1974.

²¹ Για το κείμενο της Σύμβασης, όπως αυτή τροποποιήθηκε από τα Πρωτόκολλα υπ' αριθμόν 11 και 14, βλ. σε http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/E4317264-DB27-42FE-873E-1ECCACABB045/0/GRE_CONV.pdf, ημερομηνία πρόσβασης 21/01/2012.

²² Τα 2^ο, 3^ο, 5^ο, 8^ο, 9^ο, 10^ο, 11^ο και 14^ο Πρωτόκολλα μεταρρύθμισαν σε μεγαλύτερη ή μικρότερη έκταση τον δικαιοδοτικό μηχανισμό της Σύμβασης.

²³ Τα πρωτόκολλα αυτά δεν δεσμεύουν αυτόματα τα συμβαλλόμενα μέρη, παρά μόνο εκείνα που τα έχουν υπογράψει και επικυρώσει. Χαρακτηριστική είναι για την Ελλάδα η μη υπογραφή από μέρους της του 4^{ου} Πρωτοκόλλου που αφορά στην απαγόρευση φυλακίσεως για συμβατικά χρέη, την ελευθερία κινήσεως και την απαγόρευση απελάσεων.

²⁴ Ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης υπογράφηκε στο Τορίνο το 1961, ενώ τέθηκε σε ισχύ τον Φεβρουάριο του 1965. Συμπληρώθηκε με το Πρόσθετο πρωτόκολλο του 1991, ενώ το 1996 αναθεωρήθηκε.

Συμβουλίου της Ευρώπης. Ενδεικτικά²⁵ αναφέρονται το δικαίωμα στη ζωή (άρθρο 2), η απαγόρευση των βασανιστηρίων (άρθρο 3), της δουλείας και των καταναγκαστικών έργων (άρθρο 4), το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια (άρθρο 5), το δικαίωμα σεβασμού του ιδιωτικού και οικογενειακού βίου (άρθρο 8), η ελευθερία της σκέψης, συνείδησης και θρησκείας (άρθρο 9), η ελευθερία της έκφρασης (άρθρο 10), η ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι (άρθρο 11), το δικαίωμα σύναψης γάμου (άρθρο 12), το δικαίωμα στην ιδιοκτησία (άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου), το δικαίωμα για ελεύθερες εκλογές (άρθρο 3 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου), το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη (άρθρο 6), η κατάργηση της θανατικής ποινής (άρθρο 1 του Έκτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου).

Τα κράτη μέλη εγγυώνται τον σεβασμό των δικαιωμάτων και των ελευθεριών που περιλαμβάνονται στην ΕΣΔΑ και τα Πρόσθετα Πρωτόκολλα αυτής που αφορούν όλους όσους διαμένουν στην επικράτειά τους²⁶ και υπάγονται στην δικαιοδοσία τους, είτε πρόκειται για υπηκόους τους, είτε για αλλοδαπούς ή ανιθαγενείς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΩΣ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΣ ΕΛΕΓΧΟΥ ΤΗΣ ΕΣΔΑ

Ο μηχανισμός ελέγχου της ΕΣΔΑ γνώρισε σημαντικές αλλαγές με δύο πρόσθετα Πρωτόκολλα, το 11^ο που υπογράφηκε στο Στρασβούργο το 1994 και τέθηκε σε ισχύ το 1998 και το 14^ο που υπογράφηκε επίσης στο Στρασβούργο το 2004 και τέθηκε σε ισχύ την 1^η Ιουνίου 2010²⁷. Πιο συγκεκριμένα:

Μέχρι την έναρξη ισχύος του 11^{ου} Πρωτοκόλλου, ο μηχανισμός ελέγχου της ΕΣΔΑ προέβλεπε την ύπαρξη τριών οργάνων, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και της Επιτροπής Υπουργών. Πλέον, με το 11^ο Πρωτόκολλο, αντικαταστάθηκε ο σύνθετος και εξαρτημένος από πολιτικές αποφάσεις²⁸ μηχανισμός προστασίας των δικαιωμάτων του ιδιώτη από ένα σύστημα βασισμένο στον

²⁵ Αναλυτικά βλ. σε Περράκη, ό.π. σημ. 3, σελ. 121-123, αλλά και σε Ρούκουνα Εμμανούλ (1995), Διεθνής Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Εστία, Αθήνα, σελ. 136-201.

²⁶ Παρόλα αυτά, η νομολογία του ΕΔΔΑ έχει δεχθεί ευθύνη κράτους και για πράξεις που διαπράττονται εκτός της επικράτειάς του. Βλ. ενδεικτικά υπόθεση Χρυσοστόμου κατά Τουρκίας και Λοϊζίδου κατά Τουρκίας.

²⁷ Η Ελλάδα το κύρωσε με το Ν. 3344/2005, ΦΕΚ Α' 133.

²⁸ Βλ. σε Ζολώτα Τριαντάφυλλο, Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου μέσω του μηχανισμού της ΕΣΔΑ, δημοσιευμένο στην Επιστημονική Επετηρίδα του Αρμενόπουλου 31 (2010) σελ. 129.

αποκλειστικό έλεγχο του ΕΔΔΑ, ενώπιον του οποίου κατατίθεται η ατομική ή η διακρατική προσφυγή κατά κράτους που παραβιάζει την ΕΣΔΑ. Εκτός της βασικής τροποποίησης που αφορά στην ενίσχυση της θέσης του ΕΔΔΑ²⁹, σημαντική για την ενίσχυση της έννομης προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων των ιδιωτών κρίνεται και η αλλαγή κατά την οποία σύμφωνα με το 11^ο Πρωτόκολλο τα κράτη υποχρεούνται να δεχθούν ως υποχρεωτική τόσο την αναγνώριση του δικαιώματος άσκησης της ατομικής προσφυγής σε όλους όσους μένουν στην επικράτεια του συνόλου των κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης, όσο και την δικαιοδοσία του ΕΔΔΑ.

Το ΕΔΔΑ δημιουργήθηκε το 1959 με σκοπό να διασφαλισθεί ο σεβασμός των υποχρεώσεων που απορρέουν για τα κράτη μέρη από την ΕΣΔΑ και τα Πρωτόκολλα αυτής³⁰. Απαρτίζεται από 47 δικαστές, όσα και τα κράτη μέρη, οι οποίοι «πρέπει να χαίρουν της υψηλότερης ηθικής εκτίμησης και να συγκεντρώνουν τα απαιτούμενα προσόντα για την άσκηση υψηλών δικαστικών καθηκόντων ή να είναι νομομαθείς αναγνωρισμένης αυθεντίας»³¹. Η μόνιμη έδρα του Δικαστηρίου είναι στο Στρασβούργο και κατά τη διάρκεια της θητείας τους οι δικαστές δεν μπορούν να ασκούν καμία δραστηριότητα ασυμβίβαστη με τις απαιτήσεις περί ανεξαρτησίας, αμεροληψίας ή της υποχρέωσης να τελούν υπό τη διάθεση του Δικαστηρίου όπως αρμόζει σε δραστηριότητα πλήρους απασχόλησης³². Το ΕΔΔΑ, μέχρι και την έναρξη ισχύος του 14^{ου} Πρωτοκόλλου, αποφασίζει³³ σε Επιτροπές τριών Δικαστών για το απαράδεκτο ορισμένων προσφυγών, συνήθως σε Τμήματα επτά δικαστών για το σύνολο μιας προσφυγής και σε Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης δεκαεπτά δικαστών σε υποθέσεις που εγείρουν σοβαρά ζητήματα ερμηνείας της Σύμβασης, αποκλίσεις από προηγούμενες αποφάσεις ή αν εντός τρίμηνης προθεσμίας από της εκδόσεως της απόφασης ζητήσει κάποιος διάδικος την παραπομή της υπόθεσης ενώπιον του Τμήματος αυτού³⁴.

²⁹ Μία επιπλέον διαφοροποίηση που εισήχθη με το 11^ο Πρωτόκολλο αφορά στον ρόλο της Επιτροπής Υπουργών η οποία περιορίζεται στον καθαρά εποπτικό της ρόλο για την εκτέλεση της απόφασης του ΕΔΔΑ από το κράτος μέρος που καταδικάζεται κι αν χρειαστεί, σε περίπτωση μη συμμόρφωσής του, στη λήψη απόφασης σύμφωνα με το άρθρο 8 του Καταστατικού του Συμβουλίου της Ευρώπης, το οποίο και προβλέπει την αποβολή του κράτους από τον Οργανισμό.

³⁰ Άρθρο 19 ΕΣΔΑ

³¹ Άρθρο 21 παρ. 1 ΕΣΔΑ

³² Άρθρο 21 παρ. 3 ΕΣΔΑ

³³ Για τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας του ΕΔΔΑ βλ. αναλυτικά σε Νάσκου-Περράκη, ό.π. σημ. 8, σελ 351-353.

³⁴ Άρθρα 28 επ. ΕΣΔΑ.

Δικαίωμα προσφυγής στο ΕΔΔΑ έχουν τόσο τα συμβαλλόμενα μέρη (περίπτωση διακρατικής προσφυγής), όσο και οι ιδιώτες, φυσικά ή νομικά πρόσωπα (περίπτωση ατομικής προσφυγής για την οποία θα γίνει αναλυτικά λόγος κατωτέρω στο μέρος τέταρτο, κεφάλαιο τρίτο). Η πραγματικότητα είναι ότι οι διακρατικές υποθέσεις υπήρξαν ελάχιστες³⁵ και το ΕΔΔΑ λειτουργεί κυρίως ως υπερασπιστής και εγγυητής των δικαιωμάτων και ελευθεριών των ιδιωτών.

Στη διασφάλιση του εξέχοντα ρόλου που διαδραματίζει το ΕΔΔΑ επί της προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου³⁶ έρχεται να συμβάλλει το 14^ο Πρωτόκολλο που εισάγει μία σειρά από αλλαγές³⁷. Οι αλλαγές αυτές στοχεύουν³⁸, επιπλέον, στην αντιμετώπιση των προβλημάτων που άθελά του προκάλεσε το 11^ο Πρωτόκολλο, μιας και με την υποχρεωτική αναγνώριση της δικαιοδοσίας του ΕΔΔΑ και του δικαιώματος άσκησης ατομικής προσφυγής επήλθε συσσώρευση πληθώρας προσφυγών³⁹. Οι αλλαγές αυτές επικεντρώνονται κατά βάση στα διαδικαστικά μέσα που διαθέτει το ΕΔΔΑ και στην ευελιξία του στη διαδικασία εξέτασης του παραδεκτού των προσφυγών, με απώτερο σκοπό μελλοντικά να ασχολείται επί της ουσίας με τις σημαντικότερες υποθέσεις. Έτσι, το 14^ο Πρωτόκολλο επιτρέπει στο ΕΔΔΑ να αποφασίζει για το παραδεκτό μιας προσφυγής και σε μονομελή σύνθεση, επεκτείνει τις αρμοδιότητες των τριμελών Επιτροπών, οι οποίες θα μπορούν σε ορισμένες περιπτώσεις να εκδώσουν απόφαση επί της ουσίας, ενώ αναθέτει στο ΕΔΔΑ μία νέα αρμοδιότητα, να ερμηνεύει τις αποφάσεις του. Σημαντική είναι επίσης η προσθήκη που εισήχθη στις προϋποθέσεις παραδεκτού της ατομικής προσφυγής και αφορά στη «σημαντική βλάβη» του προσφεύγοντος, σχετική ανάλυση, ωστόσο, θα ακολουθήσει στο τρίτο κεφάλαιο του τρίτου μέρους της παρούσης εργασίας.

Οι μεταρρυθμίσεις πάντως που εισήχθησαν με τα δύο προαναφερθέντα Πρωτόκολλα και ειδικά το 14^ο δεν φαίνεται ότι θα μπορέσουν να διασφαλίσουν επί μακρόν την αποτελεσματική λειτουργία του ΕΔΔΑ στον αγώνα υπέρ της προστασίας των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Χαρακτηριστικές είναι προς την

³⁵ Ενδεικτικά αναφέρεται ότι από το 1953-2008 έχουν υποβληθεί 12 διακρατικές προσφυγές, οι περισσότερες από τις οποίες υποβλήθηκαν πριν από την τροποποίηση του 11^{ου} Πρωτοκόλλου και αφορούσαν κράτη που δεν είχαν αναγνωρίσει το δικαίωμα της ατομικής προσφυγής.

³⁶ Βλ. σε Ζολώτα, ό.π. σημ.28, σελ. 131.

³⁷ Βλ. σε Γιαννόπουλο Γ. Χρήστο, Οι πρόσφατες οικονομικές εξελίξεις στο ΕΔΔΑ μετά τη θέση σε ισχύ του Πρωτοκόλλου 14 την 1^η Ιουνίου 2010, ΕφημΔΔ, 1/2011, σελ. 157-161.

³⁸ Βλ. σε Νάσκου-Περράκη, ό.π. σημ. 8, σελ. 357-358.

³⁹ Οι περισσότερες από αυτές τις προσφυγές είναι απαράδεκτες, ενώ πολλές αφορούν παραβιάσεις για τις οποίες υπάρχει ήδη νομολογία του ΕΔΔΑ.

κατεύθυνση αυτή οι δηλώσεις⁴⁰ του πρώην Αντιπροέδρου του ΕΔΔΑ Χρήστου Ροζάκη⁴¹ «η μεγάλη καθυστέρηση στην επικύρωση του (14^{ου}) Πρωτοκόλλου είχε ως αποτέλεσμα οι βασικές ρυθμίσεις του, που ήταν απαραίτητες για τη μεταρρύθμιση των διαδικασιών του Δικαστηρίου, να έχουν ουσιαστικά ξεπεραστεί. Είτε γιατί, στο μεταξύ, το Δικαστήριο βρήκε ανάλογους τρόπους να υπερκεράσει τα σχετικά προβλήματα, είτε γιατί ο αριθμός των υποθέσεων έχουν πια τόσο αυξηθεί, ώστε οι μετριοπαθείς διατάξεις του δεν επαρκούν σήμερα. Ωστόσο, παρόλα αυτά, το νέο Πρωτόκολλο θα αποτελέσει, για λίγο ακόμα χρονικό διάστημα, μια διαδικαστική ανακούφιση για το Δικαστήριο. Και παρά το γεγονός ότι δεν αποβλέπει άμεσα στο να βελτιώσει την κατάσταση των προσφευγόντων, ωστόσο, με το να διευκολύνει σχετικά την επιδίκαση των υποθέσεων, βοηθάει το Δικαστήριο στην καλύτερη απονομή της δικαιοσύνης. Από την οποία όλοι, βέβαια, θα ωφεληθούν.....».

Πράγματι, στη Σύνοδο Κορυφής για το μέλλον του ΕΔΔΑ που πραγματοποιήθηκε στις 18-19 Φεβρουαρίου 2010 στο Ιντερλάκεν της Ελβετίας, η Επιτροπή Υπουργών χαιρέτισε μεν τη θέση του 14^{ου} Πρωτοκόλλου σε ισχύ, τόνισε, ωστόσο, την ανάγκη λήψης πρόσθετων μέτρων και μάλιστα επείγοντως, ενώ στη σύνοδο αυτή επιβεβαιώθηκε, για μια ακόμα φορά, η πεποίθηση των κρατών ότι το μείζον αγαθό της ατομικής προσφυγής θα πρέπει να διατηρηθεί ανέπαφο κι ότι τα κράτη θα πρέπει να ενεργοποιήσουν εσωτερικούς μηχανισμούς προστασίας των δικαιωμάτων, που με σοβαρότητα να προλαμβάνουν ή να καταστέλουν παραβιάσεις στο εσωτερικό τους⁴².

Σε γενικές γραμμές, πάντως, μπορεί να ειπωθεί ότι η νομολογία του ΕΔΔΑ έχει προσδώσει στο κείμενο της διεθνούς σύμβασης κύρος και έχει αναζωογονήσει τα Δικαιώματα του Ανθρώπου στον ευρωπαϊκό χώρο. Συνεπώς το ΕΔΔΑ έχει διαμορφώσει και συνεχίζει να διαπλάθει «μια ευρωπαϊκή δημόσια τάξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου»⁴³. Σε αυτό συμβάλλει και το ότι οι διατάξεις της ΕΣΔΑ έχουν αυξημένη νομοθετική ισχύ στις εσωτερικές έννομες τάξεις των κρατών μελών με αποτέλεσμα οι χώρες να οφείλουν να συμμορφώνονται και να ακολουθούν τη

⁴⁰ Βλ. σε <http://www.lawnet.gr/news/xristos-rozakis-antiproedros-tou-edad-22562.html>, ημερομηνία πρόσβασης 25/01/2012.

⁴¹ Ο Λίνος Αλέξανδρος Σισιλιάνος είναι ο νέος Δικαστής που εκπροσωπεί την Ελλάδα από τις 18 Μαΐου 2011.

⁴² Βλ. σε Ζολότα, ό.π. σημ. 28, σελ. 131.

⁴³ Βλ. σε Στάγκο Πέτρο (2004), Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην κοινοτική έννομη τάξη – Η σχέση της με τη συνταγματική εξέλιξη της Ε.Ε., Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, σελ. 346.

νομολογία του ΕΔΔΑ. Ωστόσο, είναι γεγονός, σε κάθε περίπτωση, πως την κύρια ευθύνη για την προάσπιση και τη διασφάλιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων φέρουν τα κράτη μέλη τα οποία και πρέπει όχι μόνο να τηρούν τις υποχρεώσεις που έχουν αναλάβει και να συμμορφώνονται με τις αποφάσεις του ΕΔΔΑ στις υποθέσεις στις οποίες είναι διάδικοι. Μόνο τότε θα μπορέσει να γίνει λόγος για ουσιαστική προάσπιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων των ιδιωτών στα πλαίσια λειτουργίας του Συμβουλίου της Ευρώπης.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΙΔΙΩΤΗ ΣΤΑ
ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ
ΛΙΣΑΒΩΝΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟ

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ
ΛΙΣΑΒΩΝΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Α. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΩΝ
ΙΔΡΥΤΙΚΩΝ ΣΥΝΘΗΚΩΝ

Η ευρωπαϊκή ενοποιητική διαδικασία, στα πλαίσια του κοινοτικού δικαίου, άρχισε σύμφωνα με την πρόταση του Jean Monnet⁴⁴, μέσω των τριών Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ⁴⁵), της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας (ΕΚΑΕ⁴⁶) και της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ⁴⁷).

Στις ιδρυτικές Συνθήκες των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων⁴⁸ οι συντάκτες των Συνθηκών δεν θεώρησαν αναγκαία την συμπερίληψη εγγυητικών μηχανισμών προστασίας σχετικά με την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η συνήθης δε

⁴⁴ Βλ. αναλυτικά σε Κανελλόπουλο Ι. Παναγιώτη (2010), Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Συνθήκη της Λισαβώνας, 5^η Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 10, αλλά και 67-70.

⁴⁵ Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα (European Coal and Steel Community-ECSC) ιδρύθηκε με την Συνθήκη των Παρισίων, στις 18 Απριλίου 1951, που υπογράφηκε μεταξύ της Γαλλίας, Ιταλίας, Ομοσπονδιακής Γερμανίας (Δυτικής Γερμανίας), Βελγίου, Ολλανδίας και Λουξεμβούργου. Η Συνθήκη ιδρύσεως της ΕΚΑΧ άρχισε να ισχύει από την 23^η Ιουλίου 1952 με πρώτο πρόεδρο τον Jean Monnet.

⁴⁶ Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας (European Atomic Energy Community-Euratom) ιδρύθηκε με την Συνθήκη που υπογράφηκε στη Ρώμη, μαζί με την Συνθήκη για την ίδρυση της ΕΟΚ, στις 25 Μαρτίου 1957, μεταξύ των έξι ιδρυτικών κρατών της ΕΚΑΧ, άρχισε δε να ισχύει την 1^η Ιανουαρίου 1958.

⁴⁷ Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα, υπό την αρχική ονομασία Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (European Economic Community-EEC), ιδρύθηκε με την Συνθήκη της Ρώμης στις 25 Μαρτίου 1957 και άρχισε να ισχύει την 1^η Ιανουαρίου 1958.

⁴⁸ Βλ. αναλυτικά σε Παπαγιάννη, ό.π. σημ. 14, σελ. 85-93.

δικαιολογία⁴⁹ ήταν ότι οι Κοινότητες ιδρύθηκαν ως όργανα οικονομικής ολοκλήρωσης. Μοναδικά δικαιώματα που έχαιραν αναγνώρισης και προστασίας στα πλαίσια της Συνθήκης Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΣΕΟΚ) ήταν η αρχή της ίσης αμοιβής μεταξύ ανδρών και γυναικών για ίση εργασία (119 ΣΕΟΚ) και η απαγόρευση των διακρίσεων μεταξύ των πολιτών κρατών μελών με κριτήριο την ιθαγένεια.

Ωστόσο, παρά την γενική ουδετερότητα που οι Κοινότητες φαίνεται να κρατούσαν ως προς το ζήτημα της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, σημαντική πολιτική και συνάμα νομική σημασία είχε κοινή δήλωση⁵⁰ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, του Συμβουλίου και της Επιτροπής σχετικά με τα θεμελιώδη δικαιώματα, στις 5 Απριλίου 1977, όπου και ορίστηκε ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως συνάγονται ιδίως από τα συντάγματα των κρατών μελών και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, θα γίνονται σεβαστά από τα θεσμικά ευρωπαϊκά όργανα.

Το κενό, ωστόσο, σε ρυθμιστικό και δεσμευτικό επίπεδο παρέμενε και συνεπάγετο αναπόφευκτα αναποτελεσματικότητα στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων των ατόμων⁵¹ στα πλαίσια των τότε Κοινοτήτων, κενό που έσπευσε να καλύψει η νομολογία⁵² του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΔΕΚ), η οποία και καθιέρωσε τις αποκαλούμενες γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου⁵³.

B. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΔΕΚ

Στις γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου σημαντική θέση κατέχει η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων⁵⁴, αν και αρχικά τουλάχιστον το ΔΕΚ

⁴⁹ Συχνά προβαλλόμενος λόγος ήταν και η δικαιολογία ότι τα ιδρυτικά μέλη των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων είχαν υπογράψει ήδη την Ευρωπαϊκή Σύμβαση της Ρώμης για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (ΕΣΔΑ) το 1950, οπότε και στα πλαίσια αυτής υπήρχε προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων εντός της έννομης τάξης κάθε κράτους μέλους, βλ. σε Κανελλόπουλο, ό.π. σημ.44, σελ. 323.

⁵⁰ ΕΕ αριθ. C 103 της 27. 4. 1977, σ. 1.

⁵¹ Βλ. σε Νικολόπουλο Γιώργο, Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης: μία αμφιλεγόμενη διαδικασία, ΠονΔικ 2001, σελ. 177.

⁵² Βλ. σε Στεφάνου Κωνσταντίνο (1993), Προς ένα κοινοτικό κατάλογο θεμελιωδών δικαιωμάτων, στο Στεφάνου Κ. (επιμ.) Τα Δικαιώματα του Πολίτη στην Κοινοτική Έννομη Τάξη, Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, σελ. 194.

⁵³ Βλ. σε Πλιάκο, ό.π. σημ. 2, σελ. 34-35.

⁵⁴ Τα άρθρα 288 εδ. β' και 220 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Κοινότητα (ΣΕΚ) θεωρούνται η νομική βάση για την αναγόρευση των γενικών αρχών του δικαίου που είναι κοινές στα δικαϊκά συστήματα των κρατών μελών της Ένωσης σε δεσμευτικό για το ΔΕΚ κοινοτικό δίκαιο. Βλ. σε Witte B. de (1999), "The Past and Future Role of the European Court of Justice in the Protection of Human

απέρριπτε κατά κανόνα αιτήματα προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων με την αιτιολογία της έλλειψης δικαιοδοσίας ώστε να επιληφθεί ζητημάτων εθνικού συνταγματικού δικαίου⁵⁵.

Πολύ σύντομα, ωστόσο, και ήδη από το 1969 παρατηρήθηκε σταδιακή στροφή στη νομολογία του ΔΕΚ⁵⁶, αφετηρία δε υπήρξε η απόφαση Stauder σύμφωνα με την οποία όσα από τα θεμελιώδη δικαιώματα αποτελούν κοινές εγγυήσεις σε όλα τα κράτη-μέλη συνιστούν τμήμα των γενικών αρχών της έννομης τάξης της Κοινότητας και ως εκ τούτου χρήζουν προστασίας⁵⁷. Σταθμό για την «ακτιβιστική δράση» που ακολούθησε το ΔΕΚ αποτέλεσε και η απόφαση Solange I του γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της 29.5.1974⁵⁸, με την οποία και εκδηλώθηκε η αντίδραση των εθνικών δικαστηρίων στην ελλιπή προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων από μέρους των Κοινοτήτων. Έτσι, σύμφωνα με την εν λόγω απόφαση, το Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας *επεσήμανε την ελλιπή προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο κοινοτικό δίκαιο και επιβεβαίωσε την αρμοδιότητά του στον βαθμό που η παρεχόμενη από τα όργανα αυτά προστασία δεν ήταν ισοδύναμη με την προστασία που είχε κατοχυρωθεί σε εθνικό επίπεδο*.

Στην υπόθεση Internationale Handelsgesellschaft⁵⁹ οι κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών χαρακτηρίζονται ως πηγή προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ενώ με την υπόθεση Nold⁶⁰ σύμφωνα με το Δικαστήριο πηγές διασφάλισης των θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι και «τα διεθνή εργαλεία προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων στα οποία τα Κράτη-μέλη έχουν συνεργαστεί ή προσχωρήσει»⁶¹.

Τη σημασία της έχει εξάλλου, και η υπόθεση Les Verts⁶² στην οποία το Δικαστήριο δήλωσε ότι «η Συνθήκη ΕΟΚ, αν και συνήφθη με τη μορφή μιας διεθνούς συμφωνίας, ωστόσο συνιστά τον καταστατικό χάρτη μιας Κοινότητας που βασίζεται στο

Rights», σε Alston P. (επιμ.), *The EU and Human Rights*, Oxford, σελ. 900. Σημαντική ήταν και η επίδραση της νομολογίας του Συνταγματικού Συμβουλίου της Γαλλίας που είχε εντάξει τα ανθρώπινα δικαιώματα σε υπερκείμενη βαθμίδα της ιεραρχικής διάρθρωσης των κανόνων του νομικού συστήματος, βλ. σε Στάγκο ό.π. σημ. 43, σελ. 266-267.

⁵⁵ Βλ. σε Κανελλόπουλο, ό.π. σημ. 44, σελ. 325-326.

⁵⁶ Βλ. αναλυτικά σε Στάγκο ό.π. σημ. 43.

⁵⁷ ΔΕΚ, απόφαση της 12.11.1969, υπόθεση 29/69, Stauder, Συλλ. 1969, σελ. 419, σκέψη 7.

⁵⁸ 2 BvL 52/71, BverfGE 37, 221 επ.=NJW 1974, 1697 επ.

⁵⁹ ΔΕΚ, απόφαση της 17.12.1970, υπόθεση 11/70, Internationale Handelsgesellschaft, Συλλ. 1970, σελ. 1125.

⁶⁰ ΔΕΚ, απόφαση της 14.5.1974, υπόθεση 4/73, Nold κατά Επιτροπής, Συλλ. 1974, σελ. 492.

⁶¹ Κυριτσάκη Α. Ιωάννα, Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην Ε.Ε. και η Συνθήκη της Λισσαβόνας, δημοσιευμένο σε Μ. Χρυσομάλλη (επιμ.), Η Συνθήκη της Λισσαβόνας – Θεματικές Προσεγγίσεις, σελ. 31, Δημοσιεύματα Digesta, Εκδόσεις Βασ. Ν. Κατσαρού, Αθήνα 2009.

⁶² ΔΕΚ, απόφαση της 23.4.1986, υπόθεση 294/83, Les Vertes, Συλλ. 1986, σελ. 1357, σκέψη 23.

Κράτος Δικαίου». Έτσι, η απόφαση αυτή, με το να χαρακτηρίζει την Ευρωπαϊκή Κοινότητα ως κοινότητα δικαίου, εξοπλισμένη με αυτοτελή δικαιοδοτικό μηχανισμό, ο οποίος εξασφαλίζει την τήρηση της νομιμότητας και εγγυάται την έννομη προστασία των θιγόμενων έναντι των παράνομων πράξεων των οργάνων της⁶³ ουσιαστικά συνέβαλε στην στροφή του Δικαστηρίου προς την προστασία των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Έτσι, πεδίο ανάπτυξης εγγυήσεων από μέρους του ΔΕΚ⁶⁴ αποτελούσαν κατά κύριο λόγο η απαγόρευση των διακρίσεων λόγω φύλου, θρησκείας ή πεποιθήσεων, αλλά και εν γένει πτυχές της γενικής αρχής της ισότητας. Εξάλλου, η νομολογία του ΔΕΚ προσφέρει στο κοινοτικό δίκαιο μία σειρά από ουσιώδεις αρχές που συμβάλλουν στην αποτελεσματικότερη προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Έτσι, η αρχή της αναλογικότητας⁶⁵, η αρχή της νομικής βεβαιότητας⁶⁶, το δικαίωμα ακροάσεως⁶⁷, αλλά και άλλες γενικές αρχές του διοικητικού δικαίου, όπως η απαγόρευση της αναδρομικής ισχύος των επαχθών πράξεων ή της ανάκλησης ή κατάργησης των ευμενών πράξεων, τίθενται στην υπηρεσία της προστασίας των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων στα πλαίσια των Κοινοτήτων και χάριν της νομολογίας του ΔΕΚ.

Με την ένταξη συνεπώς των ανθρωπίνων δικαιωμάτων «υπό το πηλήκιον»⁶⁸ των γενικών αρχών του κοινοτικού δικαίου πραγματώνεται η είσοδος αυτών στο πλαίσιο της κοινοτικής έννομης τάξης ως θεμελιωδών δικαιωμάτων με την απόδοση σε αυτά στοιχείων που ουσιαστικοποιούν τα θεμελιώδη δικαιώματα: υπαγωγή σε ανώτερη βαθμίδα της ιεραρχίας των πηγών του δικαίου, ώστε να καθίσταται εφικτός

---

⁶³ Σημειώνεται πάντως ότι έχει ασκηθεί οξεία κριτική εις βάρος του ΔΕΚ ως προς την εξαιρετικά συσταλτική ερμηνεία του προϊσχύσαντος άρθρου 230 ΣΕΚ, σύμφωνα με το οποίο οι ιδιώτες μπορούσαν να προσβάλλουν παραδεκτά μόνο πράξεις, των οποίων ήταν αποδέκτες, ή πράξεις που αν και απευθύνονταν σε άλλο πρόσωπο τους αφορούσαν άμεσα και ατομικά. Βλ. ενδεικτικά σε Gérard N., Access to the European Court of Justice: A Lost Opportunity, *Journal of Environmental Law* 1998, σελ.338.

⁶⁴ Βλ. σε Κανελλόπουλο, ό.π. σημ. 44, σελ. 326.

⁶⁵ Principle of proportionality, βλ. ΔΕΚ 114/76 Συλλ.1977, 1211, 116/76 Συλλ. 1977, 1247, 119/76 Συλλ. 1977, 1247, αλλά και σε Συλλ. 1991- 7/II, σελ. 533.

⁶⁶ Principle of legal certainty, βλ. υπόθεση 10/78, Συλλ. 1978, σελ. 1915. Στην αρχή της νομικής βεβαιότητας στηρίζεται το σύνολο του δικαστικού συστήματος της Ένωσης και βάσει αυτής η συμπεριφορά και οι δραστηριότητες της Ένωσης και των κρατών μελών πρέπει να δημιουργούν στους ιδιώτες βεβαιότητα γύρω από το νομικό καθεστώς που ισχύει και διέπει τις μεταξύ τους σχέσεις. Βλ. και σε Arnulf Anthony (1999), *The European Union and its Court of Justice*, Oxford University Press, σελ. 192-194.

⁶⁷ Right of hearing.

⁶⁸ «A coupe de chapeau», βλ. σε Witte B. de, ό.π. σημ. 54, σελ. 860.

ο έλεγχος της υποδεέστερης βαθμίδας πράξεων και αναγνώριση της επικλησιμότητας ορισμένων από τις τυπικές πηγές δικαίου από τις οποίες τα δικαιώματα αντλούνται⁶⁹.

Γ. ΣΥΝΘΗΚΗ ΜΑΑΣΤΡΙΧΤ: ΟΡΟΣΗΜΟ ΓΙΑ ΘΕΣΜΙΚΗ ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΩΝ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Η Συνθήκη του Μάαστριχτ⁷⁰, άλλως Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ), αποτελεί το πρώτο κείμενο του πρωτογενούς δικαίου, που προσέδωσε αυξημένη σημασία στην αρχή της προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Συγκεκριμένα, το άρθρο 6 της πρώην ΣΕΕ όριζε ότι *«Η Ένωση βασίζεται στις αρχές της ελευθερίας, της δημοκρατίας, του σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών και του κράτους δικαίου, αρχές που είναι κοινές στα Κράτη-μέλη»*. Η παρ. 2 της ίδιας διάταξης, δε, προέβλεπε ότι *«Η Ένωση σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως κατοχυρώνονται με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, που υπογράφηκε στη Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950 και όπως προκύπτουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των Κρατών μελών»*.

Παρά το γεγονός ότι σε διακηρυκτικό επίπεδο και βάσει του άρθρου 6 της πρώην ΣΕΕ η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων βρισκόταν στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος της Ένωσης, η πραγματικότητα είναι ότι η εν λόγω διάταξη παρέμενε αναποτελεσματική, καθώς δεν παρείχε έρεισμα στους ιδιώτες προκειμένου να θεμελιώσουν άμεση αξίωση κατά των οργάνων της κοινοτικής βαθμίδας εξουσίας⁷¹ κατά τις περιπτώσεις παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και κατά την εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης⁷².

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΧΩΡΗΣΗΣ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΣΔΑ ΚΑΙ Η ΓΝΩΜΟΔΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΔΕΚ 2/94

Επακόλουθο της αναποτελεσματικότητας της διάταξης της Συνθήκης του Μάαστριχτ ήταν η αναζήτηση τρόπων ουσιαστικότερης προσέγγισης των θεμελιωδών

⁶⁹ Βλ. σε Στάγκο, ό.π. σημ. 43, σελ.2-3.

⁷⁰ Η Συνθήκη του Μάαστριχτ υπογράφηκε στις 7 Φεβρουαρίου 1992 μεταξύ των δώδεκα τότε κρατών της ΕΟΚ, και άρχισε να ισχύει την 1^η Νοεμβρίου 1993.

⁷¹ Βλ. και σε Jaeckel L., The duty to protect fundamental rights in the European Community, ELRev. 2003.508(513).

⁷² Βλ. σε Νικολόπουλο, ό.π. σημ. 51, σελ. 177.

δικαιωμάτων και λύσεων στο πεδίο περιφρούρησής τους⁷³. Για μεγάλο χρονικό διάστημα θεωρήθηκε ως προσφορότερη λύση η προσχώρηση της Κοινότητας στην ΕΣΔΑ⁷⁴, η οποία εκτός από έναν γραπτό κατάλογο προστατευομένων ατομικών ελευθεριών περιλαμβάνει και έναν ιδιαίτερο μηχανισμό προστασίας τους. Στα πλαίσια του προβληματισμού αυτού⁷⁵, το Συμβούλιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων υπέβαλε στο ΔΕΚ στις 26 Απριλίου 1994 αίτηση γνωμοδότησης αναφορικά με το κατά πόσο συμβιβάζεται με τη Συνθήκη περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας ΣΕΚ η προσχώρηση της Κοινότητας στην ΕΣΔΑ.

Το Δικαστήριο γνωμοδότησε αρνητικά⁷⁶ επί του θέματος⁷⁷, αφού ασχολήθηκε ξεχωριστά με δύο ζητήματα⁷⁸: αφενός με το ζήτημα της κοινοτικής αρμοδιότητας για την σύναψη της συμφωνίας προσχώρησης και αφετέρου με τη συμβατότητα της προσχώρησης προς τη ΣΕΚ (ιδιαίτερα δε με το κεφάλαιο της Συνθήκης ως προς τις αρμοδιότητες του ΔΕΚ).

Κατά τη γνώμη του Δικαστηρίου, μία τέτοια μεταβολή του συστήματος προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, λόγω των θεμελιωδών θεσμικών συνεπειών της τόσο για την Κοινότητα, όσο και για τα κράτη μέλη, είχε συνταγματική διάσταση και από τη φύση της υπερέβαινε τη διάταξη του άρθρου 308 της ΣΕΚ, η οποία προέβλεπε ότι «*Αν ενέργεια της Κοινότητας θεωρείται αναγκαία για την πραγματοποίηση ενός από τους στόχους της στο πλαίσιο της λειτουργίας της κοινής αγοράς και δεν προβλέπονται από την παρούσα συνθήκη οι προς το σκοπό αυτόν απαιτούμενες εξουσίες, το Συμβούλιο, προτάσει της Επιτροπής και κατόπιν διαβουλεύσεων με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, θεσπίζει ομοφώνως τις κατάλληλες διατάξεις*». Κατά συνέπεια, το ΔΕΚ κατέληξε στο ότι δεν υφίστατο αρμοδιότητα της Κοινότητας να προσχωρήσει στη Σύμβαση⁷⁹. Το Δικαστήριο είχε επισημάνει, συγκεκριμένα, ότι η προσχώρηση «*θα συνεπαγόταν ουσιαστική μεταβολή*

⁷³ Βλ. σε Κυριτσάκη Ιωάννα, ό.π. σημ. 61, σελ. 33.

⁷⁴ Περράκης Στέλιος, Η προσχώρηση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΕΕΕυρΔ 1983, σελ. 559.

⁷⁵ Για τους προβληματισμούς που συνεπάγετο η προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ βλ. αναλυτικά σε Γιαταγάνα Α. Ξ. (2003), Η ενσωμάτωση του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις Συνθήκες. Άσκηση Συνταγματικού Δικαίου ή πολιτική ρητορεία; Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 88-90.

⁷⁶ Γνωμοδότηση ΔΕΚ 2/94 της 28.3.1996, Συλλ. 1996, σελ. 759.

⁷⁷ Βλ. αναλυτικά σε Σαχπεκίδου Ευγενία, Το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων αποτρέπει την προσχώρηση της Κοινότητας στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΕΕΕυρΔ 3:1996, σελ. 581-605.

⁷⁸ Βλ. σε Πλιάκο Αστέρη (2006), Δίκαιο Ευρωπαϊκής Ένωσης Ι Περί θεσμών, Αναθεωρημένη έκδοση Α.Α. Φατούρου, -Α.Δ. Πλιάκου Κεφάλαια Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου, Εκδόσεις Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών και Α.Δ. Πλιάκου, Αθήνα

⁷⁹ Βλ. σε Κανελλόπουλο, ό.π. σημ. 44, σελ. 328-329.

του τότε ισχύοντος κοινοτικού καθεστώτος προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, αφού θα είχε ως επακόλουθο την ένταξη της Κοινότητας σε ένα χωριστό διεθνές θεσμικό σύστημα, καθώς και την ενσωμάτωση του συνόλου των διατάξεων της Σύμβασης στην κοινοτική έννομη τάξη». Είχε επίσης υπογραμμίσει ότι οι θεσμικές συνέπειες μίας τέτοιας μεταβολής «θα ήταν εξίσου θεμελιώδεις, τόσο για την Κοινότητα, όσο και για τα κράτη μέλη» και είχε θέσει ως προϋπόθεση για την προσχώρηση της Κοινότητας την αναθεώρηση της ιδρυτικής Συνθήκης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Ο ΧΑΡΤΗΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ (ΧΘΔΕΕ)

Μιας και η προσπάθεια να προσχωρήσει η Ένωση στην ΕΣΔΑ δεν καρποφόρησε, ως μοναδική λύση για την ενίσχυση της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων προέβλεπε η κατάρτιση ενός κοινοτικού καταλόγου θεμελιωδών δικαιωμάτων, κάτι το οποίο επισημάνθηκε στα Ευρωπαϊκά Συμβούλια τόσο της Κολωνίας, όσο και του Τάμπερε⁸⁰. Πιο συγκεκριμένα, κατά την Σύνοδο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στην Κολωνία (3/4.06.1999) οι αρχηγοί των κρατών και των κυβερνήσεων των μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αναγνωρίζοντας την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ως θεμελιώδη αρχή της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αποφάσισαν να αναθέσουν τη σύνταξη ενός καταλόγου θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε ένα *ad hoc* συγκροτούμενο σώμα, τη Συνέλευση⁸¹. Ο κατάλογος αυτός θα έπρεπε να περιλαμβάνει θεμελιώδη δικαιώματα, ελευθερίες και διαδικαστικά δικαιώματα, όπως αυτά προβλέπονται από την ΕΣΔΑ, απορρέουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών και ισχύουν ως γενικές

⁸⁰ Βλ. σε αποφάσεις της 4.6.1999 και 15-16.10.1999 αντίστοιχα.

⁸¹ Convention, αν και στα συμπεράσματα της Προεδρίας μετά το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Τάμπερε της Φινλανδίας (15-16 Οκτωβρίου 1999), καλούνταν απλώς «το Σώμα», βλ. Conclusions of the Presidency at the occasion of the European Council of Tampere (15-16/10/99) on the composition, method of work and practical arrangements for the «Body» to elaborate a draft EU Charter of Fundamental Rights as set out in the Cologne Conclusions (10-99, EU-Bull., 7, σημείο I.2 και παράρτημα). Αργότερα, το όργανο αυτό αυτοαποκλήθηκε «Συνέλευση» (CHARTE 4134/00 της 21/02/00, σημείο 3) παραπέμποντας έτσι στη «Συνταγματική Συνέλευση» (Constitutional Convention) που στις 17/09/1787 υιοθέτησε στη Φιλαδέλφεια το Σύνταγμα των Ενωμένων Πολιτειών της Αμερικής. Βλ. σε Παπαδοπούλου Λίνα, Ο Ευρωπαϊκός Χάρτης και η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην ενωσιακή έννομη τάξη, δημοσιευμένο σε Σύνταγμα, Τεύχος 6/2001, σελ. 1267-1326, διαθέσιμο σε <http://tosyntagma.ant-sakkoulas.gr/theoria/item.php?id=458#s80>, ημερομηνία πρόσβασης 22/01/2012.

αρχές του κοινοτικού δικαίου, καθώς και τα διακριτά δικαιώματα των ευρωπαίων πολιτών⁸². Τέλος, υπόψη θα έπρεπε να ληφθούν τα κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα, όπως αυτά προβλέπονται στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη και τον Κοινοτικό Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων (άρθρο 136 ΣΕΚ), στο βαθμό που δεν στοιχειοθετούσαν απλώς στόχους δράσης της Ένωσης.

Τελικώς, μετά από εργασίες δέκα μηνών, ολοκληρώθηκε στις 2 Οκτωβρίου 2000 η συγγραφή του Χάρτη⁸³ και ο Πρόεδρος της Συνέλευσης παρέδωσε το κείμενο-πρόταση⁸⁴ στους αρχηγούς των κρατών μελών στην έκτακτη Σύνοδο στο Μπιαρίτς τον Οκτώβριο 2000. Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων υπογράφηκε πανηγυρικά από το Συμβούλιο, το Κοινοβούλιο και την Επιτροπή κατά το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο που συνήλθε στη Νίκαια στις 7-9.12.2000, χωρίς ωστόσο να έχει νομικά δεσμευτική ισχύ, αλλά ως απλή διακήρυξη αρχών.

Στο άρθρο 51 παρ. 1 του Χάρτη οριοθετείται το πεδίο εφαρμογής του, σύμφωνα με το οποίο: *«Οι διατάξεις του παρόντος Χάρτη απευθύνονται στα όργανα και τους οργανισμούς της Ένωσης, τηρουμένης της αρχής της επικουρικότητας, καθώς και στα κράτη μέλη, μόνον όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης. Κατά συνέπεια, οι ανωτέρω σέβονται τα δικαιώματα, τηρούν τις αρχές και προάγουν την εφαρμογή τους, σύμφωνα με τις αντίστοιχες αρμοδιότητές τους»*.

Ο Χάρτης χωρίζεται σε επτά κεφάλαια⁸⁵ τα οποία περιλαμβάνουν 54 συνολικά άρθρα⁸⁶, που είναι διατυπωμένα με λιτότητα ενώ ακολουθούν εκτενείς επεξηγήσεις, οι οποίες αναφέρουν τις πηγές των επιμέρους δικαιωμάτων⁸⁷.

⁸² Βλ. σε Κυριτσάκη, ό.π. σημ. 61, σελ. 35.

⁸³ Βλ. σε Καριψιάδη Γιώργο, Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων σε προοπτική, ΤοΣ 2001, σελ. 1211 -1227, αλλά και σε Παπαδημητρίου Γιώργο (2001), Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Σταθμός στη θεσμική ωρίμανση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα, ενώ για σχολιασμό του περιεχομένου του Χάρτη, αλλά και προβληματισμούς σχετικά με την θέσπισή του βλ. σε Grigoli S., The EU Fundamental Rights Charter in current debate: Origins, Positions, Future Prospects, The European Legal Forum 2000-01, σελ. 2.

⁸⁴ Σχέδιο Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 11.10.2000, Charte 4473/00, Convent 49 και Κείμενο των επεξηγήσεων σχετικά με το πλήρες κείμενο του Χάρτη, Charte 4487/00, Convent 50, Επίσημη Εφημερίδα Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων 18.12.2000, C 364/1 και σε www.consilium.eu.int. Τα κείμενα βρίσκονται αποτυπωμένα και στο Κοινωνία Πολιτών, τεύχος 5, χειμώνας 2000, σελ. 79 επ. και στο ΔτΑ 2001, 223 επ.

⁸⁵ Για το περιεχόμενο του Χάρτη βλ. και σε Παπαδημητρίου Γιώργο (2006), Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δημοσιευμένο σε Σ. Περράκη (επιμ.), Παγκόσμια Διακυβέρνηση Διεθνές Δίκαιο και Διεθνείς Σχέσεις στην Αυγή του 21^{ου} αιώνα, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 100-101, αλλά και σε Περράκη Στέλιο, Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΔτΑ Νο 5/2000, σελ. 19-31.

⁸⁶ Τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται ανά κεφάλαιο είναι τα ακόλουθα: Κεφάλαιο I: Αξιοπρέπεια, άρθρο 1: Ανθρώπινη αξιοπρέπεια, άρθρο 2: δικαίωμα στη ζωή, άρθρο 3: ακεραιότητα του προσώπου, άρθρο 4: απαγόρευση βασανιστηρίων και απάνθρωπων ή εξευτελιστικών ποινών ή μεταχείρισης) και άρθρο 5: απαγόρευση δουλείας και αναγκαστικής εργασίας.

Το γεγονός ότι πρόκειται, σε πρώτη φάση, για ένα κείμενο με διακηρυκτική μόνο αξία κάνει σαφή την δυσκολία της αποτελεσματικής αναβάθμισης της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων των πολιτών. Παρόλα αυτά, η σύνδεση του Χάρτη με τις «κοινές συνταγματικές παραδόσεις» των κρατών μελών τον καθιστά μέρος του κοινοτικού κεκτημένου⁸⁸, παρά τη μη ενσωμάτωσή του, τουλάχιστον κατά το στάδιο αυτό, στις Συνθήκες, ενώ αναπτύσσει και μια «υφέρπουσα κανονιστική λειτουργία»⁸⁹ και παράλληλα ανταποκρίνεται θετικά στο αίτημα για μεγαλύτερη διαφάνεια και ορατότητα των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Κεφάλαιο II: Ελευθερίες, άρθρο 6: δικαίωμα στην ελευθερία και την ασφάλεια, άρθρο 7: σεβασμός της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, άρθρο 8: προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, άρθρο 9: δικαίωμα γάμου και ίδρυσης οικογένειας, άρθρο 10: ελευθερία σκέψης συνείδησης, θρησκείας, άρθρο 11: ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης, άρθρο 12: ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι, άρθρο 13: ελευθερία των τεχνών και των επιστημών, άρθρο 14: δικαίωμα εκπαίδευσης, άρθρο 15: ελευθερία του επαγγέλματος και δικαίωμα προς εργασία, άρθρο 16: επιχειρηματική ελευθερία, άρθρο 17: δικαίωμα ιδιοκτησίας, άρθρο 18: δικαίωμα ασύλου, άρθρο 19: προστασία σε περίπτωση απομάκρυνσης, απέλασης και έκδοσης. Κεφάλαιο III: Ισότητα, άρθρο 20: ισότητα έναντι του νόμου, άρθρο 21: απαγόρευση των διακρίσεων, άρθρο 22: πολιτιστική, θρησκευτική και γλωσσική ποικιλομορφία, άρθρο 23: ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών, άρθρο 24: δικαιώματα του παιδιού, άρθρο 25: δικαιώματα ηλικιωμένων και άρθρο 26: ένταξη των ατόμων με ειδικές ανάγκες. Κεφάλαιο IV: Αλληλεγγύη: άρθρο 27: δικαίωμα των εργαζομένων στην ενημέρωση και τη διαβούλευση στο πλαίσιο της επιχείρησης, άρθρο 28: δικαίωμα διαπραγμάτευσης και συλλογικών δράσεων, άρθρο 29: δικαίωμα πρόσβασης στις υπηρεσίες ευρέσεως εργασίας, άρθρο 30: προστασία σε περίπτωση αδικαιολόγητης απόλυσης, άρθρο 31: δίκαιες και ισότιμες συνθήκες εργασίας, άρθρο 32: απαγόρευση της εργασίας παιδιών και προστασία των νέων στην εργασία, άρθρο 33: οικογενειακή ζωή και επαγγελματική ζωή, άρθρο 34: κοινωνική ασφάλεια και κοινωνική αρωγή, άρθρο 35: προστασία της υγείας, άρθρο 36: πρόσβαση στις υπηρεσίες γενικού οικονομικού ενδιαφέροντος, άρθρο 37: προστασία περιβάλλοντος, άρθρο 38: προστασία καταναλωτών. Κεφάλαιο V: Δικαιώματα του πολίτη: άρθρο 39: δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, άρθρο 40: δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι στις δημοτικές και κοινοτικές εκλογές, άρθρο 41: δικαίωμα χρηστής διοίκησης, άρθρο 42: δικαίωμα πρόσβασης στα έγγραφα, άρθρο 43: διαμεσολαβητής, άρθρο 44: δικαίωμα αναφοράς προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, άρθρο 45: ελευθερία κυκλοφορίας και διαμονής, άρθρο 46: διπλωματική και προξενική προστασία. Κεφάλαιο VI: Δικαιοσύνη: άρθρο 47: δικαίωμα πραγματικής πρόσφυγής και αμερόληπτου δικαστηρίου, άρθρο 48: τεκμήριο αθωότητας και δικαιώματα της υπεράσπισης, άρθρο 49: αρχές της νομιμότητας και της αναλογικότητας αξιόποινων πράξεων και ποινών, άρθρο 50: δικαίωμα του προσώπου να μη δικάζεται ή να μην τιμωρείται ποινικά δύο φορές για την ίδια αξιόποινη πράξη.

⁸⁷ Βλ. σε Παπαδοπούλου Λίνα, ό.π. σημ. 81.

⁸⁸ Το αποτέλεσμα αυτό αναγνωρίζεται για τρεις κατά βάση λόγους: πρώτον, λόγω της ομόφωνης αποδοχής του Χάρτη από τα τρία κοινοτικά όργανα, δεύτερον, λόγω της σύνθεσης και του τρόπου λειτουργίας της Συνέλευσης που τον συνέταξε, και τρίτον, λόγω της «ολιστικής ερμηνείας» του όρου «κοινές συνταγματικές παραδόσεις» εκ μέρους του ΔΕΚ. Η ερμηνεία αυτή βασίζεται στην αποδοχή εκ μέρους των κρατών μελών των θεμελιωδών δικαιωμάτων που το Δικαστήριο καλείται να προστατεύσει. Βλ. σε Lenaerts K. & De Smijter E. (2001), A bill of rights for the EU, 38 CML Rev, σελ. 299.

⁸⁹ Βλ. σε Παπαδημητρίου, ό.π. σημ. 83, σελ. 531, όπου κάνει λόγο και για «συγκεκριαλισμένη κανονιστική λειτουργία». Σύμφωνα, ωστόσο, με τον Τσάτσο Δημήτρη (Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία, Αθήνα: Καστανιώτης 2001, 89) ο Χάρτης αναπτύσσει μάλλον δικαιοκή παρά κανονιστική λειτουργία και αναγορεύεται «σε σημαντικό - ίσως τον σημαντικότερο - παράγοντα ερμηνείας του ενωσιακού δικαίου».

Συμπερασματικά θα μπορούσε να ειπωθεί ότι παρόλο που η διασφάλιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτελεί προσφιλές αντικείμενο διακηρύξεων τόσο στις Συνθήκες, όσο και στις πράξεις του κοινοτικού δικαίου, η έλλειψη ενός συνεκτικού συστήματος λυσιτελούς περιφρούρησής τους παρέμενε μια πραγματικότητα στους κόλπους της Ένωσης, γεγονός που φαίνεται να έχει την προοπτική ουσιώδους αλλαγής στα πλαίσια της Συνθήκης της Λισαβώνας.

ΤΜΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ ΛΙΣΑΒΩΝΑΣ

A. ΓΕΝΙΚΑ

Στο πλαίσιο μίας γενικότερης «κόπωσης» που άρχισε να εμφανίζει το κοινοτικό θεσμικό σύστημα, η ανάγκη για θεσμικές αλλαγές, ιδίως μετά την εγκατάλειψη της διαδικασίας υιοθέτησης της Συνταγματικής Συνθήκης του 2004⁹⁰, έκανε την εμφάνισή της εντονότερη από ποτέ. Οι αλλαγές αυτές προσανατολίζονται κατά βάση στην ενίσχυση της δημοκρατικότητας και της αποτελεσματικότητας⁹¹, αρχές που αποτέλεσαν ζητούμενο καθόλη την διαδικασία τροποποίησης των Συνθηκών που ξεκίνησε με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη⁹² (ΕΕΠ) το 1987 έως και την τελευταία Συνθήκη, αυτήν της Λισαβώνας⁹³. Χαρακτηριστική είναι η εντολή του Συμβουλίου προς τη Διακυβερνητική Διάσκεψη του 2007 που επεξεργάστηκε την

---

⁹⁰ Η Ευρωπαϊκή Συνταγματική Συνθήκη (ΕΕ C 310, 16.12.2004), που είχε υπογραφεί, στη Ρώμη, στις 29.10.2004, επέφερε ουσιώδεις μεταβολές στην κατοχύρωση των θεμελιωδών αξιών του ευρωπαϊκού πολιτισμού, διότι στο Μέρος II αυτής ενσωμάτωνε με ορισμένες τροποποιήσεις τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης, καθιστώντας ρητά την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, την ελευθερία, την δημοκρατία, την ισότητα, το κράτος δικαίου και τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κοινές αξίες όλων των Κρατών-μελών και θεμέλια της ενωσιακής τάξης. Εξίσου προωθητικές, όμως, ήταν και οι διατάξεις της Συνταγματικής Συνθήκης που προέβλεπαν τη δυνατότητα της Ένωσης να προσχωρήσει στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Παρά τις πρωτοποριακές της ρυθμίσεις στο πεδίο προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όμως, η εν λόγω Συνθήκη συγκέντρωσε, ως γνωστόν, υψηλά ποσοστά αρνητικής ψήφου σε κάποια από τα δημοψηφίσματα που διεξήχθησαν για την επικύρωσή της (Γαλλία και Ολλανδία). Βλ. ενδεικτικά σε Ζημιανίτη Δημήτριο, Σύγχρονες εξελίξεις στην κατοχύρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων στον ευρωπαϊκό χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης με αφορμή τις εργασίες της Συνέλευσης για τη «Συνταγματική Συνθήκη», ΕΕΕυρΔ 2003, σελ. 121-127.

⁹¹ Βλ. σε Χρυσομάλλη Δ. Μιχάλη (2010), Η Συνθήκη της Λισαβώνας και η βελτίωση της δημοκρατίας και της αποτελεσματικότητας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Αθήνα, Εκδόσεις Κατσαρός Βασίλης Ν, σελ. 1-9.

⁹² Η ΕΕΠ υπογράφηκε στο Λουξεμβούργο στις 17 Φεβρουαρίου 1986 από εννέα κράτη μέλη και στις 28 Φεβρουαρίου 1986 από τη Δανία, την Ιταλία και την Ελλάδα, συνιστά δε την πρώτη μεγάλη σημασίας τροποποίηση της συνθήκης για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ). Άρχισε να ισχύει την 1η Ιουλίου 1987.

⁹³ Οι όροι Συνθήκη της Λισαβώνας, Μεταρρυθμιστική Συνθήκη, Τροποποιητική Συνθήκη και νέα Συνθήκη χρησιμοποιούνται εναλλακτικά στην παρούσα εργασία.

Μεταρρυθμιστική Συνθήκη: «ανατίθεται στη Διακυβερνητική Διάσκεψη να συντάξει μια Συνθήκη που να τροποποιεί τις ισχύουσες Συνθήκες προκειμένου να ενισχύσει την αποτελεσματικότητα και τη δημοκρατική νομιμότητα της διευρυμένης Ένωσης καθώς και τη συνοχή της εξωτερικής της δράσης»⁹⁴.

Η Συνθήκη της Λισαβόνας, η οποία περιέχει τόσο τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ), όσο και τη Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ), υπογράφηκε στις 13 Δεκεμβρίου 2007 στη Λισαβόνα της Πορτογαλίας και τέθηκε σε ισχύ, μετά από πολύπλοκες διαδικασίες διαπραγματεύσεων και συμβιβασμών, την 1.12.2009⁹⁵. Με την νέα Συνθήκη επιχειρείται να δοθεί ένα περισσότερο δημοκρατικό πρόσωπο στην Ένωση. Έτσι, στο άρθρο 2 της ΣΕΕ ορίζεται ότι «Η Ένωση βασίζεται στις αξίες του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της ισότητας, του κράτους δικαίου, καθώς και του σεβασμού των ανθρώπινων δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων των προσώπων που ανήκουν σε μειονότητες»⁹⁶. Μάλιστα, οι αξίες αυτές πρέπει να προωθούνται τόσο στο εσωτερικό, όσο και στο εξωτερικό επίπεδο λειτουργίας της Ένωσης⁹⁷, αφού συνιστούν, από τη μια, κριτήριο αναφοράς για μελλοντικές προσχωρήσεις (άρθρο 49 ΣΛΕΕ⁹⁸), από την άλλη δε η σοβαρή και διαρκής παραβίασή τους από κράτος-μέλος ενδέχεται να επισύρει την επιβολή κυρώσεων εναντίον του (άρθρο 7 ΣΕΕ). Επιπλέον, το άρθρο 3 της ΣΕΕ συμπεριέλαβε στους στόχους της Ένωσης, εκτός από την προώθηση των αξιών του άρθρου 2 της ΣΕΕ, την προώθηση των αρχών του πλουραλισμού, της απαγόρευσης των διακρίσεων, της ανοχής, της δικαιοσύνης, της αλληλεγγύης και της ισότητας των φύλων.

Οι σημαντικότερες καινοτομίες της Συνθήκης της Λισαβόνας στο πεδίο περιφρούρησης των ανθρώπινων δικαιωμάτων σχετίζονται με την αναγνώριση δεσμευτικού κύρους στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και με την πρόβλεψη της δυνατότητας της Ένωσης να προσχωρήσει στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Βαρύνουσας σημασίας, επίσης, είναι οι

⁹⁴ Συμβούλιο της Ε.Ε., Βρυξέλλες 26.6.2007, 11218/07 POLGEN 74, DQPG.

⁹⁵ Βλ. σε Γκιουλμπαζιώτη Ειρήνη, Η κνοφορία της Συνθήκης της Λισαβόνας και η διαδικασία επικύρωσής της, δημοσιευμένο σε Μ. Χρυσομάλλη (επιμ.), Η Συνθήκη της Λισαβόνας – Θεματικές Προσεγγίσεις, σελ. 1-28, Δημοσιεύματα Digesta, Εκδόσεις Βασ. Ν. Κατσαρού, Αθήνα, 2009, σελ.1.

⁹⁶ Η προστασία των δικαιωμάτων των μειονοτήτων για πρώτη φορά μνημονεύεται στις Συνθήκες και τούτο συνιστά σημαντική κατάκτηση και καινοτομία της ΣΕΕ.

⁹⁷ Βλ. σε Χρυσομάλλη, ό.π. σημ.91, σελ. 20-21.

⁹⁸ «Κάθε ευρωπαϊκό κράτος το οποίο σέβεται τις αξίες που αναφέρονται στο άρθρο 2 και δεσμεύεται να τις προάγει, μπορεί να ζητήσει να γίνει μέλος της Ένωσης».

διατάξεις που αφορούν τη «θεσμική ένταξη» των ατομικών δικαιωμάτων στις εξωτερικές σχέσεις της Ένωσης, την ενίσχυση της συμμετοχής του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στη διαδικασία επιβολής κυρώσεων για σοβαρές και διαρκείς παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθώς και την διεύρυνση του δικαιώματος έννομης προστασίας των ιδιωτών⁹⁹. Οι αλλαγές αυτές, όπως θα αναλυθούν κατωτέρω, έχουν εξαιρετική σημασία και ως εκ τούτου άμεσο αντίκτυπο στο επίπεδο της δικαστικής προστασίας των ιδιωτών, καθώς οι ανθρωποκεντρικές διατάξεις της Συνθήκης της Λισαβόνας, αναμένεται να οδηγήσουν το Δικαστήριο της Ένωσης σε ακόμη ευρύτερη ερμηνεία της εγγυητικής αρχής της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

B. ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΤΗΣ ΝΟΜΙΚΗΣ ΔΕΣΜΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΧΑΡΤΗ

Ειδικότερα, μία από τις σημαντικότερες καινοτομίες που εισάγει η Συνθήκη της Λισαβόνας στο πεδίο των θεμελιωδών δικαιωμάτων σχετίζεται με την αναγνώριση νομικού κύρους στο Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε.. Πράγματι, στο άρθρο 6, παράγραφο 1 της ΣΕΕ προβλέπεται ότι *«Η Ένωση αναγνωρίζει τα δικαιώματα, τις ελευθερίες και τις αρχές που περιέχονται στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 7ης Δεκεμβρίου 2000, όπως προσαρμόστηκε στις 12 Δεκεμβρίου 2007, στο Στρασβούργο, ο οποίος έχει το ίδιο νομικό κύρος με τις Συνθήκες..... Τα δικαιώματα, οι ελευθερίες και οι αρχές του Χάρτη ερμηνεύονται σύμφωνα με τις γενικές διατάξεις του Τίτλου VII του Χάρτη που διέπουν την ερμηνεία και την εφαρμογή του και λαμβανομένων δεόντως υπόψη των επεξηγήσεων οι οποίες αναφέρονται στον Χάρτη και στις οποίες μνημονεύονται οι πηγές των εν λόγω διατάξεων»*.

Με την ΣΕΕ λαμβάνει χώρα μία σημαντική παραχώρηση σε σχέση με την Συνταγματική Συνθήκη, μιας και ο ΧΘΔΕΕ δεν ενσωματώνεται στο κείμενο της Συνθήκης, ενώ η νέα Συνθήκη περιορίζεται στην αναγνώριση της νομικής δεσμευτικότητάς του Χάρτη, ο οποίος και χαρακτηρίστηκε «σταθμός προς τη θεσμική ωρίμανση της Ευρωπαϊκής Ένωσης που προδιαγράφει τη νέα αρχιτεκτονική της»¹⁰⁰. Έτσι, ο Χάρτης αποκτά νομική ισχύ ισότιμη με αυτήν των Συνθηκών και

⁹⁹ Βλ. σε Κυριτσάκη, ό.π. σημ. 61, σελ. 39-40.

¹⁰⁰ Βλ. σε Παπαδημητρίου, ό.π. σημ. 83.

επιβάλλεται¹⁰¹, αφενός μεν στα κοινοτικά όργανα στα πλαίσια άσκησης των αρμοδιοτήτων τους, αφετέρου δε στα κράτη μέλη, αλλά μόνον όταν αυτά ενεργούν κατά την εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης και όχι κατά την εκτέλεση μέτρων αμιγώς εθνικού χαρακτήρα¹⁰². Επιπλέον, ο εξοπλισμός του Χάρτη με δεσμευτικό κύρος δεν θα επιφέρει μεταβολή στις αρμοδιότητες της Ένωσης, κάτι που προβλέπεται με σαφήνεια τόσο στο ίδιο το κείμενο του Χάρτη, όσο και στη Συνθήκη της Λισαβόνας. Έτσι, το άρθρο 51 παρ. 2 του Χάρτη ορίζει ότι *«οι παρών Χάρτης δεν δημιουργεί καμία νέα αρμοδιότητα και κανένα νέο καθήκον για την Κοινότητα και για την Ένωση και δεν τροποποιεί τις αρμοδιότητες και τα καθήκοντα που καθορίζονται από τις Συνθήκες»*, ενώ στο άρθρο 6, παρ. 1 εδ. β' της ΣΕΕ προβλέπεται επίσης ότι *«οι διατάξεις του Χάρτη δεν συνεπάγονται καμία επέκταση των αρμοδιοτήτων της Ένωσης, όπως αυτές ορίζονται στις Συνθήκες»*.

Επιπλέον, ο Χάρτης καθίσταται δεσμευτικός για όλα τα κράτη μέλη, με εξαίρεση, το Ηνωμένο Βασίλειο και την Πολωνία, που προσδιόρισαν μέσω Προσθέτου Πρωτοκόλλου το εύρος εφαρμογής του κειμένου αυτού στις έννομες τάξεις τους. Η Βρετανία ζήτησε να εξαιρεθεί, επειδή δεν επιθυμούσε να δεσμευτεί από τα κοινωνικά και εργασιακά δικαιώματα που προβλέπονται στο Χάρτη, ενώ η Πολωνία πρόβαλε την αιτιολογία ότι οι ατομικές ελευθερίες που κατοχυρώνονται σε αυτόν πιθανό να έρχονταν σε σύγκρουση με τις συντηρητικές και θρησκευτικές αξίες των Πολωνών¹⁰³. Έτσι, βάσει του Πρωτοκόλλου αριθ. 30, σχετικά με την εφαρμογή του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε. στην Πολωνία και στο Ηνωμένο Βασίλειο, που προσαρτήθηκε στη Συνθήκη της Λισαβόνας, *«Ο Χάρτης δεν διευρύνει την ευχέρεια του δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ή οποιουδήποτε δικαστηρίου των δύο αυτών χωρών, να κρίνει ότι οι νόμοι, οι κανονισμοί ή οι διοικητικές διατάξεις, πρακτικές ή ενέργειες της Πολωνίας ή του Ηνωμένου Βασιλείου δεν συνάδουν με τα θεμελιώδη δικαιώματα, τις ελευθερίες και τις αρχές που επιβεβαιώνει»*. Ειδικά όσον αφορά τα κοινωνικά δικαιώματα που αποτυπώνονται στον Τίτλο IV του Χάρτη, το άρθρο 1 παρ. 2 του Πρωτοκόλλου διασαφηνίζει ότι *«Ο Χάρτης δεν παράγει αγωγήματα τα οποία εφαρμόζονται στην Πολωνία ή στο Ηνωμένο Βασίλειο, εκτός εάν η Πολωνία ή το Ηνωμένο Βασίλειο προβλέπουν τέτοια*

¹⁰¹ Βλ. σε Χρυσομάλλη, ό.π. σημ. 91, σελ. 24.

¹⁰² Άρθρο 51 του ΧΘΕΕ.

¹⁰³ Βλ. άρθρο με τίτλο: «Η «ταυτότητα» του νέου Καταστατικού Χάρτη της Ε.Ε.», διαθέσιμο σε <http://www.in.gr/news/reviews/article.asp?lngReviewID=830577&lngItemID=842288&lngChapterID=-1>, ημερομηνία πρόσβασης 22/01/2012.

δικαιώματα στην εθνική τους νομοθεσία». Οι παρεκκλίσεις αυτές, ωστόσο, δεν αναμένεται να εισάγουν ρωγμές στην λειτουργία του συστήματος προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του κράτους δικαίου στους κόλπους της Ένωσης, καθώς διατηρούνται αναλλοίωτες οι υποχρεώσεις συμμόρφωσης των εν λόγω κρατών με τις υπόλοιπες κοινοτικές ή ενωσιακές πράξεις που κατοχυρώνουν ατομικά δικαιώματα, με τις συναφείς δεσμευτικές συμβάσεις διεθνούς κύρους, καθώς και με την πλούσια νομολογία του κοινοτικού Δικαστηρίου περί γενικών αρχών¹⁰⁴.

Η απόδοση δεσμευτικότητας στον Χάρτη αναμένεται να διασφαλίσει τη λειτουργία ενός αυτόνομου και εμπλουτισμένου πλαισίου περιφρούρησης των αξιακών αρχών στους κόλπους της Ένωσης, η μη ενσωμάτωσή του δε στο κείμενο της Συνθήκης δεν αναμένεται να επηρεάσει την αποτελεσματικότητα της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, διότι για τα κοινοτικά όργανα, ήδη πριν από την απόδοση σε αυτόν άμεσης νομικής δεσμευτικότητας το κείμενο του Χάρτη αποτέλεσε πεδίο επίκλησης.

Πράγματι, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αντιμετώπιζε το Χάρτη¹⁰⁵ ως κείμενο «*συνταγματικού χαρακτήρα*» για την Ένωση¹⁰⁶, καθώς και ως το σημαντικότερο παράγοντα ερμηνείας του κοινοτικού δικαίου, αναφορικά με την εφαρμογή διατάξεων, που είχαν τεθεί υπέρ της προστασίας των πολιτών¹⁰⁷. Τόσο το Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων¹⁰⁸, όσο και η πλειοψηφία των Γενικών Εισαγγελέων του Δικαστηρίου, τάσσονταν υπέρ της αναγνώρισης της κανονιστικής ισχύος του Χάρτη και κατά αυτόν τον τρόπο αποτέλεσε χρήσιμο ερμηνευτικό εργαλείο στο πλαίσιο της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων¹⁰⁹. Το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων είχε κρατήσει αρχικά μία περισσότερο

¹⁰⁴ Βλ. σε Κυριτσάκη, ό.π. σημ. 61, σελ. 46-50.

¹⁰⁵ Βλ. σε Κυριτσάκη Α. Ιωάννα (2011), Ανθρώπινα δικαιώματα και εξωτερικές σχέσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 113-114.

¹⁰⁶ Βλ. σε Στάγκο, ό.π. σημ. 43, σελ. 536, ο οποίος αναφέρεται αναλυτικά στην εφαρμογή του Χάρτη «ως πολιτικού κειμένου» από τα κοινοτικά θεσμικά όργανα.

¹⁰⁷ Βλ. Φραγκάκη Νίκο, Ανθρώπινα Δικαιώματα και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση, ΝοΒ 2002, σελ. 1423.

¹⁰⁸ ΠΕΚ, απόφαση της 30.1.2002, υπόθεση 54/99, max.mobil κατά Επιτροπής, Συλλ. 2002, σελ. 313, παρ. 48 και 57.

¹⁰⁹ Βλ. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Colomer στην ΔΕΚ, απόφαση της 3.5.2007, υπόθεση 303/05, Advocaten voor de Wereld, ΠοινΔικ 2007, σελ.570.

επιφυλακτική στάση¹¹⁰, σύντομα, όμως, άρχισε να αναγνωρίζει την βαρύνουσα σημασία του Χάρτη¹¹¹.

Με την αναγνώριση πλέον της νομικής δεσμευτικότητας του Χάρτη και την τοποθέτησή του στην ανώτερη βαθμίδα της κοινοτικής δικαιοταξίας αναμένεται να προχωρήσουν τα ενωσιακά όργανα σε μία καθολική και ευρύτερη αξιοποίηση του συνόλου των διατάξεων του Χάρτη, παρόλο που αυτές δεν αποτυπώνονται αναλυτικά στο κείμενο της νέας Συνθήκης και κατά τον τρόπο αυτό η έννομη προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων προσδοκείται να ενισχυθεί. Σημειωτέον είναι, εξάλλου, το γεγονός ότι καθίσταται δυνατή η συνδυαστική εφαρμογή των εθνικών διατάξεων συνταγματικού κύρους, του Χάρτη¹¹², αλλά και της Ευρωπαϊκής Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης, ο δε συνδυασμός των ανωτέρω πηγών του δικαίου υπαγορεύεται, εξάλλου, και από το περιεχόμενο του ίδιου του άρθρου 6 της ΣΕΕ, το οποίο στην τρίτη παράγραφο του προβλέπει ότι *«τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως κατοχυρώνονται από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών και όπως απορρέουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των Κρατών-μελών, αποτελούν μέρος των γενικών αρχών του δικαίου της Ένωσης»*.

Γ. ΠΡΟΣΧΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΈΝΩΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΣΔΑ

Δεδομένης της επιρροής που ασκεί η ΕΣΔΑ στο αξιακό καθεστώς που επικρατεί στην έννομη τάξη της Ένωσης και ενώ, όπως αναλύθηκε ανωτέρω, απουσίαζε στα πλαίσια των προηγούμενων Συνθηκών η νομική βάση για την προσχώρηση της Ένωσης στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η Συνθήκη της Λισαβόνας φέρνει την λύση προβλέποντας την αναγκαία

¹¹⁰ Σημειώνεται ότι στην ΔΕΚ, απόφαση της 25.7.2002, υπόθεση 50/00 P, *Union de Pequeños Agricultores κατά Συμβουλίου*, Συλλ. 2002, σελ. 6677, το Δικαστήριο παρέλειψε να αναφερθεί πλήρως στις αντίθετες Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα (Προτάσεις της 21.3.2002, παρ. 39).

¹¹¹ ΔΕΚ, απόφαση της 27.6.2006, υπόθεση 540/03, *Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο κατά Συμβουλίου*, διαθέσιμο σε <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62003J0540:EN:HTML>, ημερομηνία πρόσβασης 22/01/2012.

¹¹² Σημειώνεται πάντως ότι ορισμένα από τα δικαιώματα του Χάρτη, κατοχυρώνονται αποκλειστικά σε αυτόν, επειδή υπήρξαν απόρροια της τεχνολογικής, πολιτισμικής ή κοινωνικής προόδου. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι ο Χάρτης περιλαμβάνει ρυθμίσεις για την προστασία των προσωπικών δεδομένων, τις αρχές της βιοηθικής και την απαγόρευση της ανθρώπινης κλωνοποίησης, το δικαίωμα προστασίας των καταναλωτών, το δικαίωμα στην χρηστή δημόσια διοίκηση. Επίσης, προβλέπει κοινωνικά δικαιώματα, όπως είναι τα δικαιώματα στην εργασία, όσον αφορά την ενημέρωση, τη διαπραγμάτευση και την ανάληψη συλλογικής δράσης. Βλ. σε Κυριτσάκη, ό.π. σημ. 61, σελ. 44-46.

νομική βάση¹¹³. Πράγματι, με το άρθρο 6 παρ. 2 της ΣΕΕ προβλέπεται ότι «η Ένωση προσχωρεί στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών», με αποτέλεσμα να ανοίγει ο δρόμος για την υπαγωγή της ίδιας της Ένωσης στην ΕΣΔΑ όσον αφορά την υποχρέωση σεβασμού των δικαιωμάτων των πολιτών, όπως αυτή ισχύει και για τα κράτη μέλη της¹¹⁴. Για την προσχώρηση αυτή απαιτείται ομόφωνη απόφαση του Συμβουλίου¹¹⁵, η οποία υπόκειται σε έγκριση (σύμφωνη γνώμη) του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου¹¹⁶. Παράλληλα, διευκρινίζεται στην ΣΕΕ ότι «η προσχώρηση στην εν λόγω Σύμβαση δεν μεταβάλλει τις αρμοδιότητες της Ένωσης όπως ορίζονται στις Συνθήκες», κάτι που επιβεβαιώνεται και στο Πρωτόκολλο υπ' αριθ. 8, το οποίο προσαρτήθηκε στη Συνθήκη της Λισσαβώνας και το οποίο διευκρινίζει εκ νέου ότι η προσχώρηση δεν επηρεάζει τις αρμοδιότητες της Ένωσης¹¹⁷. Πιο συγκεκριμένα στο άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου προβλέπεται ότι: «Η συμφωνία για την προσχώρηση της Ένωσης στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, η οποία προβλέπεται στο άρθρο 6, παράγραφος 2 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση πρέπει να εκφράζει την ανάγκη διαφύλαξης των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της Ένωσης και του δικαίου της Ένωσης, ιδίως όσον αφορά: α) τις ειδικές διαδικασίες της ενδεχόμενης συμμετοχής της Ένωσης στα ελεγκτικά όργανα της Ευρωπαϊκής Σύμβασης, β) τους μηχανισμούς που απαιτούνται για να εξασφαλίζεται ότι οι προσφυγές που ασκούν κράτη μη μέλη και οι ατομικές προσφυγές ορθώς στρέφονται κατά των κρατών μελών ή/και της Ένωσης, ανάλογα με την περίπτωση», ενώ το άρθρο 2 αυτού προβλέπει ότι «Η συμφωνία ... πρέπει να εξασφαλίζει ότι η προσχώρηση της Ένωσης δεν επηρεάζει τις αρμοδιότητες της Ένωσης και τις αρμοδιότητες των θεσμικών οργάνων της. Πρέπει να εξασφαλίζει ότι καμία διάταξή της δεν επηρεάζει την ιδιαίτερη κατάσταση των κρατών μελών όσον αφορά την Ευρωπαϊκή Σύμβαση, και ιδίως τα Πρωτόκολλα της Σύμβασης, τα μέτρα που λαμβάνουν τα κράτη μέλη κατά παρέκκλιση από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση σύμφωνα με

¹¹³ Δεν είναι λίγοι οι συγγραφείς, πάντως, που κάνουν λόγο για καθιέρωση υποχρέωσης προσχώρησης στην ΕΣΔΑ και όχι απλώς για δυνατότητα. Βλ. ενδεικτικά σε Tezcan Narin (2008), *Fundamental Rights*, στο *The Lisbon Treaty (Meeting Summaries)*, European Institute of Leiden University, σελ. 33-35.

¹¹⁴ Βλ. σε Χρυσομάλλη, όπ. σημ. 91, σελ. 83.

¹¹⁵ Επισημαίνεται ότι στη Συνταγματική Συνθήκη προβλεπόταν η λήψη της σχετικής απόφασης με ειδική πλειοψηφία.

¹¹⁶ Άρθρο 218 παρ. 6, εδ. α' και παρ. 8 εδ. β' ΣΛΕΕ.

¹¹⁷ Βλ. λεπτομέρειες για την διαδικασία της προσχώρησης της Ένωσης στην ΕΣΔΑ, αλλά και τις συνέπειες αυτής σε Σαχπεκίδου Ρ. Ευγενία (2011), *Ευρωπαϊκό Δίκαιο*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 162-163.

το άρθρο 15 αυτής, και τις επιφυλάξεις όσον αφορά την Ευρωπαϊκή Σύμβαση που διατυπώνουν τα κράτη μέλη σύμφωνα με το άρθρο 57 της εν λόγω Σύμβασης».

Φόβοι διατυπώνονται σχετικά με την ύπαρξη πιθανών προβλημάτων όταν η Ένωση προσχωρήσει στην ΕΣΔΑ και το κείμενο της τελευταίας γίνει μέρος του ενωσιακού δικαίου. Η εφαρμογή των δύο σχετικών κειμένων, του κειμένου του ΧΘΔΕΕ και του κειμένου της ΕΣΔΑ εντός της ενωσιακής έννομης τάξης, αλλά και εντός της εθνικής έννομης τάξης των κρατών μελών, και συνάμα η παράλληλη λειτουργία των δύο δικαστηρίων, του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης του Λουξεμβούργου από τη μια και του Ευρωπαϊκού Διαστηρίου των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Στρασβούργου¹¹⁸ από την άλλη, γεννά προβληματισμούς. Ωστόσο, δεν αναμένεται να επέλθουν ουσιαστικές μεταβολές καταρχάς στις αρμοδιότητες του Δικαστηρίου της Ένωσης, καθώς αυτό θα εξακολουθεί να είναι επιφορτισμένο με την αρμοδιότητα της ερμηνείας του δικαίου της Ένωσης. Επιπλέον, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου δεν θα λογίζεται ως ανώτερο του ΔΕΕ, παρά ως δικαιοδοτικό όργανο εξειδικευμένο στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων και αποκλειστικά στον τομέα αυτό θα ασκεί εξωτερικό έλεγχο στο δίκαιο της Ένωσης¹¹⁹. Εξάλλου, καθώς προϋπόθεση για το παραδεκτό της προσφυγής ενώπιον του ΕΔΔΑ είναι η εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων¹²⁰, μεταξύ των οποίων συμπεριλαμβάνονται και η προδικαστική παραπομπή ή η προσφυγή ενώπιον του ΔΕΕ, γίνεται σαφές ότι το ΕΔΔΑ θα επιλαμβάνεται μιας ατομικής προσφυγής μόνο εφόσον η προστασία που παρέχεται από τα εθνικά δικαστήρια ή από τα δικαιοδοτικά όργανα της Ένωσης κρίνεται ως αλυσιτελής¹²¹.

Εξαιρετικά σημαντική αξιολογείται η ολοκλήρωση της διαδικασίας προσχώρησης, μιας και αυτή θα ενισχύσει κατά πολύ την έννομη προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, καθώς η υπαγωγή των νομικών πράξεων της Ένωσης στον έλεγχο μίας τρίτης βαθμίδας δικαιοδοσίας δύναται να συμβάλει στην ενδυνάμωση της προστασίας των ατομικών εγγυήσεων, μέσω της διασφάλισης συνοχής κατά την ερμηνεία του συμβατικού αυτού κειμένου από τα δικαιοδοτικά όργανα της Ένωσης

¹¹⁸ Βλ. σε Κανελλόπουλο, ό.π. σημ. 44, σελ. 329.

¹¹⁹ Βλ. σε Κυριτσάκη, ό.π. σημ. 61, σελ. 52-53.

¹²⁰ Άρθρο 35 παρ. 1 της ΕΣΔΑ.

¹²¹ Βλ. Μπακόπουλο Ιωάννη, Ανθρώπινα Δικαιώματα στην Ευρωπαϊκή Ένωση Τάξη, ΕλλΔνη 2002, σελ.53-59.

και του Συμβουλίου της Ευρώπης¹²². Αξιοσημείωτη είναι και η αλλαγή που θα επέλθει σχετικά με τη θεμελίωση άμεσης αξίωσης των ιδιωτών έναντι των οργάνων της ενωσιακής βαθμίδας εξουσίας¹²³ η οποία και θα καταστεί δυνατή, στις περιπτώσεις παραβιάσεων των διατάξεων της ΕΣΔΑ κατά την εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου. Έτσι, όταν πολίτης της Ένωσης θα θεωρεί ότι θίγεται άμεσα και ατομικά από ορισμένη νομική πράξη, που θέσπισαν τα όργανά της, θα δικαιούται, αφότου εξαντλήσει τη δυνατότητα προσφυγής στο Δικαστήριο του Λουξεμβούργου, να βάλει κατά του κύρους του παράνομου μέτρου ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου¹²⁴ του Στρασβούργου, προσφεύγοντας κατά της Ένωσης¹²⁵. Επιπλέον, όταν αντικείμενο προσβολής αποτελεί ορισμένο εθνικό μέτρο εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου, ο ιδιώτης θα δικαιούται να προσφύγει ενώπιον του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, αφού πρώτα θα έχει ζητήσει από τα δικαστήρια της χώρας του να ενεργοποιήσουν το μηχανισμό της προδικαστικής παραπομπής, διασφαλίζοντας την ευρύτερη δυνατή έννομη προστασία, σε αρμονία με τις επιταγές του κράτους δικαίου.

Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η απαιτούμενη ομοφωνία προκειμένου να πραγματοποιηθεί η προσχώρηση δεν φαίνεται να αποτελεί εύκολη υπόθεση, πολύ περισσότερο δε αν ληφθούν υπόψη οι ιστορικές αντιθέσεις των κρατών-μελών επί του ζητήματος¹²⁶, με αποτέλεσμα να προβλέπεται καθυστέρηση στην προσχώρηση της Ένωσης στην ΕΣΔΑ.

Δ. ΔΙΕΥΡΥΝΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΕΝΝΟΜΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΟΥ ΙΔΙΩΤΗ

Οι οργανωτικές αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν με την εφαρμογή της Συνθήκης της Λισαβόνας στο δικαστικό σύστημα της Ένωσης είναι πολλές και αναλυτικά λόγος θα γίνει στο τέταρτο μέρος που ακολουθεί. Σημαντική για την ενίσχυση της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων κρίνεται η διεύρυνση του δικαιώματος προσφυγής των ιδιωτών ενώπιον των ενωσιακών δικαιοδοτικών

¹²² Βλ. σε Κουκιάδη Ιωάννη (2000), Η κοινωνική Ευρώπη, Αναζητώντας το νέο κοινωνικό κεκτημένο, Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, σελ. 153-154, ο οποίος ισχυρίζεται ότι δεν υπάρχουν ουσιαστικές ερμηνευτικές αποκλίσεις μεταξύ των δύο δικαστηρίων, ενόψει της τάσης του ΔΕΚ να αναγνωρίζει προτεραιότητα στη νομολογία του ΕΔΔΑ.

¹²³ Βλ. σε Jaeckel L., ό.π. σημ. 71, σελ. 513.

¹²⁴ Βλ. άρθρο 34 ΕΣΔΑ περί ατομικής προσφυγής.

¹²⁵ Βλ. σε Τσάτσο Δημήτρη, Το αξιακό νομικό καθεστώς του ενωσιακού ευρωπαϊκού δικαίου – Προλεγόμενα στην ερμηνεία των άρθρων 6 και 7 ΣΥΝΘ.ΕΕ, σε Τμητικό Τόμο για Ι. Μανωλεδάκη, Δημοκρατία – Ελευθερία – Ασφάλεια, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2005, σελ. 433.

¹²⁶ Βλ. σε Χρυσομάλλη, ό.π. σημ. 91, σελ. 27.

οργάνων. Ειδικότερα, με το νέο άρθρο 263 της ΣΛΕΕ (που αντικαθιστά το προγενέστερο άρθρο 230 ΣΕΚ) διευρύνεται ο κύκλος των ατόμων που δικαιούνται να ασκήσουν προσφυγή ακύρωσης. Κατά το προϊσχύσαν άρθρο 230 ΣΕΚ, οι ιδιώτες μπορούσαν να προσβάλλουν παραδεκτά μόνο πράξεις, των οποίων ήταν αποδέκτες, ή πράξεις που αν και απευθύνονταν σε άλλο πρόσωπο τους αφορούσαν άμεσα και ατομικά¹²⁷. Με τη νέα ρύθμιση της Συνθήκης της Λισαβόνας, κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο μπορεί να ασκεί προσφυγή και κατά εκείνων των κανονιστικών πράξεων, που δεν περιλαμβάνουν εκτελεστικά μέτρα¹²⁸, και το αφορούν άμεσα. Ως εκ τούτου, δεν αποτελεί πια προϋπόθεση για την ενεργητική νομιμοποίηση των «μη προνομιούχων»¹²⁹ προσφευγόντων ιδιωτών, η ύπαρξη ατομικής, παρά μόνο άμεσης σχέσης με την προσβαλλόμενη πράξη.

Η αλλαγή αυτή συμβάλλει αποφασιστικά στην επίτευξη μιας αποτελεσματικότερης δικαστικής προστασίας των ιδιωτών, μιας και δεν ήταν λίγες οι φορές που το κοινοτικό Δικαστήριο εμφάνιζε μία τάση περιορισμού του *locus standi* των προσφευγόντων ως προς την αμφισβήτηση κοινοτικών ρυθμίσεων γενικού χαρακτήρα¹³⁰. Παρόλα αυτά, η απουσία μιας ριζικής τροποποίησης των υπαρχουσών διατάξεων σχετικά με την ενεργητική νομιμοποίηση στην άσκηση της ακυρωτικής προσφυγής δεν επιτρέπει την ουσιαστική χαλάρωση των περιορισμών του αντίστοιχου δικαιώματος προσφυγής των ιδιωτών¹³¹.

¹²⁷ Βλ. σε Βηλαρά Μιχαήλ(2003), Κοινοτικός δικαστής και αποτελεσματική δικαστική προστασία ιδιωτών: παρόν και μέλλον, Εκδόσεις Σάκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, αλλά και Κυριτσάκη Ιωάννα, Προϋποθέσεις ενεργητικής νομιμοποίησης ιδιωτών για έγερση προσφυγής ακύρωσης κατά παράνομων κοινοτικών πράξεων (με αφορμή την απόφαση ΔΕΚ της 30.3.2004, C – 167/02 P), Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου 2004, σελ. 299.

¹²⁸ Άρθρο 263 παρ.4 ΣΛΕΕ.

¹²⁹ Πρόκειται για όσους φέρουν περιορισμένο δικαίωμα προσφυγής συγκρινόμενοι με τους προνομιούχους προσφεύγοντες (κράτη μέλη, Συμβούλιο, Επιτροπή και Κοινοβούλιο) που έχουν απεριόριστο δικαίωμα προσφυγής.

¹³⁰ Βλ. ενδεικτικά ΔΕΚ, απόφαση της 1.4.2004, Επιτροπή/Jégo-Quéré, υπόθεση 263/02 P, Συλλ. 2004, σελ. 3425 και ΔΕΚ, απόφαση της 25.07.2002, υπόθεση 50/00 P, Union de Pequenos Agricultores κατά Συμβουλίου, Συλλ. 2002, σελ. 6677.

¹³¹ Βλ. σε Χαρίση Γ. Μαρία, Το Δικαστικό Σύστημα της Ένωσης και η Συνθήκη της Λισαβόνας, δημοσιευμένο σε Μ. Χρυσομάλλη (επιμ.), Η Συνθήκη της Λισαβόνας – Θεματικές Προσεγγίσεις, σελ. 286-287, Δημόσιεύματα *Digesta*, Εκδόσεις Βασ. Ν. Κατσαρού, Αθήνα 2009.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ
ΜΕΣΑ ΑΣΚΗΣΗΣ ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΟΥ
ΙΔΙΩΤΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ
ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΤΟΥ ΙΔΙΩΤΗ ΕΝΩΠΙΟΝ ΤΟΥ ΕΛΛΑ
Η ΑΤΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΦΥΓΗ (άρθρα 34-35 ΕΣΔΑ)

Το μέσο που έχει στη διάθεσή του ο ιδιώτης, φυσικό ή νομικό πρόσωπο, προκειμένου να προστατεύσει τα θεμελιώδη δικαιώματά του στα πλαίσια του Συμβουλίου της Ευρώπης και ενώπιον του ΕΔΔΑ είναι η ατομική προσφυγή. Πρόκειται για μία προσφυγή που αναβαθμίζει τη θέση του ιδιώτη στα πλαίσια του διεθνούς δικαίου, μιας και έτσι του αναγνωρίζεται η δυνατότητα να στραφεί κατά του συμβαλλομένου κράτους, στην περίπτωση που οι πράξεις των οργάνων του παραβιάζουν τα δικαιώματά του. Έτσι, κάθε ιδιώτης – θύμα παραβίασης ενός από τα δικαιώματα που προστατεύονται από την ΕΣΔΑ, μπορεί, εφόσον εξαντλήσει τα ένδικα μέσα που του παρέχει το εσωτερικό δίκαιο ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, να προσφύγει στο ΕΔΔΑ. Η προσφυγή πρέπει να ασκηθεί μέσα σε αποκλειστική προθεσμία έξι μηνών κατά του κράτους τα όργανα του οποίου προσέβαλαν το δικαίωμά του και ο προσφεύγων μπορεί να ζητήσει την καταδίκη του κράτους αυτού και δίκαιη ικανοποίηση. Πιο συγκεκριμένα:

Ι. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ «ΘΥΜΑΤΟΣ»¹³² ΚΑΤ' ΑΡΘΡΟ 34 ΕΣΔΑ

Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 34 ΕΣΔΑ «*Το Δικαστήριο μπορεί να επιληφθεί της εξέτασης προσφυγής που υποβάλλεται από κάθε φυσικό πρόσωπο, μη κυβερνητικό οργανισμό ή ομάδα ατόμων, που ισχυρίζεται ότι είναι θύμα παραβίασης ... των δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται στη Σύμβαση ή στα Πρωτόκολλά της*». Στην κατηγορία των φυσικών προσώπων υπάγονται και άτομα που κατά την εσωτερική έννομη τάξη στερούνται νομικής προσωπικότητας, όπως για παράδειγμα οι ανήλικοι, οι κατάδικοι, οι υπό δικαστική συμπαράσταση κλπ. Μη κυβερνητικοί οργανισμοί είναι όλοι όσοι δεν διαθέτουν στοιχεία δημόσιας αρχής κατά την εθνική νομοθεσία, ενώ ως ομάδα ατόμων νοείται οποιαδήποτε ομάδα είναι συγκροτημένη με νόμιμο τρόπο κατά την εσωτερική και πάλι νομοθεσία¹³³.

¹³² Victim

¹³³ Βλ. σε Περράκη, ό.π. σημ. 3, σελ. 146.

Έτσι, το δικαίωμα προσφυγής αναγνωρίζεται τόσο σε φυσικά, όσο και σε νομικά πρόσωπα¹³⁴, εφόσον ισχυρίζονται ότι είναι θύματα παραβίασεως δικαιωμάτων ή ελευθεριών που εγγυάται η ΕΣΔΑ. Το άρθρο 34 ΕΣΔΑ μιλά για πρόσωπο που ισχυρίζεται ότι είναι θύμα¹³⁵ και συνεπώς το αν καλώς το ισχυρίζεται είναι θέμα εκτίμησης του ΕΔΔΑ. Φυσικά, είναι πιθανό κάποιος να διατείνεται ότι είναι θύμα (τύποις παραδεκτό) και τελικά από την όλη διαδικασία να κριθεί ότι δεν είναι (ουσία¹³⁶).

Δεν θεωρείται θύμα εκείνος που επικαλείται απλώς το γεγονός ότι η εθνική νομοθεσία αντίκειται στη Σύμβαση, αλλά η νομοθεσία αυτή θα πρέπει να έχει εφαρμοστεί, ή να απειλείται εφαρμογή της, σε βάρος του¹³⁷. ΝΠΙΔΔ, δημόσιες επιχειρήσεις ή όργανα τοπικής αυτοδιοίκησης δεν νομιμοποιούνται στην άσκηση ατομικής προσφυγής, αφού αυτή στρέφεται κατά κράτους για πράξεις των οργάνων του¹³⁸. Τέλος ένα άτομο μπορεί να είναι θύμα χωρίς να το γνωρίζει¹³⁹, όπως για παράδειγμα εκείνος του οποίου παρακολουθούνται οι τηλεφωνικές συνδιαλέξεις δεν είναι σε θέση να το γνωρίζει για να αμφισβητήσει τη νομιμότητα της ενέργειας, εκτός εάν το πληροφορηθεί αργότερα, ή επικαλεσθεί υπόνοια παραβίασεως του ιδιωτικού του βίου¹⁴⁰. Πρέπει να σημειωθεί εξάλλου, και η περίπτωση κατά την οποία άτομο έχει αποδεδειγμένα διαπράξει σοβαρά εγκλήματα, όπως τρομοκρατικές πράξεις, εμπορία ναρκωτικών κλπ. Ακόμη και στην περίπτωση αυτή δικαιούται να επικαλεσθεί την ιδιότητα του θύματος και να προχωρήσει στην άσκηση της ατομικής προσφυγής.

Τα θύματα, εξάλλου, διακρίνονται σε δύο κατηγορίες¹⁴¹: τα άμεσα και τα έμμεσα. Έτσι, έχει γίνει δεκτό από τη νομολογία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ότι μία προσφυγή μπορεί να ασκηθεί όχι μόνο από το εικαζόμενο θύμα, αλλά και από το σύζυγο, τους γονείς, τα αδέρφια, ακόμη και από τρίτα πρόσωπα που έχουν προσωπικό συμφέρον¹⁴².

¹³⁴ Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v Greece, Judgement of 9 December 1994, 301-B Publ. Eur. Court H. R. (1994), 19 Eur. H.R. σελ. 293.

¹³⁵ A person claiming to be a victim.

¹³⁶ Βλ. σε Ρούκουνα, ό.π. σημ. 25, σελ. 114.

¹³⁷ Βλ. Marckx v. The Netherlands Δ1979, Norris v. Ireland Δ1988.

¹³⁸ Παρόλα αυτά η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου είχε κάνει δεκτές προσφυγές ελληνορθόδοξων μονών κατά του ελληνικού κράτους επειδή έκρινε ότι οι μονές αυτές δεν είναι ΝΠΙΔΔ και δεν ασκούν δημόσια εξουσία, βλ. σε Holy Monasteries v. Greece, E 1993.

¹³⁹ Βλ. Klass v. Germany, Δ 1978.

¹⁴⁰ Βλ. σε Ρούκουνα, ό.π. σημ. 25, σελ. 117.

¹⁴¹ Βλ. σε Περάκη, ό.π. σημ. 3, σελ. 146-147.

¹⁴² Vermeire v. Belgium, Δ 1991.

Π. ΟΙ ΟΡΟΙ ΤΟΥ ΠΑΡΑΔΕΚΤΟΥ

Οι προϋποθέσεις του παραδεκτού της ατομικής προσφυγής που προβλέπονται από το άρθρο 35 της ΕΣΔΑ αποτελούν κεντρικό ζήτημα του μηχανισμού προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων με την οποία είναι επιφορτισμένο το ΕΔΔΑ¹⁴³. Πράγματι, το Δικαστήριο εξετάζει σχολαστικά την τήρηση των προϋποθέσεων του παραδεκτού, τάσσει προθεσμίες, ζητά πληροφορίες και παρατηρήσεις και γενικότερα απαιτεί από τους προσφεύγοντες να επιδεικνύουν επιμέλεια σε κάθε διαδικαστική πράξη που θα τους ζητηθεί και να εκδηλώνουν σταθερά το ενδιαφέρον τους για την συνέχιση της διαδικασίας και την εξέταση της υπόθεσής τους. Σε περίπτωση μη συμμόρφωσης, οι συνέπειες που προβλέπονται είναι ιδιαίτερα αρνητικές, όπως η απόρριψη της προσφυγής ως ανυποστήρικτης, η διαγραφή της προσφυγής από το πινάκιο, η απόρριψη του αιτήματος δίκαιης ικανοποίησης, κ.λπ.

Οι όροι του παραδεκτού της προσφυγής διακρίνονται σε δύο κατηγορίες, η μία περιλαμβάνει τους κοινούς όρους τόσο για τις διακρατικές, όσο και τις ατομικές προσφυγές, που αφορούν στην υποχρέωση εξάντλησης των εσωτερικών ενδίκων μέσων και της τήρησης του κανόνα της εξάμηνης προθεσμίας¹⁴⁴, η δε άλλη στους ειδικούς όρους παραδεκτού¹⁴⁵ που αφορούν αποκλειστικά στις ατομικές προσφυγές. Συγκεκριμένα:

1. Η ΕΞΑΝΤΛΗΣΗ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ ΕΝΔΙΚΩΝ ΜΕΣΩΝ

ι) Ο ΚΑΝΟΝΑΣ

Ουσιαστική προϋπόθεση του παραδεκτού της ατομικής προσφυγής είναι η τήρηση του κανόνα της εξάντλησης των εσωτερικών ενδίκων μέσων. Η λογική του κανόνα είναι ότι κράτος μέρος, κατά τον οποίου επιθυμεί να στραφεί ο ιδιώτης, θα πρέπει να είναι σε θέση να αποκαταστήσει εντός των πλαισίων της εσωτερικής έννομης τάξης του την ζημία που προκάλεσε στον προσφεύγοντα. Συνεπώς, το σύστημα της δικαστικής προστασίας που νοείται εντός της ΕΣΔΑ είναι επικουρικό σε

¹⁴³ Σημειώνουμε ότι ετησίως απορρίπτεται περίπου το 85% των νέων προσφυγών ως προφανώς απαράδεκτες.

¹⁴⁴ Άρθρο 35 παρ. 1 ΕΣΔΑ.

¹⁴⁵ Άρθρο 35 παρ. 2 και 3 ΕΣΔΑ

σχέση με τα αντίστοιχα εθνικά συστήματα¹⁴⁶ και αναγνωρίζει την προτεραιότητα στους εθνικούς θεσμούς του κράτους έναντι του ρόλου του ΕΔΔΑ¹⁴⁷.

Άμεση απόρροια αυτής ακριβώς της επικουρικότητας που διέπει τον μηχανισμό δικαστικού ελέγχου εκ μέρους του ΕΔΔΑ¹⁴⁸ συνιστά και μία σειρά από επιμέρους προϋποθέσεις που απαιτούνται προκειμένου ναδειχθεί ότι πραγματικά δόθηκε στο υπόλογο κράτος μέρος η ευκαιρία να λάβει γνώση της υπόθεσης και να επανορθώσει την παραβίαση των διεθνών υποχρεώσεών του. Έτσι, ο προσφεύγων πρέπει να επιλέξει τα κατάλληλα ένδικα μέσα, δηλαδή τα μέσα εκείνα που μπορούν άμεσα και συγκεκριμένα να επανορθώσουν ικανοποιητικά την παραβίαση, να τηρήσει κατά την άσκησή τους όλους τους νόμιμους τύπους που καθιερώνονται από το εσωτερικό δίκαιο, καθώς και να επικαλεστεί ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, ρητά ή κατ' ουσία, την ενδεχόμενη παραβίαση των διατάξεων της Σύμβασης.

Συνεπώς, προκειμένου ο ιδιώτης να στραφεί στο ΕΔΔΑ θα πρέπει να παράσχει πληροφορίες για τα δικαστικά μέσα που χρησιμοποίησε στην εσωτερική έννομη τάξη του και τα σχετικά έγγραφα πρέπει να διαβιβάζονται με την προσφυγή¹⁴⁹, διαφορετικά τούτο ελέγχεται αυτεπάγγελτα από το Δικαστήριο. Στην περίπτωση δε που το κράτος μέρος κατά του οποίου προσφεύγει ο ιδιώτης υποστηρίζει ότι δεν εξαντλήθηκαν όλα τα εσωτερικά ένδικα μέσα, τότε υποδεικνύει ποια είναι αυτά και ο αιτών υποχρεούται να αποδείξει ότι τα εξάντλησε¹⁵⁰.

ii) ΟΙ ΕΞΑΙΡΕΣΕΙΣ

Παρά το γεγονός, ωστόσο, ότι η διάταξη του άρθρου 35 ΕΣΔΑ δεν προβλέπει καμία εξαίρεση από τον κανόνα, έχει θεωρηθεί νομολογιακά ότι, υπό ορισμένες περιστάσεις, ο προσφεύγων μπορεί να παρεκκλίνει από την υποχρέωση της εξάντλησης των εσωτερικών ενδίκων μέσων. Εξάλλου, το ίδιο το ΕΔΔΑ τόνισε ότι ο σχετικός κανόνας θα πρέπει να εφαρμόζεται με επιείκεια και να μην εξαντλείται σε κανόνες απόλυτης τυπικότητας, μιας και ουσιαστικά κινείται σε ένα ευρύτερο

¹⁴⁶ Βλ. σε Περράκη, ό.π. σημ. 3, σελ. 150.

¹⁴⁷ Βλ. σε Νάσκου-Περράκη, ό.π. σημ. 8, σελ. 355.

¹⁴⁸ Βλ. σε Τσίφλη Μαριαλένα, Προϋποθέσεις παραδεκτού της ατομικής προσφυγής, ΤοΣ 2/2002, διαθέσιμο σε <http://tosyntagma.ant-sakkoulas.gr/theoria/item.php?id=570>, ημερομηνία πρόσβασης 21/01/2012, σελ. 196-197.

¹⁴⁹ Άρθρο 47 του Εσωτερικού Κανονισμού του ΕΔΔΑ.

¹⁵⁰ Βλ. σε Ρούκουνα, ό.π. σημ. 25, σελ. 118.

πλαίσιο που αποστολή του είναι η αποτελεσματική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών του ιδιώτη¹⁵¹.

Έτσι, ο προσφεύγων απαλλάσσεται της υποχρέωσης εξάντλησης των εσωτερικών ενδίκων μέσων όταν αυτά αποδεικνύονται αναποτελεσματικά ή εξαιρετικά χρονοβόρα. Ένα ένδικο δε μέσο κρίνεται ως αποτελεσματικό¹⁵² όταν μπορεί να αποκαταστήσει την παραβίαση και να ικανοποιήσει το θύμα, σε διαφορετική περίπτωση είναι αναποτελεσματικό. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση απόφασης του ΕΔΔΑ στην υπόθεση Λοϊζίδου κατά Τουρκίας¹⁵³, αλλά και η υπόθεση P. Van Kuijk v. Greece (1993)¹⁵⁴, στην οποία η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έκρινε ότι η μακρά διάρκεια (πέντε μήνες) της διαδικασίας εξετάσεως αίτησης ανακοπής διοικητικής απόφασης που διέτασσε την κράτηση της προσφεύγουσας κατέστησε απρόσφορο το ένδικο μέσο της ανακοπής, συνεπώς δεν απαιτούνταν η εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων, προκειμένου να στραφεί η αιτούσα στο Δικαστήριο του Στρασβούργου.

Επιπλέον, ο προσφεύγων απαλλάσσεται από την υποχρέωση εξάντλησης των εσωτερικών ενδίκων μέσων όταν δεν υφίσταται το κατάλληλο ένδικο μέσο¹⁵⁵, ή, όταν υφίσταται μεν, αλλά ειδικές συνθήκες καθιστούν αδύνατη ή χωρίς χρησιμότητα την άσκησή του. Χαρακτηριστική θα μπορούσε να είναι η περίπτωση ενός κρατούμενου που αδυνατεί να προχωρήσει στην άσκηση ενδίκων μέσων λόγω του ότι βρίσκεται στην απομόνωση κατά το κρίσιμο χρονικό διάστημα για την άσκηση του ενδίκου μέσου, ενώ παράλληλα δεν εκπροσωπείται από δικηγόρο¹⁵⁶.

Άλλη περίπτωση όπου ο προσφεύγων απαλλάσσεται από την υποχρέωση εξάντλησης είναι όταν ο ενδιαφερόμενος αποδείξει ότι το ένδικο μέσο, το οποίο θα έπρεπε κανονικά να είχε ασκήσει πριν προσφύγει, ήταν καταδικασμένο σε αποτυχία λόγω πάγιας νομολογίας των εθνικών δικαστηρίων. Χαρακτηριστική είναι εδώ η περίπτωση της υπόθεσης Κατηκαρίδης και άλλοι κατά Ελλάδα¹⁵⁷, η οποία οδήγησε σε καταδίκη της Ελλάδας από το Δικαστήριο. Η υπόθεση αυτή είχε ως αντικείμενο

¹⁵¹ Βλ. σε Νάσκου-Περράκη, ό.π. σημ.8, σελ. 355.

¹⁵² Βλ. σε Νάσκου-Περράκη, ό.π. σημ.8, σελ. 355.

¹⁵³ Βλ. σε Περράκη Ε. Στέλιο (2000), Η σημασία της υπόθεσης Λοϊζίδου και οι επιπτώσεις των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στα Διεθνή Δικαστήρια. Μερικές Παρατηρήσεις, Επετηρίδα ΙΔΙΣ, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, σελ. 169 επ.

¹⁵⁴ Βλ. σε Ρούκουνα, ό.π. σημ. 25, σελ. 119.

¹⁵⁵ Για παράδειγμα στην ελληνική έννομη τάξη δεν υπάρχει κάποιο ένδικο μέσο με το οποίο μπορεί κανείς να προσβάλει αποτελεσματικά ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων την καθυστέρηση στην απονομή δικαιοσύνης.

¹⁵⁶ Βλ. σε Τσίφλη, ό.π. σημ. 148, σελ. 198.

¹⁵⁷ Βλ. σε Τσίφλη, ό.π. σημ. 148, σελ. 199.

μια απαλλοτριώση για την κατασκευή ενός νέου ανισόπεδου κόμβου στην εθνική οδό Θεσσαλονίκης - Λαγκαδά και την εφαρμογή του τεκμηρίου του ν. 653/1977. Σύμφωνα με αυτό το τεκμήριο, όταν κηρύσσεται αναγκαστική απαλλοτριώση για την κατασκευή π.χ. μιας νέας εθνικής οδού, οι παρόδιοι ιδιοκτήτες θεωρείται ότι επωφελούνται από το δημόσιο αυτό έργο και έτσι υποχρεωτικώς συμμετέχουν στα έξοδα της απαλλοτριώσης, με άλλα λόγια δεν αποζημιώνονται για το σύνολο της απαλλοτριωμένης ιδιοκτησίας τους. Οι προσφεύγοντες προσπάθησαν να αποδείξουν ότι ζημιώθηκαν από την κατασκευή του νέου ανισόπεδου κόμβου, αλλά η Ολομέλεια του Αρείου Πάγου έκρινε ότι το τεκμήριο αυτό είναι αμάχητο και παρέπεμψε την υπόθεση στο Τέταρτο Τμήμα για περαιτέρω εκδίκαση. Μετά από αυτό, οι προσφεύγοντες εγκατέλειψαν μεν την διαδικασία, αλλά τόσο η Επιτροπή, όσο και το Δικαστήριο απέρριψαν την ένσταση περί μη εξάντλησης που είχε εγείρει η ελληνική κυβέρνηση, διότι έκριναν ότι οι προσφεύγοντες δεν είχαν καμιά πιθανότητα επιτυχίας μετά την δεσμευτική για το Τέταρτο Τμήμα απόφαση της Ολομέλειας¹⁵⁸.

Εξαιρετικής σημασίας κρίνονται δύο αποφάσεις του ΕΔΔΑ κατά τις οποίες ιδιώτες στράφηκαν κατά της Τουρκίας, η σημασία τους δε εντοπίζεται στο ότι το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι πρέπει να λαμβάνονται υπόψη όχι μόνο τα ένδικα μέσα που θεωρητικά υπάρχουν στη διάθεση των ενδιαφερομένων, αλλά και το νομικό και πολιτικό τους πλαίσιο, καθώς και η προσωπική κατάσταση των προσφευγόντων. Πρόκειται για τις αποφάσεις στην υπόθεση Akdivar και άλλοι κατά της Τουρκίας και την υπόθεση Zeki Aksoy κατά της Τουρκίας. Πιο συγκεκριμένα¹⁵⁹:

Η υπόθεση Akdivar και άλλοι κατά της Τουρκίας αφορούσε στον εμπρησμό σπιτιών στην νοτιοανατολική Τουρκία από δυνάμεις ασφαλείας. Η τουρκική κυβέρνηση υποστήριξε ενώπιον του Δικαστηρίου ότι οι προσφεύγοντες δεν είχαν εξαντλήσει τα ένδικα μέσα που είχαν στη διάθεση τους, γιατί ούτε ζήτησαν αποζημίωση από τα διοικητικά δικαστήρια, ούτε προσέφυγαν στα πολιτικά δικαστήρια. Αφού καταρχήν υπενθύμισε ότι η περιοχή βρίσκεται υπό καθεστώς στρατιωτικού νόμου και σπαράσσεται από συγκρούσεις μεταξύ των δυνάμεων ασφαλείας του τουρκικού κράτους και των κουρδικών ομάδων κρούσης, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο τόνισε ότι λαμβάνει υπόψη του την ανασφάλεια που ένιωσαν οι προσφεύγοντες μετά την καταστροφή των σπιτιών τους και το καθεστώς

¹⁵⁸ Cour eur. D.H., απόφαση Κατηκαρίδης και άλλοι κατά Ελλάδας της 15.11.1996, Recueil 1996-V, fasc. 20.

¹⁵⁹ Βλ. σε Τσίφλη, ό.π. σημ. 148, σελ. 200-202.

εξάρτησής τους από το κράτος για την ικανοποίηση των στοιχειωδέστερων αναγκών τους, συνθήκες που εύλογα, κατά την κρίση του Δικαστηρίου, τους αποθάρρυναν από το να κινήσουν εσωτερικές διαδικασίες εναντίον του κράτους. Έτσι, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι προσφεύγοντες απαλλάσσονται από την υποχρέωση εξάντλησης¹⁶⁰.

Στην δε υπόθεση του Zeki Aksoy κατά της Τουρκίας, ο ιδιώτης προσέφυγε για βασανιστήρια κατά της προσωρινής του κράτησης: κρατήθηκε προσωρινά περίπου 14 μέρες από την αστυνομία διότι υπήρχαν υποψίες σε βάρος του ότι βοηθούσε μέλη κουρδικών οργανώσεων. Σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του Aksoy, κατά το διάστημα αυτό υπέστη βασανιστήρια κρεμασμένος από τα χέρια και δεμένος οπισθάγκωνα. Όταν αφέθηκε ελεύθερος, νοσηλεύτηκε στο νοσοκομείο όπου διαπιστώθηκε ότι έπασχε από παραλυσία των άνω άκρων. Ενώπιον του Δικαστηρίου, η τουρκική κυβέρνηση υποστήριξε ότι ο προσφεύγων δεν είχε εξαντλήσει τα εσωτερικά ένδικα μέσα, διότι μολονότι είχε οδηγηθεί ενώπιον του εισαγγελέα μια μέρα πριν αφεθεί ελεύθερος, δεν παραπονέθηκε για τις συνθήκες της κράτησής του, ούτε άσκησε αγωγή αποζημίωσης στα πολιτικά δικαστήρια. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έλαβε υπόψη του και απέδωσε ιδιαίτερη σημασία στο γεγονός ότι, κατά την διάρκεια της προσωρινής του κράτησης, ο προσφεύγων δεν έτυχε καμίας ιατρικής ή νομικής βοήθειας, και ότι ο εισαγγελέας που τον ανέκρινε δεν τον ρώτησε τίποτα για τις πληγές που εμφανώς έφερε στο σώμα του, μολονότι, σύμφωνα με τον νόμο, είχε υποχρέωση να το κάνει. Έτσι, το Δικαστήριο τόνισε ότι *«Οι συνθήκες αυτές αρκούν από μόνες τους να κάνουν τον προσφεύγοντα να νιώσει τρωτός, αδύναμος και φοβισμένος απέναντι στους εκπροσώπους του κράτους. Εφόσον είδε ότι ο εισαγγελέας αντιλήφθηκε ότι ήταν χτυπημένος αλλά δεν έδειξε ενδιαφέρον, είναι λογικό να σχηματίσει ο προσφεύγων την γνώμη ότι δεν είχε ελπίδα να πετύχει αποκατάσταση μέσα από εθνικές νομικές οδούς»*¹⁶¹.

Οι δύο λοιπόν παραπάνω αποφάσεις του Δικαστηρίου είναι ενδεικτικές της δυνατότητας που παρέχει η νομολογία του ΕΔΔΑ στον προσφεύγοντα να αποδείξει ότι το προβαλλόμενο ένδικο μέσο της εσωτερικής έννομης τάξης του δεν ήταν, λόγω των ειδικών συνθηκών της συγκεκριμένης περίπτωσης, ούτε κατάλληλο ούτε αποτελεσματικό, με αποτέλεσμα να μην υποχρεούται ο ιδιώτης να τηρήσει τον

¹⁶⁰ Cour eur. D.H., απόφαση Akdivar και άλλοι κατά Τουρκίας της 16.9.1996, Recueil 1996-IV, fasc. 15.

¹⁶¹ Cour eur. D.H., απόφαση Aksoy κατά Τουρκίας της 18.12.1996, Recueil 1996-VI, fasc. 26, σελ. 227, παρ. 56.

κανόνα της εξάντλησης των εσωτερικών ενδίκων μέσων, προκειμένου να μπορέσει να στραφεί στο Δικαστήριο του Στρασβούργου για προστασία των δικαιωμάτων του.

2. Η ΤΗΡΗΣΗ ΤΗΣ ΕΞΑΜΗΝΗΣ ΠΡΟΘΕΣΜΙΑΣ

Ενώ ο κανόνας της εξάντλησης των εσωτερικών ενδίκων μέσων τέθηκε προς όφελος των συμβαλλομένων κρατών, η τήρηση της εξάμηνης προθεσμίας εξυπηρετεί κυρίως τις ανάγκες λειτουργίας του Δικαστηρίου, και για τον λόγο αυτό δεν υπάρχουν εξαιρέσεις κατά την εφαρμογή της. Με τον κανόνα της εξάμηνης προθεσμίας σχετίζονται δύο βασικά ερωτήματα¹⁶² που έχουν να κάνουν με το πότε αρχίζει να τρέχει η εξάμηνη προθεσμία και με το πότε αυτή διακόπτεται. Πιο αναλυτικά:

i) ΕΝΑΡΞΗ ΕΞΑΜΗΝΗΣ ΠΡΟΘΕΣΜΙΑΣ

Σύμφωνα με την διάταξη του άρθρου 35 παρ. 1 της ΕΣΔΑ η προθεσμία των έξι μηνών ξεκινά από την ημερομηνία της *τελεσίδικης εσωτερικής απόφασης*¹⁶³. Έτσι, γίνεται σαφής και η σύνδεση της υποχρέωσης τήρησης της εν λόγω προθεσμίας με την προϋπόθεση περί εξάντλησης των ενδίκων μέσων της εσωτερικής έννομης τάξης, κάτι που υπογράμμισε και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου με πάγια νομολογία της, προσδιορίζοντας την έννοια της *τελεσίδικης εσωτερικής αποφάσεως*. Σύμφωνα με την Επιτροπή, με τον όρο αυτό νοείται αποκλειστικά η τελεσίδικη απόφαση που εκδόθηκε στο κανονιστικό πλαίσιο της εξαντλήσεως των εσωτερικών ενδίκων μέσων, όπως εννοείται από τις γενικές αρχές του διεθνούς δικαίου, κατά τρόπο που η προθεσμία των έξι μηνών να λειτουργεί μόνο στο πλαίσιο αυτό¹⁶⁴. Πρόκειται, δηλαδή, για την απόφαση με την οποία εξαντλείται η άσκηση των εσωτερικών ενδίκων μέσων που είχε στη διάθεσή του ο προσφεύγων στη συγκεκριμένη περίπτωση.

Ζήτημα, όμως, αποτελούν οι περιπτώσεις που η παραβίαση της Σύμβασης αποτελεί μια συνεχιζόμενη κατάσταση, όπως συμβαίνει στην περίπτωση άρνησης της διοίκησης να συμμορφωθεί με εσωτερική δικαστική απόφαση. Τότε θεωρείται ότι,

¹⁶² Βλ. σε Τσίρλη, ό.π. σημ. 148, σελ. 203.

¹⁶³ Στο πρωτότυπο κείμενο αναφέρεται ως *final decision* ή *décision interne définitive*.

¹⁶⁴ Βλ. σε Περράκη, ό.π. σημ. 3, σελ. 152.

όσο διαρκεί η βλαπτική για τον προσφεύγοντα κατάσταση, ο κανόνας των έξι μηνών δεν εφαρμόζεται¹⁶⁵.

Το εξάμηνο της προθεσμίας αρχίζει να τρέχει από την κοινοποίηση της απόφασης στο πρόσωπο που τον αφορά. Πρέπει να σημειωθεί η στροφή του Δικαστηρίου σε σχέση με το ζήτημα αυτό που είναι παράλληλα ενδεικτική της συνεχούς προσπάθειας του Δικαστηρίου να βελτιώνει τις συνθήκες παροχής έννομης προστασίας του ιδιώτη. Στο παρελθόν γινόταν δεκτό ότι η προθεσμία αρχίζει να τρέχει από την δημοσίευση της απόφασης, δηλαδή «από την επίσημη εξωτερική της erga omnes»¹⁶⁶. Ωστόσο, με αφορμή την υπόθεση Worm κατά της Αυστρίας, κατά την οποία δημοσιογράφος καταδικάστηκε για ένα άρθρο που θεωρήθηκε ότι μπορούσε να επηρεάσει την έκβαση μιας ποινικής δίκης, το Δικαστήριο έκανε μια σημαντική στροφή στην νομολογία του και αποφάσισε ότι όταν το εσωτερικό δίκαιο προβλέπει την κοινοποίηση μιας απόφασης, τότε η εξάμηνη προθεσμία αρχίζει να τρέχει από την κοινοποίηση, και όχι πια από την δημοσίευση¹⁶⁷.

Στις περιπτώσεις, ωστόσο, κατά τις οποίες δεν υπάρχει υποχρέωση κοινοποίησης, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου δέχτηκε ότι μπορεί να ληφθεί υπόψη και η καθαρογραφή¹⁶⁸. Με αφορμή, εξάλλου, την υπόθεση Παπαγεωργίου κατά Ελλάδα, το Δικαστήριο απάντησε εμμέσως στο ερώτημα αν αρχίζει να τρέχει το εξάμηνο αμέσως μετά την καθαρογραφή ή αν δίνεται κάποιο εύλογο χρονικό διάστημα στον ενδιαφερόμενο να λάβει γνώση της καθαρογραφής. Έτσι, το ΕΔΔΑ τόνισε ότι «δεν μπορούμε να έχουμε την αξίωση να πηγαίνει κάθε μέρα ο ενδιαφερόμενος στη Γραμματεία του δικαστηρίου προκειμένου να πληροφορηθεί για την ύπαρξη μιας απόφασης η οποία ουδέποτε του κοινοποιήθηκε»¹⁶⁹.

Στην περίπτωση, τέλος, που το εσωτερικό δίκαιο δεν προβλέπει κανένα ένδικο μέσο, το εξάμηνο της προθεσμίας αρχίζει από τη λήψη της πράξης ή της απόφασης την οποία ο ιδιώτης θεωρεί ασυμβίβαστη με την ΕΣΔΑ¹⁷⁰.

¹⁶⁵ Βλ. σε Νάσκου-Περράκη, ό.π. σημ.8, σελ. 355.

¹⁶⁶ Βλ. σε Κεραμέα Δ. Κωνσταντίνου (1986), Αστικό Δικονομικό Δίκαιο, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, σελ. 285.

¹⁶⁷ Cour eur. D.H., απόφαση Worm κατά Αυστρίας της 29.8.1997, Recueil 1997-V, fasc. 45.

¹⁶⁸ Απόφαση υπ' αριθ. 31423/96, § 49, CEDH1999-II στην υπόθεση Παπαγεωργιάς κατά της Ελλάδας.

¹⁶⁹ Cour eur. D.H., απόφαση Παπαγεωργίου κατά Ελλάδα της 22.10.1997, Recueil 1997-VI, fasc. 54

¹⁷⁰ Βλ. Περράκη, ό.π. σημ. 3, σελ.152.

ii) ΔΙΑΚΟΠΗ ΕΞΑΜΗΝΗΣ ΠΡΟΘΕΣΜΙΑΣ

Προκειμένου να επέλθει διακοπή της εξάμηνης προθεσμίας δεν αρκεί απλή δήλωση του ιδιώτη-θύματος ότι επιθυμεί να προσφύγει στο Δικαστήριο του Στρασβούργου. Αντιθέτως, η προθεσμία διακόπτεται με την πρώτη επιστολή που στέλνει ο ενδιαφερόμενος και με την οποία εξηγεί, έστω και περιληπτικά, μιας και δεν απαιτείται καταρχάς πλήρης έκθεση της υπόθεσης, το αντικείμενο της προσφυγής του. Δεν απαιτείται πλέον να πρόκειται για γράμμα, αλλά μπορεί να είναι και fax ή e-mail και η ημερομηνία που αυτό φέρει θεωρείται κατά κανόνα ως η ημερομηνία εισαγωγής της προσφυγής¹⁷¹ και δεν πρέπει να συγχέεται με την ημερομηνία καταχώρισης, δηλαδή την ημερομηνία που η προσφυγή πρωτοκολλείται¹⁷².

Πάντως, σε γενικές γραμμές, μπορεί να ειπωθεί ότι και κατά τον όρο αυτόν του παραδεκτού, όπως και στην περίπτωση της προϋπόθεσης της εξάντλησης των εσωτερικών ενδίκων μέσων, το Δικαστήριο τον εφαρμόζει με ολοένα και μεγαλύτερη επιείκεια και λαμβάνοντας υπόψη τις πραγματικές κάθε φορά συνθήκες. Έτσι, δεν μένει άνευ λόγου στο γράμμα της σχετικής διάταξης του άρθρου 35 παρ. 1, το οποίο δεν εισάγει εξαιρέσεις στον κανόνα του εξαμήνου, και δεν θέτει περιττά εμπόδια στον ιδιώτη που θέλει να υπερασπιστεί τα θιγόμενα δικαιώματά του.

3. ΟΙ ΕΙΔΙΚΟΙ ΟΡΟΙ ΤΟΥ ΠΑΡΑΔΕΚΤΟΥ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 35 ΠΑΡ. 2 ΚΑΙ 3 ΕΣΔΑ

Πέραν των δύο γενικών όρων παραδεκτού που ισχύουν τόσο στις ατομικές, όσο και στις διακρατικές προσφυγές, ειδικά για την ατομική προσφυγή εισάγονται επιπλέον προϋποθέσεις που πρέπει να ισχύουν. Έτσι, σύμφωνα με τη διάταξη της παραγράφου 2 του άρθρου 35 της ΕΣΔΑ «*Το Δικαστήριο δεν θα επιληφθεί καμίας ατομικής προσφυγής που υποβάλλεται κατ' εφαρμογή του άρθρου 34, εφόσον αυτή: α) είναι ανώνυμη ή β) είναι ουσιαστικά όμοια με προσφυγή που έχει προηγουμένως εξετασθεί από το Δικαστήριο ή έχει ήδη υποβληθεί σε άλλη διεθνή διαδικασία που διερευνά ή επιλύει διαφορές και εφόσον δεν περιέχει νέα στοιχεία*».

¹⁷¹ Βλ. σε Τσίρλη, ό.π. σημ. 148, σελ. 205.

¹⁷² Πολύ συχνά κατά το παρελθόν η ελληνική κυβέρνηση είχε ισχυριστεί ότι μια προσφυγή ήταν εκπρόθεσμη, λαμβανομένης υπόψη της ημερομηνίας καταχώρισης. Οι σχετικές ενστάσεις απορρίπτονταν κάθε φορά από την Επιτροπή και, τελευταία, από το ίδιο το Δικαστήριο.

Οι περιπτώσεις εμφάνισης ατομικής προσφυγής που δεν έφεραν όνομα υπήρξαν σπάνιες κατά τη νομολογία τόσο της Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου μέχρι το 1998, όσο και του ΕΔΔΑ, ενώ από τα πρώτα χρόνια ήδη η Επιτροπή αποφάνθηκε ότι αν από τα στοιχεία του φακέλου προκύπτουν τα στοιχεία της ταυτότητας του προσφεύγοντος, τότε η προσφυγή δεν θα θεωρείται ανώνυμη¹⁷³.

Από την άλλη, η δεύτερη περίπτωση της δεύτερης παραγράφου που θέλει να απορρίπτεται η ατομική προσφυγή που είναι ουσιαστικά όμοια με προσφυγή που έχει προηγουμένως εξετασθεί από το Δικαστήριο φαίνεται να καθιερώνει μία μορφή οιοσδήποτε δεδικασμένου για τις αποφάσεις του Δικαστηρίου, ωστόσο, είναι γεγονός ότι δεν εφαρμόζεται με αυστηρό τρόπο από το Δικαστήριο. Θα πρέπει δε να συντρέχουν σωρευτικά τρεις προϋποθέσεις : ταυτότητα διαδικών, ταυτότητα αιτίας και ταυτότητα αντικειμένου.

Σε κάθε περίπτωση, πάντως, το Δικαστήριο οφείλει να αναζητήσει τα νέα στοιχεία που ενδεχομένως προκύπτουν, προκειμένου να αποφανθεί εάν με τη νέα προσφυγή τροποποιούνται ή όχι κύρια δεδομένα της προηγούμενης προσφυγής. Σε γενικές γραμμές, πάντως, μπορεί να ειπωθεί ότι το Δικαστήριο διακρίνεται από μία περιοριστική προσέγγιση των «νέων στοιχείων» που τυχόν υποβάλλονται¹⁷⁴. Έτσι, έχουν απορριφθεί ως απαράδεκτες προσφυγές προσφεύγοντος που παρουσίασε μεν νέα στοιχεία, ωστόσο δεν τροποποιήθηκε η ουσία των προηγούμενων ισχυρισμών του, αλλά και προσφυγές που ο ιδιώτης δεν διατύπωσε νέους ισχυρισμούς, αλλά ουσιαστικά επανέλαβε τους προηγούμενους και ήδη υποβληθέντες. Τα ίδια δε ισχύουν και στην περίπτωση που πρόκειται για προσφυγή που είναι όμοια με άλλη που ήδη υποβληθεί σε άλλη διεθνή διαδικασία που διερευνά ή επιλύει διαφορές και εφόσον δεν περιέχει νέα στοιχεία.

Η τρίτη παράγραφος του άρθρου 35 προβλέπει με την σειρά της στο πρώτο της εδάφιο ότι «*Το Δικαστήριο κηρύττει απαράδεκτη κάθε ατομική προσφυγή που υποβάλλεται κατ' εφαρμογή του άρθρου 34, οσάκις εκτιμά ότι: α) η προσφυγή είναι ασυμβίβαστη προς τις διατάξεις της Σύμβασης ή των Πρωτοκόλλων της, προδήλως αβάσιμη ή καταχρηστική του δικαιώματος ατομικής προσφυγής*», ενώ σημαντική κρίνεται η προσθήκη μίας νέας προϋπόθεσης παραδεκτού που αφορά στην *σημαντική βλάβη του προσφεύγοντος*.

Πρόκειται για προσθήκη που έγινε με το Πρωτόκολλο υπ' αριθμ. 14, η οποία

¹⁷³ Βλ. Περράκη, ό.π. σημ. 3, σελ. 153.

¹⁷⁴ Βλ. Περράκη, ό.π. σημ.3, σελ. 157.

και προβλέπει ότι κηρύσσεται ως απαράδεκτη η ατομική προσφυγή εφόσον «ο προσφεύγων δεν έχει υποστεί σημαντική βλάβη, εκτός εάν ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που εγγυάται η Σύμβαση και τα Πρωτόκολλά της, απαιτεί την εξέταση της προσφυγής επί της ουσίας και δεδομένου ότι καμία υπόθεση δεν μπορεί να απορριφθεί επ' αυτής της βάσης, αν δεν έχει δεόντως εξετασθεί από τα εθνικά δικαστήρια». Η επίμαχη τροποποίηση, επηρεασμένη από την τάση μετατροπής του ΕΔΔΑ σε συνταγματικού χαρακτήρα δικαστηρίου, καθιερώνει εμμέσως ιεραρχία μεταξύ των παραβιάσεων των δικαιωμάτων του ανθρώπου, κάτι που, εν τέλει, σημαίνει ότι υπάρχουν και παραβιάσεις ανεκτές, χωρίς μάλιστα το προτεινόμενο κριτήριο να είναι σύμφωνο με την αρχή της αναλογικότητας, παρέχει δε στα κράτη-μέλη το άλλοθι να θεωρούν τις «μικρές» παραβιάσεις σαν ασήμαντες. Ζήτημα δε παραμένει το ποιος μπορεί να κρίνει και με βάση ποια κριτήρια την έννοια της σημαντικής βλάβης¹⁷⁵. Παρόλα αυτά, με μεταβατική διάταξη¹⁷⁶, το νέο κριτήριο παραδεκτού ορίζεται ότι δεν εφαρμόζεται στις προσφυγές που θα έχουν κηρυχθεί παραδεκτές πριν από τη θέση σε ισχύ του 14ου Πρωτοκόλλου, ενώ κατά τα δύο επόμενα έτη, μόνο τα Τμήματα και το Τμήμα ευρείας σύνθεσης μπορούν να το εφαρμόζουν. Η μετάθεση του χρονικού σημείου γενικευμένης εφαρμογής του νέου κριτηρίου αποβλέπει στην ήπια είσοδό του στην ευρωπαϊκή έννομη τάξη προσδοκώντας την εν τω μεταξύ διαμόρφωση σχετικής νομολογίας από τα Τμήματα¹⁷⁷.

III. ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΕΝΩΠΙΟΝ ΤΟΥ ΕΔΔΑ

Εφόσον θεωρήσει ο ιδιώτης-θύμα ότι έλαβε χώρα παραβίαση ουσιαστικών διατάξεων του κειμένου της ΕΣΔΑ ή των Πρόσθετων Πρωτοκόλλων της, παραβίαση που θίγει θεμελιώδη δικαιώματά του και εφόσον συντρέχουν οι όροι παραδεκτού, όπως αναλύθηκαν ανωτέρω, ξεκινάει η διαδικασία ενώπιον του ΕΔΔΑ.

¹⁷⁵ Βλ. σε Γιαννόπουλο, ό.π. σημ. 37, σελ. 159.

¹⁷⁶ Άρθρο 20 παρ. 2 του 14^{ου} Πρωτοκόλλου.

¹⁷⁷ Βλ. σε Φραγκάκη Νίκο, Μια ματιά στο μέλλον της ατομικής προσφυγής μετά μισόν αιώνα εφαρμογής της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΝοΒ, Τ.53, τεύχος 2, Φεβρουάριος 2005, σελ. 214-215.

i) ΓΕΝΙΚΕΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΤΙΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ

Στα πλαίσια της γενικότερης ιδέας που διαπνέει τη λειτουργία του ΕΔΔΑ και που τάσσεται υπέρ της διευκόλυνσης του ιδιώτη που επιθυμεί να προσφύγει σε αυτό, η διαδικασία για την υποβολή της προσφυγής στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο¹⁷⁸ δεν θα μπορούσε παρά να είναι εξαιρετικά απλή, με οδηγίες που το ίδιο το Δικαστήριο παρέχει στους προσφεύγοντες¹⁷⁹, χωρίς ανάγκη παραστάσεως δικηγόρου-τουλάχιστον κατά τα πρώτα στάδια της διαδικασίας¹⁸⁰ - ενώ η εξέταση της υπόθεσης γίνεται δωρεάν.

Συγκεκριμένα¹⁸¹:

- 1) Η υποβολή της προσφυγής μπορεί να γίνει στη γλώσσα ενός από τα Κράτη που έχουν επικυρώσει τη Σύμβαση, επομένως και στην ελληνική.
- 2) Η προσφυγή υποβάλλεται στο Δικαστήριο ταχυδρομικά ή με φαξ. Δεν μπορεί να υποβληθεί προσφυγή στο Δικαστήριο τηλεφωνικά ή με ηλεκτρονική μορφή, εάν αυτή δεν επιβεβαιωθεί και ταχυδρομικώς με επιστολή. Δεν απαιτείται η αυτοπρόσωπη εμφάνιση του προσφεύγοντος προκειμένου να εκθέσει και προφορικά τα γεγονότα.
- 3) Με την παραλαβή της προσφυγής ο Γραμματέας του Δικαστηρίου, ανοίγει στο όνομα του προσφεύγοντος ένα φάκελο, ο αριθμός του οποίου θα πρέπει να αναφέρεται σε κάθε μεταγενέστερη επικοινωνία. Στο στάδιο αυτό μπορούν να ζητηθούν και άλλα έγγραφα ή συμπληρωματικές διευκρινίσεις για την υπόθεση.
- 4) Οι απαντήσεις του προσφεύγοντος στις επιστολές του Γραμματέα του Δικαστηρίου θα πρέπει να δίνονται όσο το δυνατό ταχύτερα, έτσι ώστε να υπάρχει μια συνέχεια στην αλληλογραφία. Τυχόν καθυστέρηση ή έλλειψη απάντησης μπορεί να εκληφθεί ως αδιαφορία του προσφεύγοντος για την συνέχιση της διαδικασίας. Μετά την πάροδο ενός έτους από την επιστολή του Γραμματέα, αν δεν απαντήσει ο προσφεύγων, ο φάκελος καταστρέφεται λόγω έλλειψης ενδιαφέροντος για την εξέταση της υπόθεσης.

¹⁷⁸ Βλ. σε Μαγγανά Δ. Αντόνη - Καρατζά Χ. Λίλα (2011), Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 3η έκδοση, σελ. 6-7.

¹⁷⁹ Βλ. άρθρα 45 και 47 του Εσωτερικού Κανονισμού του Δικαστηρίου.

¹⁸⁰ Βλ. σε Καρατζά Χ. Λίλα, Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου- Ευρωπαϊκή Συμφωνία για τα πρόσωπα που συμμετέχουν σε διαδικασίες ενώπιόν του, Συνήγορος 45, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 2004, σελ. 376.

¹⁸¹ Βλ. σε Μαγγανά, ό.π. σημ. 178, σελ. 8-9.

- 5) Το έντυπο της προσφυγής θα πρέπει απαραίτητως να περιέχει:
- α. σύντομη περίληψη των περιστατικών για τα οποία παραπονείται ο προσφεύγων. Η περιληπτική παράθεση αυτών θα πρέπει να εμπεριέχει την ουσία των παραπόνων¹⁸². Ο προσφεύγων μπορεί να εγείρει και νέα παράπονα εντός της δμηνης προθεσμίας. Όταν όμως αυτά εγείρονται μετά την κοινοποίηση της προσφυγής στην Κυβέρνηση, υπάρχει ενδεχόμενο η Γραμματεία του Δικαστηρίου, επειδή μπορεί να χρειαστεί νέα κοινοποίηση και να καθυστερήσει η όλη διαδικασία, να θεωρήσει ότι πρέπει να αποτελέσουν αντικείμενο νέας προσφυγής¹⁸³.
  - β. αναφορά των δικαιωμάτων που προστατεύονται από τη Σύμβαση ή τα Πρωτόκολλα και θεωρεί ο προσφεύγων ότι έχουν παραβιαστεί.
  - γ. τα ένδικα μέσα που έχει χρησιμοποιήσει ο προσφεύγων προκειμένου να επιτύχει επανόρθωση της κατάστασης.
  - δ. κατάλογο των επίσημων αποφάσεων που έχουν εκδοθεί για την υπόθεση με διευκρινίσεις για την Αρχή που τις εξέδωσε, την ημερομηνία της κάθε απόφασης, καθώς και περίληψη του περιεχομένου της.
- 6) Το έντυπο της προσφυγής πρέπει να είναι υπογεγραμμένο από τον προσφεύγοντα ή τον εκπρόσωπό του. Εάν γίνει προσφυγή μέσω εκπροσώπου, θα πρέπει το έντυπο προσφυγής να συνοδεύεται και από τη σχετική εξουσιοδότηση. Υπάρχει ειδικό έντυπο εξουσιοδότησης που χορηγείται από τη Γραμματεία του Δικαστηρίου. Ο εκπρόσωπος δεν είναι απαραίτητο να είναι δικηγόρος, τουλάχιστον σε αυτό το στάδιο υποβολής της προσφυγής. Σε μεταγενέστερα, όμως, στάδια της διαδικασίας ο εκπρόσωπος θα πρέπει να είναι δικηγόρος που ασκεί το επάγγελμά του σε ένα από τα κράτη που έχουν επικυρώσει τη Σύμβαση.

ii) ΕΠΙΤΕΥΞΗ Ή ΜΗ ΦΙΛΙΚΟΥ ΔΙΑΚΑΝΟΝΙΣΜΟΥ

Από τη στιγμή που η αίτηση παραπέμπεται προς εξέταση καλείται η ενδιαφερόμενη κυβέρνηση να διατυπώσει τις παρατηρήσεις της. Αφού κηρυχθεί η αίτηση τύποις παραδεκτή το ΕΔΔΑ προχωρεί α) στη διακρίβωση των γεγονότων,

¹⁸² Βλ. σε Σταύρου Στέφανο (2001), Σύντομος πρακτικός οδηγός για τους προσφεύγοντες στο Στρασβούργο σε Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών. Οδηγός Π. Νάσκου-Περράκη, Αικ. Σγουρίδου (επιμ.), Βιβλιοθήκη Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου 15, σελ. 221 επ.

¹⁸³ Βλ. σε Σταύρου, ό.π. σημ. 182, σελ. 223.

διακρίβωση που συνήθως γίνεται δεκτή άνευ ετέρου αν η υπόθεση τελικά παραπεμφθεί σε αυτό¹⁸⁴ και β) σε προσπάθεια φιλικού διακανονισμού¹⁸⁵. Η προσπάθεια φιλικού διακανονισμού¹⁸⁶ μπορεί να γίνει σε οποιοδήποτε στάδιο της διαδικασίας ενώπιον του ΕΔΔΑ. Σε περίπτωση που επιτευχθεί ο φιλικός διακανονισμός¹⁸⁷ τότε το Δικαστήριο διαγράφει την υπόθεση από το πινάκιο συντάσσοντας «έκθεση» των πραγματικών περιστατικών και της λύσης που υιοθετήθηκε, ενώ αν δεν επιτευχθεί, η προσφυγή εξετάζεται και κατ' ουσίαν¹⁸⁸.

Στη φάση του φιλικού διακανονισμού το κράτος λειτουργεί σαν υβρίδιο, μιας και προσπαθεί από τη μια να αναζητήσει και τελικώς να προτείνει στα μέρη λύσεις κοινά αποδεκτές, ενώ από την άλλη επιχειρεί να προστατεύσει τα δικαιώματα του ανθρώπου που είναι εμπλεγμένα στην εκκρεμούσα και υπό ρύθμιση υπόθεση¹⁸⁹.

iii) ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΔΔΑ ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΗΣ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗΣ

Το ΕΔΔΑ αποφαινεται επί της προσφυγής διαπιστώνοντας αν η συγκεκριμένη πράξη ή παράλειψη του κράτους έχει παραβιάσει τα δικαιώματα του προσφεύγοντος. Τα κράτη μέρη συμφωνούν να συμμορφώνονται προς τις οριστικές αποφάσεις του Δικαστηρίου επί των διαφορών στις οποίες είναι διάδικοι¹⁹⁰, συνεπώς, οι αποφάσεις δεσμεύουν μόνο τα εμπλεκόμενα μέρη και έχουν δεσμευτικό περιεχόμενο για όλα τα κράτη μέρη της ΕΣΔΑ¹⁹¹. Η συμμόρφωση των κρατών μερών της Σύμβασης συνεπάγεται λήψη μέτρων εκτέλεσης της απόφασης στην εσωτερική έννομη τάξη των ενδιαφερόμενων κρατών, ενώ λογικό επακόλουθο της έλλειψης εκτελεστότητας στις αποφάσεις του ΕΔΔΑ είναι η επίβλεψη για την εκτέλεση των εν λόγω αποφάσεων εκ μέρους της Επιτροπής Υπουργών. Είναι γεγονός, πάντως, ότι τα κράτη κατά κανόνα, αν και δυστροπούν ή καθυστερούν, τελικώς συμμορφώνονται προς τις αποφάσεις του Δικαστηρίου, στις περισσότερες δε περιπτώσεις εκτός της λήψεως ατομικών μέτρων,

¹⁸⁴ Άρθρο 38 ΕΣΔΑ

¹⁸⁵ Friendly settlement.

¹⁸⁶ Άρθρο 39 ΕΣΔΑ

¹⁸⁷ Μέχρι σήμερα ένα ποσοστό περίπου 10-15% των υποθέσεων έχουν λυθεί με φιλικό διακανονισμό.

¹⁸⁸ Βλ. σε Νάσκου-Περράκη, ό.π. σημ. 8, σελ. 356.

¹⁸⁹ Ροζάκης Χρήστος, Ορισμένες σκέψεις για το νέο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΤοΣ 1/2002, σελ. 17.

¹⁹⁰ Άρθρο 46 παρ. 1 ΕΣΔΑ.

¹⁹¹ Βλ. σε Νάσκου-Περράκη, ό.π. σημ. 8, σελ. 356-357.

συνήθως τροποποιείται ή αποκαθίσταται η εσωτερική νομοθεσία του ενδιαφερόμενου κράτους μέλους προκειμένου να υπάρξει εναρμόνιση προς τις διατάξεις της απόφασης¹⁹².

Σε περίπτωση που έχει διαπιστωθεί παραβίαση, η οποία παρά την απόφαση δεν αίρεται, το Δικαστήριο έχει τη δυνατότητα να επιδικάσει χρηματική αποζημίωση στον ιδιώτη από το συγκεκριμένο κράτος. Πρόκειται για τη *δίκαιη ικανοποίηση* για την οποία γίνεται μνεία στο άρθρο 41 του κειμένου της ΕΣΔΑ κατά το οποίο «*Εάν το Δικαστήριο κρίνει ότι υπήρξε παραβίαση της Σύμβασης ή των Πρωτοκόλλων της, και αν το εσωτερικό δίκαιο του Υψηλού Συμβαλλόμενου Μέρους (κράτους) δεν επιτρέπει παρά μόνο ατελή εξάλειψη των συνεπειών της παραβίασης αυτής, το Δικαστήριο χορηγεί, εφόσον είναι αναγκαίο, στον παθόντα δίκαιη ικανοποίηση*». Η ικανοποίηση αυτή δύναται να περιλαμβάνει αποζημίωση για χρηματική ή μη βλάβη, κάλυψη δικηγορικών εξόδων, αποκατάσταση ηθικής βλάβης.

Συμπερασματικά μπορεί να ειπωθεί ότι η ατομική προσφυγή που προσφέρεται στον ιδιώτη στα πλαίσια του ΕΔΔΑ αποτελεί αναμφίβολα τον ακρογωνιαίο λίθο του θεσμικού μηχανισμού της ΕΣΔΑ, μιας και για πρώτη φορά στην ιστορία της διεθνούς κοινωνίας αναγνωρίζεται σε φυσικά και νομικά πρόσωπα η δυνατότητα να εγκαλέσουν ενώπιον διεθνών οργάνων το κράτος που παραβίασε στο πρόσωπό τους δικαιώματα και ελευθερίες που κατοχυρώνονται με διεθνή πράξη¹⁹³. Παρόλα αυτά, δεν παύει να ερμηνεύεται ως προβληματικό το γεγονός ότι η εκτέλεση των αποφάσεων του ΕΔΔΑ επαφίεται ουσιαστικά στην καλή θέληση των κρατών μελών, μιας και δεν προβλέπονται μηχανισμοί εξαναγκασμού τους προς συμμόρφωση¹⁹⁴.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΤΟΥ ΙΔΙΩΤΗ ΕΝΩΠΙΟΝ ΤΟΥ ΔΕΕ

ΓΕΝΙΚΑ

Η αποτελεσματική δικαστική προστασία των δικαιωμάτων που απορρέουν από το κοινοτικό δίκαιο αποτέλεσε σημαντική προτεραιότητα των Κοινοτήτων και μετέπειτα της Ένωσης. Έτσι, ένα σύστημα διπλής διασφάλισης στοχεύει στον δικαστικό έλεγχο της εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης από τις αρχές των κρατών μελών. Το σύστημα χαρακτηρίζεται έτσι επειδή οι παραβιάσεις της ενωσιακής

¹⁹² Βλ. σε Περράκη, ό.π. σημ. 3, σελ. 185.

¹⁹³ Βλ. σε Νάσκου-Περράκη, ό.π. σημ. 8, σελ. 344.

¹⁹⁴ Βλ. σε Παπαγιάννη, ό.π. σημ. 14, σελ. 21.

νομοθεσίας μπορούν να ελεγχθούν ταυτόχρονα τόσο σε ενωσιακό επίπεδο από το Δικαστήριο, όσο και σε εθνικό επίπεδο από τα δικαστήρια του κράτους μέλους στο οποίο σημειώνεται η παραβίαση.

Ήδη με τις ιδρυτικές των Κοινοτήτων Συνθήκες καθιερώνεται ένα πλήρες σύστημα ένδικων μέσων για τη δικαστική προστασία των δικαιωμάτων που η έννομη τάξη της Ένωσης αναγνωρίζει στους πολίτες της, καθώς και για την τήρηση των υποχρεώσεων που επιβάλλει στα κράτη μέλη και τα θεσμικά όργανα της Ένωσης. Στο πλαίσιο του συστήματος αυτού τυγχάνουν προστασίας όλοι όσοι υπόκεινται στις ρυθμίσεις του κοινοτικού δικαίου: τα κράτη μέλη, τα κοινοτικά όργανα, τα φυσικά και τα νομικά πρόσωπα. Ωστόσο, εισάγονται διαφοροποιήσεις σχετικά με τον κύκλο των προσώπων που νομιμοποιούνται ενεργητικά να προβούν στην άσκηση των ενδίκων μέσων που προβλέπει το σύστημα δικαστικής προστασίας της Ένωσης, αλλά και σε σχέση με τις προϋποθέσεις άσκησής τους¹⁹⁵. Έτσι, οι ιδιώτες, είτε πρόκειται για φυσικά, είτε για νομικά πρόσωπα, δεν νομιμοποιούνται να ασκήσουν τις προσφυγές των άρθρων 258, 259, 260 ΣΛΕΕ (προσφυγή για παράβαση) ενώπιον του δικαστή της Ένωσης. Ειδικότερα, οι ιδιώτες δεν νομιμοποιούνται να προσβάλλουν την παράλειψη της Επιτροπής να κινήσει τη διαδικασία του άρθρου 258 ΣΛΕΕ κατά κράτους μέλους, δεδομένου ότι η κίνηση της διαδικασίας αυτής εναπόκειται στη διακριτική ευχέρεια της Επιτροπής και δεν συνιστά «*παράλειψη οφειλόμενης νόμιμης ενέργειας*».¹⁹⁶

Η Συνθήκη της Λισαβόνας, παρά το γεγονός ότι αποφεύγει να διαφοροποιήσει κατ' ουσίαν τη δομή του δικαστικού κοινοτικού συστήματος παροχής έννομης προστασίας, εντούτοις προβαίνει σε κάποιες οργανωτικές κατά βάση αλλαγές, ενώ λίγες είναι οι διαφοροποιήσεις που εισήχθησαν και συνιστούν λειτουργικές βελτιώσεις ή προσπάθειες εναρμόνισης της Συνθήκης με τη νομολογία του ΔΕΚ¹⁹⁷.

¹⁹⁵ Βλ. Σκουρή Βασίλειο (2008), Η μεταρρύθμιση του συστήματος δικαστικής προστασίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης Με αφορμή τη Συνθήκη της Λισαβόνας, 1/2008 Ευρωπαϊών Πολιτεία, σελ. 126-136, διαθέσιμο σε http://international.law.uoa.gr/programma_spoudon/fakelos/european/evropaion_politeia/skouris.pdf, ημερομηνία πρόσβασης 24/01/2012.

¹⁹⁶ Βλ. ενδεικτικά σε υπόθεση C – 247/87, Star Fruit κατά Επιτροπής, Συλλ. 1989, σ. 291, σκ. 11.

¹⁹⁷ Βλ. σε Χαρίση ό.π. σημ. 131, σελ. 287.

Καταρχάς¹⁹⁸, το δικαιοδοτικό όργανο της Ένωσης ονομάζεται πλέον, με την ΣΛΕΕ, «Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης» και συγκροτείται από το «Δικαστήριο»¹⁹⁹ (πρώην ΔΕΚ), το «Γενικό Δικαστήριο» (πρώην Πρωτοδικείο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων-ΠΕΚ) και τα «Ειδικευμένα Δικαστήρια» τα οποία μπορούν να συσταθούν με Κανονισμό²⁰⁰. Η σύνθεση και η οργάνωση του Δικαστηρίου και του Γενικού Δικαστηρίου δεν παρουσιάζει σημαντικές αλλαγές, με εξαίρεση την περίπτωση μελλοντικής αύξησης του αριθμού των Γενικών Εισαγγελέων²⁰¹ (ΓΕ) από οκτώ (8) σε ένδεκα (11), μετά από επιμονή της Πολωνίας²⁰² ώστε από αυτήν να προέρχεται μόνιμος ΓΕ. Επιπλέον, εισήχθη αλλαγή και στον τρόπο διορισμού των Δικαστών και των ΓΕ του Δικαστηρίου, με την εισαγωγή ενός σταδίου προεπιλογής από «ειδική επιτροπή»²⁰³.

Οι προϋποθέσεις της άσκησης προσφυγών ενώπιον του Δικαστηρίου της Ένωσης προβλέπονται από τα άρθρα 258 έως 281 ΣΛΕΕ, η δε Μεταρρυθμιστική Συνθήκη έχει επιφέρει αλλαγές στην προσφυγή κατά κράτους μέλους, στην προσφυγή ακυρώσεως, στην προσφυγή κατά παραλείψεως, στην ένσταση παρανομίας και στην προδικαστική παραπομπή. Παρακάτω θα γίνει αναλυτικότερη αναφορά μόνο στις προσφυγές τις οποίες νομιμοποιούνται ενεργητικά να ασκήσουν οι ιδιώτες-πολίτες της Ένωσης, οι οποίες και συμβάλλουν στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων τους.

Οι ιδιώτες, φυσικά και νομικά πρόσωπα, νομιμοποιούνται, όπως προαναφέρθηκε, ενεργητικά να ασκήσουν μία σειρά από προσφυγές. Έτσι, με βάση το άρθρο 263, εδάφιο τέταρτο της ΣΛΕΕ μπορούν να ασκήσουν την ευθεία

¹⁹⁸ Βλ. σε Χρυσομάλλη ό.π. σημ. 91, σελ. 83-84.

¹⁹⁹ Για τη δυσκολία να διακριθεί επαρκώς το Δικαστήριο από το Γενικό Δικαστήριο, βλ. σε Σκουρή ό.π. σημ. 195, σελ. 126-136.

²⁰⁰ Υπάγονται στο Γενικό Δικαστήριο και συστήνονται με απόφαση του Συμβουλίου και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου κατά τη συνήθη νομοθετική διαδικασία (της συναπόφασης) μέσω κανονισμών, είτε μετά από πρόταση της Επιτροπής και διαβούλευση με το Δικαστήριο, είτε μετά από αίτημα του Δικαστηρίου και διαβούλευση με την Επιτροπή

²⁰¹ Πράγματι, η Δήλωση (38) όσον αφορά το άρθρο 252 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με τον αριθμό των γενικών εισαγγελέων στο Δικαστήριο προβλέπει ότι: «Η Διάσκεψη δηλώνει ότι εάν, σύμφωνα με το άρθρο 252, πρώτο εδάφιο, της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το Δικαστήριο ζητήσει ο αριθμός των γενικών εισαγγελέων να αυξηθεί κατά τρεις (έντεκα αντί οκτώ), το Συμβούλιο, αποφασίζοντας με ομοφωνία, θα συμφωνήσει σχετικά με την αύξηση αυτή. Στην περίπτωση αυτή, η Διάσκεψη συμφωνεί ότι η Πολωνία, όπως συμβαίνει ήδη με τη Γερμανία, τη Γαλλία, την Ιταλία, την Ισπανία και το Ηνωμένο Βασίλειο, θα έχει μόνιμο γενικό εισαγγελέα και δεν θα συμμετέχει πλέον στο εκ περιτροπής σύστημα, ενώ στο υπάρχον εκ περιτροπής σύστημα θα εναλλάσσονται πέντε γενικοί εισαγγελείς αντί τριών».

²⁰² Κατά τη σύνοδο των Αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων της 18-19.10.2007.

²⁰³ Η εν λόγω επιτροπή θα απαρτίζεται από επτά μέλη (πρώην μέλη ΔΕΚ ή των ανωτάτων εθνικών διαστικών αρχών ή νομικοί με διακεκριμένες ικανότητες), εκ των οποίων ένας προτεινόμενος από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο.

ακυρωτική προσφυγή κατά πράξεων της Ένωσης ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου, ενώ με βάση το άρθρο 265, εδάφιο τρίτο ΣΛΕΕ μπορεί να προσφεύγουν ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου για διαπίστωση της παράλειψης κάθε θεσμικού ή λοιπού οργάνου ή οργανισμού της Ένωσης να αποφασίσουν, κατά παράβαση της Συνθήκης. Επιπλέον, νομιμοποιούνται να ασκήσουν αγωγή αποζημίωσης λόγω εξωσυμβατικής ευθύνης της Ένωσης ενώπιον του κοινοτικού δικαστή όπως προβλέπεται στα άρθρα 268 και 340 εδάφιο δεύτερο ΣΛΕΕ. Επίσης, οι ιδιώτες έχουν τη δυνατότητα άσκησης προσφυγής ενώπιον των αρμόδιων εθνικών δικαστηρίων με αίτημα την ακύρωση πράξεων των εθνικών αρχών που εκδίδονται σε εκτέλεση διατάξεων του ενωσιακού δικαίου, καθώς και αγωγής αποζημίωσης ενώπιον των ίδιων δικαστηρίων με αίτημα την αποκατάσταση της ζημίας που προκλήθηκε λόγω παραβίασης του ενωσιακού δικαίου από το οικείο κράτος μέλος, σύμφωνα με τους όρους που καθόρισε το ΔΕΚ στις αποφάσεις *Franconich*²⁰⁴ και *Brasserie du pecheur*²⁰⁵.

Εξάλλου, είναι δυνατή εκ μέρους του ιδιώτη η υποβολή στο Δικαστήριο από το αρμόδιο εθνικό δικαστήριο προδικαστικού ερωτήματος, σε περίπτωση που ανακύπτουν ενώπιόν του ζητήματα ερμηνείας της Συνθήκης ή ζητήματα ερμηνείας ή κύρους πράξεων του παράγωγου ενωσιακού δικαίου, κατά τη διαδικασία της προδικαστικής παραπομπής του άρθρου 267 ΣΛΕΕ. Η δικαστική προστασία των ιδιωτών συμπληρώνεται χάριν στον παρεμπόδιον έλεγχο από το Γενικό Δικαστήριο κανονιστικής πράξης της Ένωσης, η οποία έχει διαφύγει τον ακυρωτικό έλεγχο, με βάση το άρθρο 277 ΣΛΕΕ. Τέλος δε, παρέχεται στον ιδιώτη η δυνατότητα προσωρινής δικαστικής προστασίας, είτε από τον δικαστή της Ένωσης, σύμφωνα με τα άρθρα 278 ΣΛΕΕ (αναστολή εκτέλεσης της προσβαλλόμενης πράξης) και 279 ΣΛΕΕ (άλλα αναγκαία προσωρινά μέτρα), είτε από τον εθνικό δικαστή, τόσο σε περίπτωση εθνικού μέτρου ασυμβίβαστου με το ενωσιακό δίκαιο, όσο και σε περίπτωση αμφισβήτησης της νομιμότητας εθνικής πράξης στηριζόμενης σε πράξη της Ένωσης αμφιβόλου κύρους.

²⁰⁴ Βλ. υπόθεση C – 6/90 και C – 9/90, *Franconich και Bonifaci*, Συλλ. 1991, σ. I – 5351.

²⁰⁵ Βλ. συνεκδικασθείσες υποθέσεις C - C-46/93 και C-48/93, *Brasserie du Pêcheur SA κατά Bundesrepublik Deutschland και The Queen κατά Secretary of State for Transport, ex parte: Factortame Ltd και λοιπών*, Συλλ. 1996, σ. I-1029.

Α. ΠΡΟΣΦΥΓΗ ΑΚΥΡΩΣΕΩΣ (άρθρα 263-264 ΣΛΕΕ, πρώην άρθρα 230-231 ΣΕΚ)

1) ΔΙΑΔΙΚΑΣΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΑΣΚΗΣΗΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΦΥΓΗΣ

Η προσφυγή²⁰⁶ ακυρώσεως²⁰⁷ ως αυτοτελές και αυτόνομο ένδικο βοήθημα θεωρείται το κορυφαίο μέσο άσκησης του ελέγχου της νομιμότητας στο πλαίσιο της ενωσιακής έννομης τάξης, καθώς στα πλαίσια της ακυρωτικής προσφυγής το Δικαστήριο προβαίνει σε έλεγχο της νομιμότητας των πράξεων των οργάνων της Ένωσης.

Σκοπός της προσφυγής ακυρώσεως είναι η ακύρωση της προσβαλλόμενης ενωσιακής πράξης λόγω νομικού σφάλματος και με τον τρόπο αυτό η εξασφάλιση της τήρησης του δικαιού κατά την ερμηνεία και εφαρμογή των Συνθηκών (ΣΕΕ και ΣΛΕΕ). Μπορεί να ασκηθεί σωρευτικά με την αγωγή αποζημίωσης, όπως αυτή θα αναλυθεί κατωτέρω, εφόσον συντρέχουν οι απαιτούμενες προϋποθέσεις. Οι προϋποθέσεις ασκήσεώς της είναι οι ακόλουθες²⁰⁸: (α) πράξη δεκτική προσφυγής ακυρώσεως, (β) νόμιμος λόγος ακυρώσεως, (γ) νομιμοποίηση του προσφεύγοντος και (δ) τήρηση της προβλεπόμενης για την άσκησή της προθεσμίας²⁰⁹.

Σύμφωνα με το άρθρο 263 ΣΛΕΕ, εδάφιο α', αντικείμενο της προσφυγής ακυρώσεως μπορεί να είναι πράξεις που εκδίδονται: (α) από κοινού από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, (β) από το Συμβούλιο, (γ) από την Επιτροπή και (δ) από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα. Δεν υπόκεινται σε προσφυγή οι συστάσεις και γνώμες, διότι δεν παράγουν δεσμευτικά αποτελέσματα. Υπόκεινται σε προσφυγή οι κανονισμοί, οι οδηγίες και οι αποφάσεις, εφόσον αυτές οι πράξεις έχουν δεσμευτικά έννομα αποτελέσματα. Οι πράξεις του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου που παράγουν έννομα αποτελέσματα έναντι τρίτων μπορούν, επίσης, να αποτελέσουν αντικείμενο προσφυγής.

²⁰⁶ Κατά τον Κανελλόπουλο, ορθότερος και περισσότερο σύμφωνος προς την καθιερωμένη ελληνική νομική ορολογία είναι ο όρος «αίτηση» ακυρώσεως, βλ. σε Κανελλόπουλο ό.π. σημ. 44, υποσημ. 40, σελ. 362.

²⁰⁷ Annulment Action, recours en annulation, Nichtigkeitsklage.

²⁰⁸ Για λεπτομέρειες για την προσφυγή ακυρώσεως βλ. αναλυτικά σε Κανελλόπουλο ό.π. σημ. 44, σελ. 362-423.

²⁰⁹ Σύμφωνα με το εδάφιο ε' του 263 ΣΛΕΕ οι προσφυγές ακύρωσης ασκούνται εντός προθεσμίας δύο μηνών, υπολογιζομένων, κατά περίπτωση, από τη δημοσίευση της πράξεως, την κοινοποίησή της στον προσφεύγοντα ή, ελλείψει δημοσιεύσεως ή κοινοποιήσεως, από την ημέρα κατά την οποία ο προσφεύγων έλαβε γνώση της πράξεως.

Το Δικαστήριο, μέσω της νομολογίας του, επέκτεινε τον έλεγχο της νομιμότητας που προβλέπεται στο άρθρο 263 ΣΛΕΕ, τόσο ως προς τα όργανα κατά των οποίων στρέφεται η ακυρωτική προσφυγή, όσο και ως προς το είδος των πράξεων που υπόκεινται στην προσφυγή αυτή αφού, κατά την άποψή του, ούτε η απαρίθμηση των οργάνων της Ένωσης στο άρθρο 13 ΣΛΕΕ, ούτε η απαρίθμηση των κατηγοριών των πράξεων της Ένωσης στο άρθρο 288 ΣΛΕΕ είναι εξαντλητική. Στην υπόθεση ERTA²¹⁰ το Δικαστήριο προέβη σε μία δυναμική ερμηνεία του γράμματος της Συνθήκης και διεύρυνε τον κύκλο των κοινοτικών πράξεων που μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο δικαστικού ελέγχου, κρίνοντας ότι μπορούν να προσβληθούν με προσφυγή ακύρωσης όχι μόνον οι κανονισμοί, οδηγίες και αποφάσεις²¹¹, αλλά και κάθε πράξη των κοινοτικών οργάνων, ανεξαρτήτως ονομασίας, εφόσον από αυτήν προκύπτουν έννομα αποτελέσματα.

Οι λόγοι ακυρώσεως²¹² αναφέρονται περιοριστικώς στο άρθρο 263 εδ. 2, και είναι κατά σειρά: (α) Η αναρμοδιότητα της ΕΕ ή οργάνου της που εξέδωσε την πράξη, (β) η παράβαση ουσιώδους τύπου κατά τη διαδικασία που προηγείται της έκδοσης της πράξης, (γ) η παράβαση της Συνθήκης ή του παράγωγου δικαίου, όσο και των γενικών αρχών του δικαίου της ΕΕ, περιλαμβανομένων και των θεμελιωδών δικαιωμάτων των Ευρωπαίων πολιτών και (δ) η κατάχρηση εξουσίας από το όργανο που εξέδωσε την πράξη.

II) ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ ΤΗΣ ΛΙΣΑΒΩΝΑΣ

Το άρθρο 263 ΣΛΕΕ αντικατέστησε το άρθρο 230 ΣΕΚ για την προσφυγή ακυρώσεως, η δε τροποποίηση αυτή αποτελεί και τη σημαντικότερη κατάκτηση στον αγώνα της διεύρυνσης του δικαστικού ελέγχου που πραγματοποιήθηκε με την νέα Συνθήκη και ενδεχομένως τη σημαντικότερη αλλαγή στο σύστημα δικαστικής προστασίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης που έγινε υπέρ των μη προνομιούχων προσφευγόντων²¹³. Πράγματι, το εδάφιο δ' του εν λόγω άρθρου διευρύνει σημαντικά

²¹⁰ Βλ. υπόθεση C – 22/70, Επιτροπή κατά Συμβουλίου (ERTA), Συλλ. 1971, σ. 263, σκ. 39-42.

²¹¹ Τούτο θα προέκυπτε από την αρχική διατύπωση του άρθρου 173 εδάφιο α' ΣΕΟΚ και τη διατύπωση του άρθρου 189 ΣΕΟΚ.

²¹² Βλ. αναλυτικά σε Πλιάκο Αστέρη (2006), Δίκαιο Ευρωπαϊκής Ένωσης I Περί θεσμών, Αναθεωρημένη έκδοση Α.Α. Φατούρου, -Α.Δ. Πλιάκου-Κεφάλαια Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου, Εκδόσεις Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών και Α.Δ. Πλιάκου, Αθήνα, σελ. 171-172.

²¹³ Για την έννοια βλ. ό.π. σημ. 129.

το δικαίωμα της έννομης προστασίας των ιδιωτών, φυσικών ή νομικών προσώπων²¹⁴. Σημειωτέον είναι ότι ως φυσικά πρόσωπα νοούνται οι πολίτες των κρατών μελών και συνεπώς της ίδιας της Ένωσης, αλλά και κάθε άλλο φυσικό πρόσωπο ανεξαρτήτως ιθαγένειας εφόσον έχει έννομο συμφέρον, ενώ ως νομικό πρόσωπο νοείται κάθε ένωση προσώπων που έχει ιδρυθεί σύμφωνα με το δίκαιο ενός από τα κράτη μέλη της Ένωσης ή και οποιουδήποτε άλλου τρίτου κράτους, ακόμη και ενώσεις προσώπων που δεν έχουν περιβληθεί τον επίσημο νομικό τύπο του νομικού προσώπου σύμφωνα με το δίκαιο μιας οποιασδήποτε χώρας²¹⁵. Στην έννοια των ιδιωτών²¹⁶, πάντως, σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου²¹⁷, υπάγονται και οι υπερπόντιες χώρες και εδάφη που δύνανται να ασκήσουν προσφυγή ακυρώσεως, εφόσον η πράξη τις αφορά άμεσα και ατομικά.

Σύμφωνα με το προϊσχύσαν άρθρο 230 εδάφιο δ' *«κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο [μπορούσε] να ασκεί προσφυγή κατά των αποφάσεων που απευθύνονται σ' αυτό, και κατά των αποφάσεων που, αν και εκδίδονται ως Κανονισμοί ή Αποφάσεις που απευθύνονται σε άλλο πρόσωπο, το αφορούν άμεσα και ατομικά»*. Κατά συνέπεια, κάθε πρόσωπο ή επιχείρηση μπορούσε να προσβάλλει τη νομιμότητα συγκεκριμένων πράξεων ενώπιον του Πρωτοδικείου, αν αποδείκνυε ότι η πράξη τα αφορούσε *«άμεσα και ατομικά»*.

Σημειωτέα κρίνεται στο σημείο αυτό μία αναφορά του περιεχομένου των εννοιών του *άμεσου* και του *ατομικού* μιας προσβαλλόμενης κοινοτικής πράξης. Έτσι, η προσβαλλόμενη πράξη αφορά άμεσα τον ιδιώτη-αιτούντα όταν η εφαρμογή της δεν προϋποθέτει άσκηση εθνικής διακριτικής ευχέρειας, ενώ μία κοινοτική πράξη αφορά ατομικά τον αιτούντα στην περίπτωση που τον θίγει *«λόγω ορισμένων προσωπικών ιδιοτήτων ή πραγματικών καταστάσεων που τον ξεχωρίζουν από άλλα πρόσωπα, και συνεπώς, τον εξατομικεύουν κατά τρόπο ανάλογο του αποδέκτη»*²¹⁸. Συνεπώς, η προϋπόθεση του *ατομικού* μιας πράξης απαιτεί την πλήρη εξατομίκευση²¹⁹.

²¹⁴ Βλ. και σε Σκουρή, ό.π. σημ. 195, σελ. 126-136.

²¹⁵ Βλ. σε Κανελλόπουλο ό.π. σημ. 44, σελ. 409.

²¹⁶ Βλ. σε Σκουρή Βασίλειο (2003), Ερμηνεία Συνθηκών για την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 1376-1377, αλλά και σε Σαχτεκίδου, ό.π. σημ. 117, σελ. 568.

²¹⁷ Βλ. ενδεικτικά σε ΔΕΚ, απόφαση της 10^{ης} Απριλίου 2003, C-142/00, Επιτροπή κατά Nederlandse Antillen, Συλλ. 2003, σ. II-3483.

²¹⁸ ΔΕΚ, απόφαση της 15.7.1963, Plaumann κατά Επιτροπής, C - 25/62, Συλλ. 1963, σελ. 199.

²¹⁹ Βλ. σε Κανελλόπουλο, ό.π. σημ. 44, σελ. 410-414 λεπτομέρειες για το πότε μία απόφαση αφορά τον ιδιώτη άμεσα και ατομικά, αλλά και σε Σκουρή, ό.π. σημ. 216, σελ. 1378-1379.

Κατά συνέπεια, η δυνατότητα των ιδιωτών να ασκούν προσφυγές ακυρώσεως κατά πράξεων των κοινοτικών οργάνων υπόκειται σε περιορισμούς, όταν το αντικείμενο δεν ήταν ατομικής φύσης απόφαση που απευθύνεται στον προσφεύγοντα, αλλά είτε απόφαση, που απευθύνεται σε τρίτους, είτε κανονισμός²²⁰ που θίγει και επιβαρύνει μεν τον ιδιώτη, χωρίς όμως να εξαντλεί τα αποτελέσματά του στην δική του μεμονωμένη περίπτωση.

Την αδυναμία αυτή διορθώνει η Συνθήκη της Λισαβόνας με το εδάφιο δ' του άρθρου 263, όπου και προβλέπεται ότι *«Κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο μπορεί, υπό τις προϋποθέσεις του πρώτου και του δευτέρου εδαφίου, να ασκεί προσφυγή κατά των πράξεων των οποίων είναι αποδέκτης ή που το αφορούν άμεσα και ατομικά, καθώς και κατά των κανονιστικών πράξεων που το αφορούν άμεσα χωρίς να περιλαμβάνουν εκτελεστικά μέτρα»*. Το τελευταίο σημείο της διάταξης συνιστά και την μεταβολή που επήλθε με την ΣΛΕΕ που αναφέρεται ειδικώς στις «κανονιστικές πράξεις». Έτσι, οι αυστηροί όροι της αμεσότητας και της ατομικότητας του συμφέροντος διατηρούνται²²¹, ωστόσο, όταν πρόκειται για κανονιστικές πράξεις, σύμφωνα με τη νέα Συνθήκη, αρκεί η αμεσότητα, η απόδειξη, δηλαδή, εκ μέρους του ιδιώτη ότι η προσβαλλόμενη κανονιστική πράξη τον θίγει, χωρίς να χρειάζονται εκτελεστικά μέτρα προκειμένου να επέλθουν τα δυσμενή αποτελέσματά της. Ζήτημα, παρόλα αυτά, παραμένει το γεγονός ότι η Συνθήκη της Λισαβόνας δεν προσδιορίζει την έννοια των «κανονιστικών πράξεων». Οι μοναδικές ενδείξεις στις οποίες θα μπορούσε κανείς να καταφύγει προκειμένου να αντιληφθεί το περιεχόμενο του όρου είναι άλλα άρθρα της Συνθήκης της Λισαβόνας, όπου γίνεται λόγος για «κανονιστικές διατάξεις» των κρατών μελών σε αντιδιαστολή με τις «νομοθετικές διατάξεις» των εθνικών εννόμων τάξεων²²². Το πιθανότερο, πάντως, φαίνεται να είναι ότι αναφέρεται σε μη νομοθετικές πράξεις, δηλαδή σ' αυτές που δεν θεσπίζονται με τη συνήθη ή με μια από τις ειδικές νομοθετικές διαδικασίες.

Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, το σχετικά περιορισμένο δικαίωμα των ιδιωτών προς άσκηση της προσφυγής ακύρωσης δεν μπορεί να θεωρηθεί φαλκίδευση του δικαιώματος της δικαστικής προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων των ιδιωτών,

²²⁰ Σημειωτέον είναι το γεγονός ότι η Συνθήκη δεν επιτρέπει την προσφυγή κατά των οδηγιών.

²²¹ Βλ. σε Γρύλλο Γεώργιο, Το παραδεκτό των προσφυγών που ασκούνται από φυσικά και νομικά πρόσωπα υπό το πρίσμα των τροποποιήσεων της Συνθήκης περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας από τη Συνθήκη της Λισαβόνας, Ευρωπαϊών Πολιτεία, τεύχος 1/2008, σελ. 173-183.

²²² Βλ. ενδεικτικά σε άρθρο 2 Α, παράγραφος 5, εδάφιο Β, της ΣυνθΕΕ, όπως το άρθρο αυτό προστίθεται με το άρθρο 1, υπό 12 της ΣΛΕΕ· άρθρο 65, παράγραφος 1, της ΣΛΕΕ· άρθρο 69 Α, παράγραφος 1 της ΣΛΕΕ.

μιας και το δικαστικό σύστημα της Ένωσης είναι τέτοιο, ώστε παρέχει μία σειρά άλλων ενδίκων βοηθημάτων προκειμένου να προστατευθούν νομικά από ενωσιακές πράξεις που προσβάλλουν τα συμφέροντά τους.

Β. ΠΡΟΣΦΥΓΗ ΚΑΤΑ ΠΑΡΑΛΕΙΨΕΩΣ (άρθρα 265-266 ΣΛΕΕ, πρώην άρθρα 232-233 ΣΕΚ)

1) ΔΙΑΔΙΚΑΣΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΑΣΚΗΣΗΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΦΥΓΗΣ

Ένα επιπλέον μέσο που έχει στη διάθεσή του ο ιδιώτης προκειμένου να προστατεύσει τα θεμελιώδη του δικαιώματα, αυτήν τη φορά στην περίπτωση αδράνειας των ενωσιακών οργάνων²²³, είναι η προσφυγή κατά παραλείψεως. Αντικείμενο της προσφυγής είναι κάθε παράλειψη κοινοτικού οργάνου να προβεί σε ενέργεια, για την οποία έχει υποχρέωση.

Πιο συγκεκριμένα, το άρθρο 265 ΣΛΕΕ ορίζει στο εδάφιο α' ότι «*Αν το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, το Συμβούλιο, η Επιτροπή, ή η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, κατά παράβαση των Συνθηκών, παραλείπουν να αποφασίσουν, τα κράτη μέλη και τα άλλα θεσμικά όργανα της Ένωσης δύνανται να ασκούν προσφυγή στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και να ζητούν τη διαπίστωση της παράβασης αυτής. Το παρόν άρθρο εφαρμόζεται υπό τις ίδιες προϋποθέσεις, στα λοιπά όργανα και στους οργανισμούς της Ένωσης που παραλείπουν να αποφασίσουν*»²²⁴.

Σε αντίθεση με την προσφυγή ακυρώσεως, προσφυγή κατά παραλείψεως ασκείται από όλα τα θεσμικά όργανα της Ένωσης και ασκείται για ένα μόνο λόγο, για την, κατά παράβαση των Συνθηκών, παράλειψη λήψης απόφασεως. Σε τέτοια προσφυγή υπόκεινται όχι μόνο οι παραλείψεις έκδοσης πράξεων που παράγουν πλήρη έννομα αποτελέσματα, αλλά και οι παραλείψεις προπαρασκευαστικών και ενδιάμεσων ενεργειών στο πλαίσιο σύνθετων διαδικασιών, εφόσον η διενέργειά τους είναι απαραίτητη για την ολοκλήρωση της διοικητικής διαδικασίας. Όταν, όμως, το κοινοτικό όργανο αρνείται να λάβει απόφαση²²⁵, τότε δεν πρόκειται για περίπτωση

²²³ Δεν αποτελούν αντικείμενο ελέγχου με την εν λόγω προσφυγή τυχόν παραλείψεις από μέρους των κρατών μελών.

²²⁴ Με την Συνθήκη της Λισαβόνας προστίθενται στα όργανα που νομιμοποιούνται παθητικά κατά την άσκηση της προσφυγής το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και τα «λοιπά όργανα και οργανισμοί της Ένωσης».

²²⁵ Βλ. σε Κανελλόπουλο, ό.π. σημ. 44, σελ. 425.

παράλειψης, αλλά για πράξη, η νομιμότητα της οποίας δύναται να προσβληθεί με την προσφυγή του άρθρου 263 ΣΛΕΕ.

Ειδικά για τους ιδιώτες, το εδάφιο γ' του άρθρου 265 προβλέπει ότι *«Κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο, υπό τις προϋποθέσεις των προηγούμενων παραγράφων, δύναται να προσφύγει στο Δικαστήριο κατά θεσμικού ή λοιπού οργάνου ή οργανισμού της Ένωσης, το οποίο παρέλειψε να του απευθύνει πράξη εκτός συστάσεως ή γνώμης»*. Έτσι, τα φυσικά και νομικά πρόσωπα δικαιούνται να προσφύγουν μόνο αν αποδείξουν την ύπαρξη ειδικής σχέσης μεταξύ αυτών και της πράξης που επιζητούν από το ενωσιακό όργανο, την οποία αυτό παρέλειψε να εκδώσει. Η μόνη πράξη που απευθύνεται σε ιδιώτη είναι η απόφαση, όπως αυτή ορίζεται στο άρθρο 288 ΣΛΕΕ. Συνεπώς, κρίνεται ως απαράδεκτη η άσκηση προσφυγής κατά παραλείψεως από μέρος ιδιώτη, με την οποία ζητείται να διαπιστωθεί ότι η Επιτροπή, μη κινώντας κατά κράτους μέλους τη διαδικασία διαπίστωσης παράβασης του άρθρου 258 ΣΛΕΕ²²⁶, παρέλειψε να αποφασίσει κατά παράβαση των Συνθηκών και τούτο διότι οι πράξεις που εκδίδει η Επιτροπή κατά την προσφυγή κατά κράτους μέλους απευθύνονται στο κράτος μέλος και όχι σε ιδιώτη²²⁷.

Η προσφυγή κατά παραλείψεως είναι παραδεκτή μόνον αν το εν λόγω θεσμικό ή λοιπό όργανο ή οργανισμός κληθεί προηγουμένως να ενεργήσει. Δεν υπάρχει συγκεκριμένος τύπος αίτησης/πρόσκλησης για ενέργεια, αλλά αυτή θα πρέπει να προσδιορίζει το αντικείμενο της πιθανής παράλειψης²²⁸.

II) ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ ΤΗΣ ΛΙΣΑΒΩΝΑΣ

Η μοναδική καινοτομία της Συνθήκης της Λισαβώνας στα πλαίσια της εν λόγω προσφυγής είναι το γεγονός ότι προστίθενται στα όργανα που νομιμοποιούνται παθητικά κατά την άσκηση της προσφυγής το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και τα «λοιπά όργανα και οργανισμοί της Ένωσης». Κατά τα άλλα ισχύει ως είχε.

²²⁶ Το άρθρο 258 ΣΛΕΕ (πρώην άρθρο 226 της ΣΕΚ) προβλέπει ότι *«Αν η Επιτροπή κρίνει ότι ένα κράτος μέλος έχει παραβεί υποχρέωσή του εκ των Συνθηκών, διατυπώνει αιτιολογημένη γνώμη επί του θέματος, αφού προηγουμένως παρέχει τη δυνατότητα στο κράτος αυτό να διατυπώσει τις παρατηρήσεις του. Αν το κράτος δεν συμμορφωθεί με τη γνώμη αυτή εντός της προθεσμίας που του τάσσει η Επιτροπή, η τελευταία δύναται να προσφύγει στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης»*.

²²⁷ ΠΕΚ, διάταξη της 29^{ης} Νοεμβρίου 1994, υποθέσεις 479/93 και 559/93, Bernardi κατά Επιτροπής, Συλλ. 1994, σ. II-1115, σκέψη 31, βλ. σε Κανελλόπουλο ό.π. σημ. 44, σελ. 424.

²²⁸ Βλ. σε Σκουρή, ό.π. σημ. 216, σελ. 1388.

Γ. ΠΡΟΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΠΑΡΑΠΟΜΠΗ (άρθρο 267 ΣΛΕΕ, πρώην άρθρο 234 ΣΕΚ)

Δ) ΔΙΑΔΙΚΑΣΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ

Σημαντικός αρωγός των ιδιωτών κατά την προάσπιση των δικαιωμάτων τους είναι η διαδικασία προδικαστικής παραπομπής, μιας και κατά τον τρόπο αυτό φυσικά και νομικά πρόσωπα μπορούν να ξεπεράσουν τις δυσκολίες που θέτουν οι περιοριστικοί όροι του παραδεκτού της προσφυγής ακυρώσεως, όπως εκτέθηκαν παραπάνω, ή της αγωγής αποζημιώσεως, η ανάλυση της οποίας θα ακολουθήσει, και τελικώς να προσβάλουν τις ενωσιακές πράξεις που τους θίγουν. Τούτο οφείλεται στο γεγονός ότι σχεδόν πάντα η θέσπιση κανόνων της Ένωσης συνεπάγεται τη θέσπιση εθνικών μέτρων, που μπορούν να προσβληθούν στα εθνικά δικαστήρια και να δώσουν έρεισμα για προδικαστική παραπομπή.

Η προδικαστική παραπομπή αφενός εξυπηρετεί την αποκέντρωση της έννομης προστασίας των ιδιωτών και αφετέρου διασφαλίζει την ενότητα της ερμηνείας και εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου, ενώ αποτελεί την πλέον απτή απόδειξη του γεγονότος ότι ο εθνικός δικαστής είναι παράλληλα και ενωσιακός δικαστής²²⁹, καθώς καλείται να εφαρμόσει το ενωσιακό δίκαιο στις τεθείσες ενώπιόν του διαφορές.

Πράγματι, αρχικός σκοπός της διάταξης του 267 ΣΛΕΕ (πρώην άρθρο 234 ΣΕΚ) ήταν η ομοιόμορφη ερμηνεία και εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης από τα εθνικά δικαστήρια, ενώ σύντομα η διαδικασία της προδικαστικής παραπομπής αναδείχθηκε ως έμμεσο μέσο προστασίας των δικαιωμάτων που αντλούν οι ιδιώτες από το δίκαιο της Ένωσης, στη βάση διατάξεων που παρήγαγαν άμεση ισχύ και που είχαν παραβιαστεί από τα κράτη μέλη²³⁰. Έτσι, στα πλαίσια της προδικαστικής παραπομπής, οι ιδιώτες αποζημιώνονταν για την αδυναμία τους να υπερβούν τους περιορισμούς του άρθρου 263, εδ. β' της ΣΛΕΕ και να προσβάλλουν κανονισμούς ή οδηγίες²³¹.

Σύμφωνα, λοιπόν, με το εδάφιο α' του άρθρου 267 ΣΛΕΕ «*Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποφαινεται με προδικαστικές αποφάσεις: α) επί της ερμηνείας των Συνθηκών, β) επί του κύρους και της ερμηνείας των πράξεων των θεσμικών ή*

²²⁹ Βλ. σε Σκουρή, ό.π. σημ. 216, σελ. 1393-1394.

²³⁰ Βλ. υπόθεση C - 26/62, NV Algemene Transporten Expeditie Onderneming Van Gend en Loos κατά Nederlandse Administratie der Belastingen, Συλλ. 1963, σ. 1, σε σ. 13.

²³¹ Βλ. υπόθεση C - 158/80, Rewe κατά Hauptzollamt Kiel, Συλλ. 1982, σ. 1805, σκ. 16, όπου και το Δικαστήριο έκρινε ότι η προδικαστική απόφαση αποτελεί μέσο της δικαστικής προστασίας των ιδιωτών.

λοιπών οργάνων ή οργανισμών της Ένωσης». Την προδικαστική παραπομπή την αποφασίζει το εθνικό δικαστήριο, είτε αυτεπαγγέλτως, είτε κατόπιν αίτησης του διαδίκου ενώπιόν του. Προϋπόθεση, συνεπώς, προκειμένου να ασκηθεί προδικαστική παραπομπή εκ μέρους του εθνικού δικαστηρίου είναι η ύπαρξη εκκρεμούς δίκης ενώπιον δικαστηρίου κράτους μέλους και ζήτημα εν προκειμένω αποτελεί η διαπίστωση ότι ο καθορισμός της έννοιας του δικαστηρίου δεν είναι κοινός στα διάφορα δίκαια των κρατών μελών. Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο της Ένωσης για να ξεπεράσει την προβληματική αυτή έκρινε, στις έως τώρα αποφάσεις του²³², ότι δικαστήριο κατά την έννοια του 267 ΣΛΕΕ είναι το εθνικό όργανο που καλείται να εκδώσει απόφαση δικαστικής φύσεως, ανεξαρτήτως από το αν καλείται ως δικαστήριο στην εσωτερική έννομη τάξη²³³. Αρκεί να επιτελεί δικαστική αποστολή και λειτουργία²³⁴.

Προβλέπεται, επίσης, ότι «Δικαστήριο κράτους μέλους, ενώπιον του οποίου ανακύπτει τέτοιο ζήτημα, δύναται, αν κρίνει ότι απόφαση επί του ζητήματος είναι αναγκαία για την έκδοση της δίκης του απόφασης, να παραπέμψει το ζήτημα στο Δικαστήριο για να αποφανθεί επ' αυτού. Δικαστήριο κράτους μέλους, ενώπιον του οποίου ανακύπτει τέτοιο ζήτημα σε εκκρεμή υπόθεση και του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα του εσωτερικού δικαίου, οφείλει να παραπέμψει το ζήτημα στο Δικαστήριο» (άρθρο 267 εδ. β' και γ' ΣΛΕΕ).

Από τη διάταξη προκύπτει, συνεπώς, ότι τα δικαστήρια των κρατών μελών άλλοτε δύνανται και άλλοτε υποχρεούνται να αναφέρονται στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και να ζητούν από αυτό την έκδοση προδικαστικής απόφασης επί νομικών θεμάτων που σχετίζονται με τα αναφερόμενα στο εδάφιο α' της διάταξης και που έχουν προκύψει κατά τη διάρκεια δίκης που εκκρεμεί ενώπιόν τους²³⁵. Το εθνικό δικαστήριο οι αποφάσεις του οποίου δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα κατά το εσωτερικό δίκαιο²³⁶ υποχρεούται στην υποβολή προδικαστικού ερωτήματος²³⁷, ενώ κάθε άλλο δικαστήριο έχει την ευχέρεια να προχωρήσει στην σχετική διαδικασία,

²³² Βλ. ενδεικτικά σε ΔΕΚ, απόφαση 65/77, Razanatsimba, Συλλ. 1977, σ. 2229.

²³³ ΔΕΚ, υπόθεση 246/80, Συλλ. 1981, σ. 2311.

²³⁴ Εξάλλου, στην υπόθεση Nordsee κατά Reederei Mond (ΔΕΚ, υπόθεση 102/81, Συλλ. 1982, σ. 1095) το Δικαστήριο έκρινε ότι οι ιδιωτικές διαιτησίες δεν θεωρούνται δικαστήρια. Στις περιπτώσεις αυτές, η προδικαστική παραπομπή είναι δυνατή μόνο εφόσον για κάποιο λόγο περιέλθει η υπόθεση στην αρμοδιότητα εθνικού δικαστηρίου (πχ. περίπτωση άσκησης εφέσεως).

²³⁵ Βλ. σε Κανελλόπουλο, ό.π. σημ. 44, σελ. 429, αλλά και σε 435.

²³⁶ Κατά το ελληνικό δίκαιο τέτοια Δικαστήρια είναι ο Αρειος Πάγος, το Συμβούλιο της Επικρατείας και το Ελεγκτικό Συνέδριο.

²³⁷ Βλ. σε Σκουρή, ό.π. σημ. 216, σελ. 1403-1404.

χωρίς, ωστόσο, να υπέχει σχετική υποχρέωση. Εθνικά δικαστήρια των οποίων οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα δεν είναι μόνο τα ανώτατα Δικαστήρια, αλλά και όσα αποφαινόμενα σε τελευταίο βαθμό. Έτσι, και ένα κατώτερο δικαστήριο, εφόσον η συγκεκριμένη απόφασή του δεν επιτρέπεται να προσβληθεί με ένδικα μέσα, για παράδειγμα λόγω ποσού²³⁸, υποχρεούται να προβεί σε προδικαστική παραπομπή. Επιπλέον, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει δεχθεί, υπό προϋποθέσεις²³⁹ και με τον φόβο αυθαίρετης εφαρμογής της²⁴⁰, τη θεωρία του *acte clair*, που υποστηρίχθηκε ευρέως από τα γαλλικά δικαστήρια, σύμφωνα με την οποία δεν υποχρεούται το εθνικό δικαστήριο να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα εφόσον η διάταξη του κοινού δικαίου είναι τόσο σαφής, ώστε να μην γεννάται αμφιβολία ως προς την ερμηνεία της.

Επιπλέον, δεν υπάρχει συγκεκριμένο στάδιο της δίκης ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, κατά το οποίο επιβάλλεται ή αποκλείεται, ανάλογα με την περίπτωση, η παραπομπή προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΕ. Είναι δυνατόν να υποβληθεί ακόμη και σε στάδιο εξέτασης αίτησης λήψης προσωρινών μέτρων αναστολής της εφαρμογής εθνικής πράξης που στηρίζεται σε κοινοτική πράξη. Σημειωτέον είναι, επίσης, το ότι η ερμηνεία από το Δικαστήριο του δικαίου της Ένωσης έχει *erga omnes* αποτέλεσμα και ως εκ τούτου είναι δεσμευτική²⁴¹ όχι μόνον για το εθνικό δικαστήριο που παρέπεμψε την υπόθεση, αλλά επίσης για όλα τα εθνικά δικαστήρια που δεν εμπλέκονται στη συγκεκριμένη διαφορά, υποκείμενη στο δικαίωμά τους να κάνουν περαιτέρω παραπομπές επί της ερμηνείας στο Δικαστήριο.

II) ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ ΤΗΣ ΛΙΣΑΒΩΝΑΣ

Με τη Συνθήκη της Λισαβόνας προστέθηκε μια καινούργια διάταξη στο άρθρο 267 ΣΛΕΕ, το εδάφιο δ', κατά το οποίο όταν ανακύπτει ζήτημα ερμηνείας ή κύρους του δικαίου της Ένωσης «σε εκκρεμή υπόθεση ενώπιον δικαστηρίου κράτους μέλους, η οποία αφορά πρόσωπο υπό κράτηση», το Δικαστήριο υποχρεώνεται να αποφανθεί «το συντομότερο δυνατόν». Η περιορισμένης κλίμακας προσθήκη καλεί το Δικαστήριο να επιταχύνει την εκδίκαση των προδικαστικών παραπομπών, όταν τα

²³⁸ Βλ. σε ΔΕΚ, υπόθεση 6/64, Costa κατά Enel, Συλλ. 1964, σ. 585, όπου επρόκειτο για προδικαστική παραπομπή ιταλικού ειρηνοδίκειου με αντικείμενο διαφοράς να μην ξεπερνά (αναλογικά) το ποσό των τριών ευρώ.

²³⁹ Βλ. σε ΔΕΚ, υπόθεση 283/81, CILFIT κατά Υπουργείου Υγείας, Συλλ. 1982, σ. 3414.

²⁴⁰ Βλ. σε Κανελλόπουλο, ό.π. σημ. 44, σελ. 436.

²⁴¹ Βλ. σε Σκουρή, ό.π. σημ. 216, σελ. 1407-1408.

υποβληθέντα ερωτήματα έχουν ως αφετηρία ποινικές δίκες που αφορούν πρόσωπα υπό κράτηση. Οι λόγοι είναι η σπουδαιότητα της προσωπικής ελευθερίας των ευρωπαϊών πολιτών, η εκτεταμένη αρμοδιότητα του Δικαστηρίου επί ποινικών υποθέσεων, καθώς και η εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων υπό την ΕΣΔΑ και τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Με τον τρόπο αυτό, ο δικαστικός έλεγχος ασκείται γρηγορότερα, ενώ, παράλληλα, προστατεύεται και το δικαίωμα των ιδιωτών στη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης και σε μία δίκαιη δίκη²⁴², καθώς και στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια.²⁴³

Σημειωτέον είναι, εξάλλου, το γεγονός ότι είχε προηγηθεί μια παρόμοια επείγουσα διαδικασία προδικαστικής παραπομπής²⁴⁴ που προβλέφθηκε στον Οργανισμό και τον Κανονισμό Διαδικασίας του ΔΕΚ, μετά την τροποποίησή του από το Συμβούλιο της 20^{ης} Δεκεμβρίου 2008²⁴⁵. Έτσι, σύμφωνα με το άρθρο 23^α που προστέθηκε στον Οργανισμό του ΔΕΚ ορίζεται ότι *«Ο Κανονισμός Διαδικασίας μπορεί να προβλέψει τη διεξαγωγή ταχείας διαδικασίας, για τις δε αιτήσεις εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως που αφορούν τον χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης τη διεξαγωγή επείγουσας διαδικασίας. Στο πλαίσιο των διαδικασιών αυτών μπορεί να προβλέπεται βραχύτερη προθεσμία σε σχέση με την προβλεπόμενη στο άρθρο 23 όσον αφορά την κατάθεση υπομνημάτων ή γραπτών παρατηρήσεων και, κατά παρέκκλιση από το άρθρο 20 τέταρτο εδάφιο, μπορεί να προβλέπεται η εκδίκαση της υποθέσεως χωρίς προτάσεις του γενικού εισαγγελέα. Επιπλέον, στο πλαίσιο της επείγουσας διαδικασίας μπορεί να προβλέπεται ο περιορισμός του αριθμού των διαδίκων και των λοιπών ενδιαφερομένων περί των οποίων γίνεται λόγος στο άρθρο 23 και στους οποίους έχει επιτραπεί η κατάθεση υπομνημάτων ή γραπτών παρατηρήσεων, στις δε περιπτώσεις εξαιρετικού επείγοντος, η παράλειψη του εγγράφου σταδίου της διαδικασίας»*.

Σημειωτέον είναι πάντως το γεγονός ότι παρά τη διεύρυνση των αρμοδιοτήτων του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης, που αναμένεται να επιτρέψει τον πολλαπλασιασμό των σχετικών υποθέσεων υπό τη νέα διάταξη του 267 ΣΛΕΕ, το νέο άρθρο 276 ΣΛΕΕ θέτει ρητά όρια προβλέποντας ότι *«Κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων του ως προς*

²⁴² Βλ. άρθρο 6 ΕΣΔΑ, σύμφωνα με το οποίο υπάρχει απαίτηση για διεξαγωγή της δίκης εντός εύλογης προθεσμίας, πάντως χωρίς υπερβολική αργοπορία.

²⁴³ Βλ. άρθρο 5 ΕΣΔΑ, όπου ο κρατούμενος έχει δικαίωμα προτεραιότητας να δικασθεί εντός εύλογης προθεσμίας, σε σχέση με τον κατηγορούμενο που δεν κρατείται.

²⁴⁴ Βλ. σε Χρυσομάλλη, ό.π. σημ. 91, σελ. 90-91.

²⁴⁵ Απόφαση 2008/79/ΕΚ/ΕΚΑΕ, Επίσημη Εφημερίδα L 24/2008, της 29.1.2008, σελ. 42. επ.

τις διατάξεις ... σχετικά με τον χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν είναι αρμόδιο να ελέγχει το κύρος ή την αναλογικότητα επιχειρησιακών δράσεων της αστυνομίας ή άλλων υπηρεσιών επιβολής του νόμου ενός κράτους μέλους, ούτε να αποφαινεται για την άσκηση των ευθυνών που φέρουν τα κράτη μέλη για την τήρηση της δημόσιας τάξης και τη διαφύλαξη της εσωτερικής ασφάλειας». Από την άλλη, ωστόσο, το άρθρο 275 ΣΛΕΕ, παρότι τονίζει πως το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν έχει αρμοδιότητα όσον αφορά τις διατάξεις σχετικά με την κοινή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφαλείας, ούτε όσον αφορά τις πράξεις που θεσπίζονται βάσει αυτών, σημειώνει πως το Δικαστήριο παραμένει αρμόδιο ως προς τον έλεγχο της νομιμότητας (άρθρο 263 ΣΛΕΕ) σχετικών αποφάσεων που προβλέπουν περιοριστικά μέτρα κατά φυσικών ή νομικών προσώπων, τις οποίες θεσπίζει το Συμβούλιο.

Σε κάθε περίπτωση, πάντως, πρέπει να λαμβάνεται υπόψιν ότι η διαδικασία αυτή του κατεπείγοντος, εξαιτίας των συνεπαγόμενων, τόσο για τους διαδίκους, όσο και για το Δικαστήριο, περιορισμών, πρέπει να ακολουθείται μόνο κατ' εξαίρεση και μόνο σε περίπτωση απόλυτης ανάγκης²⁴⁶, κατόπιν σχετικού αιτήματος του παραπέμποντος εθνικού δικαστηρίου το οποίο και υποχρεούται να δικαιολογήσει το επείγον, αλλά και τους κινδύνους υπαγωγής της υπόθεσης στη συνήθη προδικαστική διαδικασία.

Συνοψίζοντας, η σημασία της προδικαστικής παραπομπής ιδίως για τους ιδιώτες είναι μεγάλη διότι επιτυγχάνουν εμμέσως την πρόσβασή τους στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης: προσβάλλοντας, δηλαδή, τις εθνικές πράξεις μεταφοράς οδηγιών ή τις εθνικές εκτελεστικές πράξεις που εκδίδονται για σκοπούς εφαρμογής ευρωπαϊκών κανονισμών, οι ιδιώτες είναι δυνατόν να ζητήσουν - μέσω ερωτήματος που ο εθνικός δικαστής αναλαμβάνει να υποβάλει στο Δικαστήριο της Ένωσης - να κριθεί ένα ζήτημα ερμηνείας ή ζήτημα ελέγχου του κύρους όλων των πράξεων της Ένωσης, ακόμη και στην περίπτωση που οι πράξεις αυτές δεν τους αφορούν ατομικά.

Δ. ΞΕΝΟΤΑΞΗ ΠΑΡΑΝΟΜΙΑΣ (άρθρο 277 ΣΛΕΕ, πρώην άρθρο 241 ΣΕΚ) **Ι) ΔΙΑΔΙΚΑΣΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΑΣΚΗΣΗΣ ΤΗΣ ΞΕΝΟΤΑΞΗΣ**

²⁴⁶ Βλ. σε Χαρίση, ό.π. σημ.131, σελ. 294-295.

Όπως ειπώθηκε παραπάνω, το δικαστικό σύστημα της Ένωσης καθιερώνει μία σύντομη προθεσμία (δύο μηνών) για την άσκηση της προσφυγής ακυρώσεως κατά των ενωσιακών πράξεων, ενώ παράλληλα, περιορίζοντας, το δικαίωμα των ιδιωτών δεν τούς επιτρέπει καταρχήν να προσβάλλουν κανονιστικές πράξεις της Ένωσης. Προς ενίσχυση, παρόλα αυτά, των συμφερόντων των ιδιωτών²⁴⁷, το άρθρο 277 της ΣΛΕΕ προβλέπει ότι «Παρά τη λήξη της προθεσμίας του άρθρου 263, έκτο εδάφιο, κάθε διάδικος μπορεί, επ'ευκαιρία διαφοράς που θέτει υπό αμφισβήτηση πράξη γενικής ισχύος που έχει εκδοθεί από θεσμικό ή λοιπό όργανο ή οργανισμό της Ένωσης, να επικαλείται το ανεφάρμοστο της πράξης αυτής ενώπιον του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης για έναν από τους λόγους του άρθρου 263, δεύτερο εδάφιο». Έτσι, παρέχεται η ευκαιρία προσβολής του κύρους των πράξεων της Ένωσης σε εκείνους τους ιδιώτες που δεν νομιμοποιούνται ενεργητικά να ζητήσουν την ακύρωση των κοινοτικών πράξεων που θίγουν συμφέροντα και δικαιώματά τους στη βάση του άρθρου 263 ΣΛΕΕ²⁴⁸ και κατά τον τρόπο αυτό ενισχύεται η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων των ιδιωτών.

Οι προϋποθέσεις που απαιτούνται προκειμένου να ασκηθεί η ένσταση της παρανομίας του άρθρου 277 ΣΛΕΕ είναι : (α) η ύπαρξη εκκρεμούς δίκης ενώπιον του Δικαστηρίου ή του Γενικού Δικαστηρίου, (β) κατά την εκκρεμή αυτή δίκη πρέπει να τίθεται υπό αμφισβήτηση το κύρος πράξης γενικής ισχύος που να έχει εκδοθεί από θεσμικό ή λοιπό όργανο ή οργανισμό της Ένωσης, (γ) πρέπει να συντρέχει ένας από τους λόγους ακύρωσης του άρθρου 263 ΣΛΕΕ και (δ) η προβολή της ενστάσεως παρανομίας μπορεί να γίνει από κάθε διάδικο της εκκρεμούς ενώπιον του Δικαστηρίου δίκης, ανεξάρτητα αν πρόκειται για κράτος μέλος, ενωσιακό όργανο ή ιδιώτη. Ειδικά ως προς την τελευταία προϋπόθεση, το Δικαστήριο έχει δεχθεί, βασιζόμενο στη γενική αρχή της νομικής βεβαιότητας²⁴⁹, ότι τα κράτη μέλη δεν δικαιούνται να προβούν σε άσκηση ένστασης παρανομίας²⁵⁰ εφόσον ενώ είχαν τη δυνατότητα να το πράξουν στα πλαίσια του άρθρου 263 ΣΛΕΕ, το αμέλησαν και άφησαν να περάσει άπρακτη η δίμηνη προθεσμία του τελευταίου άρθρου²⁵¹. Με την ίδια λογική, το ίδιο θα έπρεπε να ισχύει και για τα κοινοτικά όργανα, οπότε η

²⁴⁷ Βλ. σε Σκουρή, ό.π. σημ.216, σελ. 1434.

²⁴⁸ Βλ. σε Κανελλόπουλο, ό.π. σημ. 44, σελ. 426-427.

²⁴⁹ Βλ. παραπάνω σημ. 66.

²⁵⁰ ΔΕΚ, υπόθεση 92/78, Simmenthal κατά Επιτροπής, Συλλ. 1979, σ. 777.

²⁵¹ Βλ. και σε Παπαγιάννη, ό.π. σημ. 14, σελ. 336.

ένσταση παρανομίας τελικώς θα μπορούσε να ασκείται μόνο από τους ιδιώτες²⁵².

Παρόλα αυτά, η διάταξη του 277 ΣΛΕΕ είναι σαφής και μιλά για «κάθε διάδικο».

Το βάσιμο της ένστασης παρανομίας συνεπάγεται τη μη εφαρμογή της ενωσιακής πράξης στη συγκεκριμένη περίπτωση²⁵³, αλλά όχι την ακύρωσή της όπως θα γινόταν στην περίπτωση της επιτυχούς προσβολής της με προσφυγή ακύρωσης. Στην πράξη, ωστόσο, το αρμόδιο ενωσιακό όργανο προβαίνει στην κατάργηση της πράξης εκείνης που το Δικαστήριο έκρινε ως παράνομη κατά τη διαδικασία της ένστασης παρανομίας.

II) ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ ΤΗΣ ΛΙΣΑΒΩΝΑΣ

Η μοναδική καινοτομία της νέας Συνθήκης σχετικά με την ένσταση παρανομίας έχει να κάνει με τη διατύπωση του άρθρου. Το νέο άρθρο 277 της ΣΛΕΕ διαφοροποιεί τη διατύπωση του άρθρου 241 ΣΕΚ από «*επ'ευκαιρία διαφοράς που θέτει υπό αμφισβήτηση κανονισμού*» σε «*επ'ευκαιρία διαφοράς που θέτει υπό αμφισβήτηση πράξη γενικής ισχύος*». Παρόλα αυτά, ουδέποτε τόσο το ΔΕΚ, όσο και το ΠΕΚ δεν έμειναν στο γράμμα της διάταξης του άρθρου 241 ΣΕΚ και έκαναν δεκτή την ένσταση παρανομίας και κατά πράξεων που δεν είχαν τη μορφή κανονισμού, είχαν, όμως, παρόμοια με αυτόν αποτελέσματα²⁵⁴.

Σε κάθε περίπτωση, η ένσταση παρανομίας αποτελεί σημαντικό αρωγό του ιδιώτη που επιθυμεί να αμφισβητήσει το κύρος των ενωσιακών εκείνων πράξεων που προσβάλλουν θεμελιώδη δικαιώματά του, παρέχοντάς του μία επιπλέον δυνατότητα υπεράσπισης των συμφερόντων του στην περίπτωση που για κάποιο λόγο δεν μπορεί να κάνει χρήση της προσφυγής ακύρωσης του άρθρου 263 ΣΛΕΕ.

Ε. ΑΓΩΓΗ ΑΠΟΖΗΜΙΩΣΗΣ (άρθρο 340 ΣΛΕΕ, πρώην άρθρο 288 ΣΕΚ)

I) ΔΙΑΔΙΚΑΣΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΑΣΚΗΣΗΣ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

²⁵² Βλ. σε Κανελλόπουλο, ό.π. σημ. 44, σελ. 428.

²⁵³ Βλ. σε Πλιάκο, ό.π. σημ. 78, σελ. 177.

²⁵⁴ Βλ. σε Χαρίση, ό.π. σημ. 131, σελ. 292-293.

Ένα τελευταίο ένδικο βοήθημα που επιφυλάσσει το δικαστικό σύστημα προστασίας της Ένωσης στον ιδιώτη αφορά στην αγωγή αποζημίωσης²⁵⁵ κατά της Ένωσης για ζημία που προξενούν τα όργανα ή οι υπάλληλοι της κατά την άσκηση των καθηκόντων τους. Το άρθρο 340 ΣΛΕΕ²⁵⁶ ορίζει στο εδάφιο β' ότι : «Στο πεδίο της εξωσυμβατικής ευθύνης, η Ένωση υποχρεούται σύμφωνα με τις γενικές αρχές του δικαίου που είναι κοινές στα δίκαια των κρατών μελών να αποκαθιστά τη ζημία που προξενούν θεσμικά όργανα ή οι υπάλληλοί της κατά την άσκηση των καθηκόντων τους», ενώ στο εδάφιο γ' προβλέπεται ότι «Κατά παρέκκλιση από το δεύτερο εδάφιο, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα υποχρεούται να αποκαθιστά, σύμφωνα με τις γενικές αρχές δικαίου που είναι κοινές στα δίκαια των κρατών μελών, τις ζημιές που προξενεί η ίδια ή οι υπάλληλοί της κατά την άσκηση των καθηκόντων τους».

Για την ερμηνεία του όρου *εξωσυμβατική ευθύνη* ζήτημα αποτελεί το αν θα ακολουθηθεί μία διασταλτική προσέγγιση²⁵⁷ του όρου, ή μία συσταλτική. Από τη μια, σύμφωνα με την διασταλτική προσέγγιση, στην έννοια του σχετικού όρου περιλαμβάνεται κάθε είδος ευθύνης εκτός της συμβατικής, συνεπώς: η ευθύνη από αδικοπραξία, η ευθύνη από αδικαιολόγητο πλουτισμό και η ευθύνη που πηγάζει απευθείας εκ του νόμου. Στην πρώτη περίπτωση υπάγονται οι περιπτώσεις υπαρξης ευθύνης από άδικη και υπαίτια (χωρίς, ωστόσο, να είναι πάντοτε απαραίτητο το στοιχείο της υπαιτιότητας²⁵⁸) συμπεριφορά, ενώ στην δεύτερη περίπτωση περιλαμβάνονται οι περιπτώσεις, όπως θα αναλυθεί κατωτέρω, όπου η Ένωση κατέστη πλουσιότερη εις βάρος ιδιώτη χωρίς να συντρέχει νόμιμη αιτία. Τέλος δε, στην τρίτη περίπτωση η ευθύνη της Ένωσης προέρχεται απευθείας από διάταξη του ενωσιακού δικαίου. Από την άλλη, η αντίθετη άποψη, της συσταλτικής, δηλαδή, ερμηνείας του όρου της *εξωσυμβατικής ευθύνης* θέλει τον περιορισμό της ευθύνης αποκλειστικά στην ευθύνη από αδικοπραξία και φαίνεται να έρχεται σε αντίθεση με τη γραμματική ερμηνεία του εδ. β' του άρθρου 340 ΣΛΕΕ και τη γενικότερη νομοτεχνική δομή²⁵⁹ του άρθρου. Παρόλα αυτά, η νομολογία του Δικαστηρίου²⁶⁰

²⁵⁵ Βλ. και σε Παυλόπουλο Β. Προκόπη (1993), Εγγυήσεις του δικαιώματος δικαστικής προστασίας στο Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 103-110.

²⁵⁶ Το άρθρο 340 ΣΛΕΕ ρυθμίζει συνολικά την ευθύνη της Ένωσης, με το πρώτο εδάφιο αυτού να αφορά στην συμβατική ευθύνη και το δεύτερο στην εξωσυμβατική ευθύνη της Ένωσης.

²⁵⁷ Βλ. σε Κανελλόπουλο, ό.π. σημ. 44, σελ. 447-448.

²⁵⁸ Διαφαίνεται, συνεπώς, καταρχήν η καθιέρωση αντικειμενικής ευθύνης της Ένωσης για ζημιές που προξενούν τα όργανα ή οι υπάλληλοί της κατά την άσκηση των καθηκόντων τους. Παρόλα αυτά, εμμέσως, φαίνεται να λαμβάνεται συχνά υπόψιν, βλ. σε Σκουρή ό.π. σημ.154, σελ. 1623.

²⁵⁹ Και τούτο, διότι επιδίωξη των Συντακτών της Συνθήκης ήταν να ρυθμίσουν το ζήτημα της ευθύνης της Ένωσης πλήρως στο άρθρο 340 ΣΛΕΕ. Εάν γίνει δεκτή η άποψη ότι δεν περιλαμβάνονται η

τείνει να θεωρεί ότι στην έννοια του όρου της εξωσυμβατικής ευθύνης περιλαμβάνεται μόνο η ευθύνη από αδικοπραξία.

Για την θεμελίωση εξωσυμβατικής ευθύνης της Ένωσης απαιτείται να συντρέχουν οι υπό το άρθρο 340 ΣΛΕΕ καθοριζόμενες ουσιαστικές προϋποθέσεις²⁶¹. Πιο συγκεκριμένα, απαιτείται: (α) παράνομη συμπεριφορά των θεσμικών οργάνων της Ένωσης ή των υπαλλήλων της κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, (β) ζημία του ενάγοντος και (γ) αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της παράνομης συμπεριφοράς του οργάνου της Ένωσης και της ζημίας. Οι προϋποθέσεις αυτές απαιτούνται προκειμένου η αγωγή να γίνει δεκτή κατ' ουσίαν. Αν έστω και μια απ' αυτές ελλείπει, τότε η αγωγή απορρίπτεται ως ουσία αβάσιμη. Πιο συγκεκριμένα:

(α) Η ζημιογόνος πράξη, παράλειψη ή συμπεριφορά καταλογίζεται στην Ένωση, όταν το ενωσιακό όργανο ή υπάλληλος τέτοιου οργάνου έχει την εξουσία έκδοσης της πράξης ή τον ουσιαστικό έλεγχο της εφαρμογής (εκτέλεσης) της ζημιογόνου ρύθμισης της ΕΕ. Συνήθως η συμπεριφορά των οργάνων της Ένωσης εκδηλώνεται με την έκδοση ή παράλειψη έκδοσης πράξης από αυτές που τα ίδια έχουν αρμοδιότητα να εκδίδουν. Δεν απαιτείται πάντα οι πράξεις αυτές να έχουν περιβληθεί έναν ορισμένο επίσημο τύπο, κάτι το οποίο αφορά κατά βάση την έκδοση αποφάσεων από την Επιτροπή. Έτσι, ένα επίσημο έγγραφο της Επιτροπής προς ιδιώτη δύναται να θεωρηθεί ενωσιακή πράξη που θεμελιώνει ευθύνη της Ένωσης.

Η ΕΕ ευθύνεται για τις πράξεις και τις παραλείψεις των υπαλλήλων της, εφόσον διαπράχθηκαν κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους²⁶². Το κριτήριο σύμφωνα με το οποίο μια πράξη ή παράλειψη υπαλλήλου της ΕΕ έγινε κατά την εκτέλεση ή μη των καθηκόντων του, εξαρτάται από τις συγκεκριμένες περιστάσεις κάτω από τις οποίες έλαβε χώρα η συμπεριφορά του υπαλλήλου και θα καθοριστεί από τη νομολογία του ΔΕΕ λαμβανομένων υπ' όψη των γενικών αρχών του δικαίου που είναι κοινές στα δίκαια των κρατών μελών.

ευθύνη από αδικαιολόγητο πλουτισμό και η ευθύνη που προέρχεται κατευθείαν εκ του νόμου στον όρο της εξωσυμβατικής ευθύνης, οι περιπτώσεις αυτές παραμένουν αρρυθμιστες. Βλ. αναλυτικά την προβληματική σε Κανελλόπουλο, ό.π. σημ. 44, σελ. 448-452.

²⁶⁰ Ενδεικτικά βλ. σε ΔΕΚ, υπόθεση 96/71, Haegeman κατά Επιτροπής, Συλλ. 1972, σελ. 245, ΔΕΚ, υπόθεση 46/75, IBC κατά Επιτροπής, Συλλ. 1976, σελ. 65.

²⁶¹ Βλ. υποθέσεις 4/69, Lutticke, Συλλ. 1971, 325, παρ.10 του σκεπτικού, 153/73 Holtz and Willemsen, Συλλ. 1974, 675, παρ. 7 του σκεπτικού, 256, 257, 265 267/80 και 5/81 Birra Wührer Συλλ. 1982, 104, παρ. 9 του σκεπτικού, 51/81 Franceschi Συλλ. 1982, 132, παρ. 9 του σκεπτικού.

²⁶² Βλ. σε Σκούρη, ό.π. σημ. 216, σελ. 1621.

(β) Για την θεμελίωση ευθύνης της Ένωσης πρέπει να συντρέχει και η δεύτερη προϋπόθεση, δηλαδή η ζημία του ενάγοντος. Ως ζημία νοείται²⁶³ η βλάβη εννόμου αγαθού ή συμφέροντος και πρέπει να είναι πραγματική, βέβαιη, άμεση και εκτιμήσιμη, μπορεί δε να είναι υλική ή ηθική. Το ακριβές περιεχόμενο της ζημίας καθορίζεται από τη νομολογία του Δικαστηρίου αφού ληφθούν υπ' όψη οι γενικές αρχές του δικαίου που είναι κοινές στα δίκαια των κρατών μελών επί του θέματος αυτού. Η ζημία πρέπει να έχει ήδη επέλθει χωρίς να αποκλείεται και αποζημίωση για ζημία επικείμενη και δυνάμενη να προβλεφθεί με επαρκή βεβαιότητα²⁶⁴.

(γ) Τέλος, όσον αφορά την αιτιώδη συνάφεια, αυτή σημαίνει ότι ο παράνομος χαρακτήρας της προσβαλλόμενης πράξης πρέπει να αποτελεί την γενεσιουργό αιτία της ζημίας και η άμεση αυτή αιτιώδης συνάφεια πρέπει να αποδεικνύεται από τον ζημιωθέντα²⁶⁵. Το ΔΕΚ, ενώ έχει απορρίψει αγωγές λόγω έλλειψης αιτιώδους συνάφειας, εν τούτοις δεν έχει ασχοληθεί λεπτομερώς με τα προβλήματα που είναι δυνατό να προκύψουν κατά τον προσδιορισμό του κριτηρίου για την ύπαρξη ή μη αιτιώδους συνάφειας.

Η αγωγή αποζημίωσης πρέπει να ασκηθεί εντός πέντε ετών από την ημέρα επέλευσης του ζημιογόνου γεγονότος²⁶⁶, διαφορετικά απορρίπτεται ως απαράδεκτη, ενώ αίτημα της αγωγής αποζημίωσης αποτελεί η αποκατάσταση συγκεκριμένης ζημίας. Το εισαγωγικό της δίκης δικόγραφο πρέπει να περιέχει κατά τρόπο σαφή και ακριβή όλα τα απαραίτητα στοιχεία για τον προσδιορισμό του αντικειμένου της διαφοράς και των λόγων που προβάλλονται για θεμελίωση των αιτημάτων.

Για την άσκηση αγωγής αποζημίωσης νομιμοποιούνται φυσικά (ή νομικά) πρόσωπα που υπόκεινται στην έννομη τάξη ενός από τα κράτη μέλη ή είναι εγκατεστημένα σε τρίτη χώρα και έχουν έννομο συμφέρον. Ο ενάγων φέρει το βάρος της απόδειξης σχετικά με την ύπαρξη και έκταση της ζημίας, καθώς και την ύπαρξη αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ της παράνομης συμπεριφοράς και της ζημίας. Η προϋπόθεση παρανομίας υπόκειται σε ελεύθερη δικαστική κρίση και εξετάζεται αυτεπάγγελτα.

²⁶³ Βλ. σε Σκουρή, ό.π. σημ. 216, σελ. 1622.

²⁶⁴ Βλ. υπόθεση *Kampffmeyer*, Συλλ. 1976, σελ. 711 και υπόθεση 147/83 *Muenchener*, Συλλ. 1985, 275 (παρ. 19 και 20).

²⁶⁵ Για την αιτιώδη συνάφεια βλ. Γνώμη Γ. Εισ. Trabucchi στην υπόθεση *Compagnie Continentale*, Συλλ. 1975, σελ. 148-154, βλ. επίσης υπόθεση *Murri Freres*, 33/82, Συλλ. 1985, 2759, παρ. 32 επ., αλλά και Σκουρή, ό.π. σημ. 216, σελ. 1621-1622.

²⁶⁶ Βλ. άρθρο 43 του Οργανισμού του Δικαστηρίου.

Σε γενικές γραμμές, πάντως, παρά την ύπαρξη νομοθετικού κενού στην οποία οδηγεί, όπως αναλύθηκε ανωτέρω, η αποδοχή της περιοριστικής ερμηνείας του όρου της εξωσυμβατικής ευθύνης, η σημασία της αγωγής αποζημίωσης για τον ιδιώτη που θέλει να αποζημιωθεί για την ζημία που υπέστη είναι μεγάλη. Από την άλλη, το Δικαστήριο στα πλαίσια του δικαστικού ακτιβισμού που κατά καιρούς επιδεικνύει φαίνεται ότι έχει τη διάθεση να καλύψει τις περιπτώσεις εκείνες που φαίνεται να μην καλύπτονται νομικά, τουλάχιστον από το γράμμα της Συνθήκης, όπως συμβαίνει στην περίπτωση που υφίσταται αδικαιολόγητος πλουτισμός εκ μέρους της Ένωσης. Πιο συγκεκριμένα:

II) ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΑΓΩΓΗΣ ΑΔΙΚΑΙΟΛΟΓΗΤΟΥ ΠΛΟΥΤΙΣΜΟΥ

Παρά τα όσα προαναφέρθηκαν σχετικά με την συσταλτική ερμηνεία του όρου της εξωσυμβατικής ευθύνης και την γενική νομολογιακή θέση του Δικαστηρίου να μην περιλαμβάνει την ευθύνη από αδικαιολόγητο πλουτισμό στην έννοια του όρου, το Δικαστήριο με μια πρόσφατη απόφασή του,²⁶⁷ λειτουργώντας στα πλαίσια του δικαστικού ακτιβισμού, καινοτόμησε για άλλη μια φορά, αναγνωρίζοντας τη δυνατότητα των ιδιωτών να ασκούν κατά της Κοινότητας αγωγή αδικαιολόγητου πλουτισμού. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, μια ερμηνεία των διατάξεων για την εξωσυμβατική ευθύνη της Κοινότητας (πρώην άρθρα 235 και 288 ΣΕΚ), που θα απέκλειε τη δυνατότητα αυτή, θα κατέληγε σε αποτέλεσμα αντίθετο με την αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, που έχει καθιερώσει η νομολογία του Δικαστηρίου και επιβεβαιώνει το άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης²⁶⁸, ενώ η άσκηση της αγωγής αδικαιολόγητου πλουτισμού δεν μπορεί να αποκλειστεί με μόνη αιτιολογία ότι η Συνθήκη δεν προβλέπει ρητά μέσον παροχής έννομης προστασίας που να την καλύπτει, δεδομένου ότι ο αδικαιολόγητος πλουτισμός συνιστά πηγή μη συμβατικών υποχρεώσεων κοινή στις έννομες τάξεις των κρατών μελών.

Έτσι, στην υπόθεση αυτή, το Δικαστήριο προσδιόρισε την αγωγή αδικαιολόγητου πλουτισμού των ιδιωτών ως μια αγωγή που δεν ανάγεται στο σύστημα της εξωσυμβατικής ευθύνης υπό στενή έννοια, η θεμελίωση της οποίας εξαρτάται από τη συρροή ενός συνόλου προϋποθέσεων που αφορούν το παράνομο

²⁶⁷ Βλ. υπόθεση C-47/07, Masdar (UK) Ltd κατά Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Συλλ. 2008, σ. I-9761.

²⁶⁸ Βλ. υπόθεση C-314/85, Foto-Frost, Συλλ. 1987, σ. 4199, σκ. 50.

της συμπεριφοράς που προσάπτεται στην Κοινότητα, το υποστατό της ζημίας και την ύπαρξη αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ της συμπεριφοράς αυτής και της προβαλλομένης ζημίας. Αντιθέτως, το Δικαστήριο έκρινε ότι η αγωγή αυτή διακρίνεται από τις αγωγές που ασκούνται βάσει του συστήματος εξωσυμβατικής ευθύνης κατά το ότι δεν απαιτεί την απόδειξη παράνομης συμπεριφοράς του εναγομένου, ούτε καν οποιαδήποτε συμπεριφορά, αλλά μόνον την απόδειξη του άνευ νόμιμης αιτίας πλουτισμού του εναγομένου και ελάττωση της περιουσίας του ενάγοντος, συνδεόμενη με τον πλουτισμό²⁶⁹.

ΣΤ. ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ (άρθρα 278-279 ΣΛΕΕ, πρώην άρθρα 242-243 ΣΕΚ)

Σημαντική παράμετρος της δικαστικής προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ιδιώτη στο ενωσιακό επίπεδο είναι το σύστημα προσωρινής δικαστικής προστασίας, όπως αυτό καθορίζεται από τα άρθρα 278 και 279 της ΣΛΕΕ. Βάσει της ρύθμισης του άρθρου 278 *«Οι προσφυγές στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν έχουν ανασταλτικό αποτέλεσμα. Το Δικαστήριο όμως δύναται, αν κρίνει ότι επιβάλλεται από τις περιστάσεις, να διατάξει την αναστολή εκτελέσεως της προσβαλλομένης πράξεως»*, ενώ το άρθρο 279 προβλέπει ότι *«Στις υποθέσεις που εκκρεμούν ενώπιόν του, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης δύναται να διατάσσει τα αναγκαία προσωρινά μέτρα»*, όπως εξειδικεύονται από το άρθρο 39 του Πρωτοκόλλου του Οργανισμού του ΔΕΕ, τα άρθρα 83 επ. του Κανονισμού Διαδικασίας ΔΕΕ και 104 επ. του Κανονισμού Διαδικασίας του Γενικού Δικαστηρίου.

Η αναστολή εκτέλεσης, συνεπώς, αποτελεί ειδικό προσωρινό μέτρο που λαμβάνεται κατά των εκτελεστών πράξεων των ενωσιακών οργάνων, ενώ τα λοιπά προσωρινά μέτρα του άρθρου 279 ΣΛΕΕ διατάσσονται στις υπόλοιπες περιπτώσεις προκειμένου να διασφαλιστούν τα δικαιώματα του διαδίκου.

Τόσο στην περίπτωση του άρθρου 278 ΣΛΕΕ, το οποίο και καθιερώνει τον κανόνα της άμεσης εκτελεστότητας των ενωσιακών πράξεων, όσο και σε αυτή του άρθρου 279 ΣΛΕΕ, οι προϋποθέσεις για την παροχή προσωρινής δικαστικής προστασίας σχεδόν ταυτίζονται, με αποτέλεσμα να γίνεται λόγος για μία ενιαία

---

²⁶⁹ Για την αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας βλ. υπόθεση C-385/07, P.Der Grüne Punkt - Duales System Deutschland GmbH κατά Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Συλλ. 2009, σ. I-6155, σκ. 179.

διαδικασία ασφαλιστικών μέτρων²⁷⁰. Οι προϋποθέσεις δε αυτές είναι: (α) εκκρεμής δίκη ενώπιον δικαστηρίου της Ένωσης, (β) κατάθεση αίτησης περί αναστολής εκτέλεσης της προσβληθείσας πράξης, ή λήψης προσωρινών μέτρων, (γ) επείγον χαρακτήρας του αιτούμενου μέτρου, (δ) κίνδυνος σοβαρής και ανεπανόρθωτης βλάβης²⁷¹, (ε) το εκ πρώτης όψης²⁷² βάσιμο των ισχυρισμών του αιτούντος, ενώ τέλος (στ) αναγκαία είναι και μία στάθμιση των εμπλεκόμενων συμφερόντων²⁷³ εκ μέρους του Δικαστή των ασφαλιστικών μέτρων.

Αίτημα, τέλος, της αναστολής εκτέλεσης είναι η μη εκτέλεση της ενωσιακής πράξης μέχρι την έκδοση της απόφασης του ΔΕΕ επί της κύριας προσφυγής, ενώ αίτημα της αίτησης περί προσωρινών μέτρων είναι η λήψη τέτοιων μέτρων μέχρι την έκδοση της απόφασης του ενωσιακού δικαστηρίου επί της εκκρεμούσης δίκης. Η αίτηση περί λήψης ασφαλιστικών μέτρων επιδίδεται στον αντιδικο, στον οποίο και δίδεται μία σύντομη προθεσμία να υποβάλει τις παρατηρήσεις του. Σε περιπτώσεις, ωστόσο, κατεπείγουσες ενδέχεται ο Πρόεδρος να κάνει δεκτή την αίτηση, εκδίδοντας Προσωρινή Διάταξη²⁷⁴ και χωρίς την υποβολή των παρατηρήσεων του αντιδίκου, εφόσον κρίνει ότι υπάρχει άμεσος κίνδυνος να εκλείψει το αντικείμενο της διαδικασίας των ασφαλιστικών μέτρων πριν την ολοκλήρωσή της²⁷⁵. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η Διάταξη του Προέδρου μπορεί να ανακληθεί ή να μεταρρυθμιστεί λόγω μεταβολής των περιστάσεων²⁷⁶.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ ΑΛΛΗΛΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΝΟΝΩΝ

Στα πλαίσια της αρχής της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας και της επιθυμίας να παρασχεθεί ουσιαστική συνδρομή στους ιδιώτες που επιδιώκουν την ικανοποίησή τους κατόπιν προσβολής των θεμελιωδών δικαιωμάτων τους, το Δικαστήριο καθορίζει τις ενέργειες στις οποίες πρέπει να προβούν τα εθνικά δικαστήρια προκειμένου να προστατέψουν τα δικαιώματα που το δίκαιο της Ένωσης απονέμει στους ιδιώτες. Κατά τον τρόπο αυτό, το σταδιακά αναπτυσσόμενο

²⁷⁰ Βλ. σε Κανελλόπουλο, ό.π. σημ.44, σελ. 441.

²⁷¹ Δεν απαιτείται να αποδεικνύεται με απόλυτη βεβαιότητα η επέλευση της ζημίας, αρκεί η πιθανολόγησή της.

²⁷² *Fumus boni juris*, βλ. και σε Σαχπεκίδου, ό.π. σημ. 117, σελ. 653.

²⁷³ Βλ. σε Σκουρή, ό.π. σημ. 216, σελ. 1448-1449.

²⁷⁴ Βλ. σε Σκουρή, ό.π. σημ. 216, σελ. 1452.

²⁷⁵ Βλ. σε Κανελλόπουλο, ό.π. σημ. 44, σελ. 445-446.

²⁷⁶ Βλ. σε Σκουρή, ό.π. σημ. 216, σελ. 1451-1452.

δικαιοδοτικό σύστημα της Ένωσης, βασιζόμενο στη συνεργασία μεταξύ του Δικαστηρίου της Ένωσης και των εθνικών δικαστηρίων, αποτελεί το στυλοβάτη της ενωσιακής έννομης τάξης. Το Δικαστήριο, εξάλλου, έχει κρίνει ότι η αρχή της αποτελεσματικής προστασίας αποτελεί μια γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου που πηγάζει από τις συνταγματικές αρχές που είναι κοινές στα κράτη μέλη και επιβεβαιώθηκε, επίσης, από το άρθρο 47 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (δικαίωμα σε μια πραγματική προσφυγή και μια δίκαιη δίκη)²⁷⁷.

Μέχρι και το 1981 το Δικαστήριο υπερασπιζόταν την αρχή της δικονομικής αυτονομίας των κρατών μελών, κατά την οποία η Συνθήκη «...δεν είχε την πρόθεση να δημιουργήσει νέα ένδικα μέσα στα εθνικά δικαστήρια ... άλλα από εκείνα που ήδη προβλέπονταν από το εθνικό δίκαιο»²⁷⁸. Σύντομα, ωστόσο, στα πλαίσια του δικαστικού ακτιβισμού του για μία ακόμη φορά το Δικαστήριο κλήθηκε να αντιμετωπίσει την παρατηρούμενη αποδυνάμωση της αποτελεσματικής, αλλά και ομοιόμορφης προστασίας των δικαιωμάτων που αντλούν οι ιδιώτες από το δίκαιο της Ένωσης και έτσι ανταποκρίθηκε σε πλήθος αιτημάτων για προδικαστικές αποφάσεις. Έτσι, με την νομολογία του διασφάλισε την τήρηση των προϋποθέσεων περί ύπαρξης κράτους δικαίου, αναδιαμορφώνοντας ή ακόμη και συμπληρώνοντας τα εθνικά ένδικα μέσα σε όσες περιπτώσεις κρίθηκε αυτό αναγκαίο προκειμένου να διασφαλιστεί ότι τα δικαιώματα που αντλούν οι ιδιώτες από το δίκαιο της Ένωσης τυγχάνουν πλήρους και αποτελεσματικής προστασίας²⁷⁹.

Και όλα αυτά, παρά την αρχή της ειλικρινούς συνεργασίας²⁸⁰ κατά την οποία εναπόκειται στα κράτη μέλη να διασφαλίσουν τη δικαστική προστασία των δικαιωμάτων ενός ιδιώτη που απορρέουν από το δίκαιο της Ένωσης. Το δίκαιο, ωστόσο, της Ένωσης δεν δημιούργησε νέα ένδικα μέσα στα εθνικά δικαστήρια εκτός αν ήταν « εμφανές ... ότι δεν υπήρχε κανένα νομικό μέσο που να έκανε δυνατή τη διασφάλιση, ακόμα και έμμεσα, του σεβασμού των δικαιωμάτων ενός ιδιώτη που αντλεί από το δίκαιο της Ένωσης»²⁸¹.

²⁷⁷ Για την αποτελεσματική δικαστική προστασία και τα θεμελιώδη δικαιώματα βλ. επίσης υπόθεση C-349/07 Sopropé, Συλλ. 2009, σ. I-10369.

²⁷⁸ Βλ. υπόθεση C – 158/88, Rewe Handelsgesellschaft κατά Hauptzollamt Kiel, Συλλ. 1980, σ. 1805, σκ. 44.

²⁷⁹ Βλ. υπόθεση C – 222/84, Johnston κατά Marguerite Johnston κατά Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary, Συλλ. 1986, σ. 1651.

²⁸⁰ Βλ. άρθρο 4 παράγραφος 3 ΣΕΕ, το οποίο καταργήθηκε με τη Συνθήκη της Λισαβόνας.

²⁸¹ Βλ. υπόθεση C-432/05, Unibet, ό.π. σημ. 83, σκ. 40 – 41.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Όπως έγινε σαφές από την ανάλυση που προηγήθηκε, ένας ιδιώτης, φυσικό ή νομικό πρόσωπο, έχει στη διάθεσή του μία σειρά από επιλογές προκειμένου να μπορέσει να υπερασπιστεί προσβαλλόμενα δικαιώματα και ελευθερίες του, τόσο ενώπιον του Δικαστηρίου της Ένωσης, όσο και ενώπιον του Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, εφόσον βέβαια πληρούνται οι απαιτούμενες κάθε φορά και ανάλογα με το ένδικο μέσο προϋποθέσεις. Άλλες από αυτές τις επιλογές είναι εύκολα προσβάσιμες σε αυτόν και μπορούν να οδηγήσουν σε ουσιαστική υπεράσπιση των δικαιωμάτων του, ενώ η πρακτική αξία άλλων φαίνεται να είναι αποδυναμωμένη με αναπόφευκτη συνέπεια την περιορισμένη αποτελεσματικότητά τους.

Και όλα αυτά ενώ φαίνεται ότι αρχικά δεν υπολογίσθηκε με ακρίβεια η θέση που οι ιδιώτες θα καταλάμβαναν σε μία κοινοτική έννομη τάξη που διαρκώς εξελίσσεται. Σύντομα, όμως, η ανάγκη να βελτιωθεί η δικαστική προστασία των ιδιωτών και η ανάπτυξη ενός πιο επαρκούς και αποτελεσματικού συστήματος δικαστικής προστασίας προέβαλε ως απαιτητική. Σε επίπεδο δικαστικής προστασίας ενώπιον του Δικαστηρίου της Ένωσης, θετικά αξιολογούνται η ένσταση παρανομίας του άρθρου 277 ΣΛΕΕ και η διαδικασία προδικαστικής παραπομπής του άρθρου 267 ΣΛΕΕ που παρέχουν επαρκή ένδικα βοηθήματα για να μπορέσουν τα φυσικά ή νομικά πρόσωπα να προσβάλουν τη νομιμότητα μιας κοινοτικής πράξης που οδηγεί σε προσβολή των θεμελιωδών δικαιωμάτων τους. Η δε Συνθήκη της Λισαβόνας εισάγει δύο σημαντικές αλλαγές που προσδοκείται να ενισχύσουν περαιτέρω την εν λόγω προστασία. Πρώτον, ενόψει των τροποποιήσεων στο τέταρτο εδάφιο του άρθρου 263 ΣΛΕΕ, οι προϋποθέσεις ενεργητικής νομιμοποίησης ενός φυσικού ή νομικού προσώπου διευρύνονται σε σχέση με τον έλεγχο «κανονιστικών πράξεων που το αφορούν άμεσα χωρίς να περιλαμβάνουν εκτελεστικά μέτρα». Δεύτερον, χάρη στο άρθρο 19 ΣΕΕ, «τα κράτη μέλη προβλέπουν τα ένδικα βοηθήματα και μέσα που είναι αναγκαία για να διασφαλίζεται η πραγματική δικαστική προστασία στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης» προκειμένου να διασφαλιστεί η υπεροχή του ιδιώτη και η προστασία του κατά της αυθαίρετης ή της παράνομης χρήσης της δημόσιας εξουσίας. Είναι δε γεγονός ότι με τη μέθοδο, είτε μιας δυναμικής ερμηνείας της Συνθήκης, είτε ακόμη και του δικαστικού ακτιβισμού, το Δικαστήριο της Ένωσης πέτυχε πολλά στην ανάπτυξη μιας προστατευτικής ευρωπαϊκής έννομης τάξης, από την πλευρά των ιδιωτών που υπόκεινται σ' αυτήν.

Το Δικαστήριο του Στρασβούργου, από την άλλη, έχει επιτύχει πολλά στον τομέα της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, δεν είναι τυχαίο, εξάλλου, το γεγονός ότι αποτελεί *προσφιλέ* μέσο προσφυγής των ιδιωτών που επιθυμούν την υπεράσπιση των θιγόμενων ελευθεριών τους. Επιπλέον, σημειωτέα είναι η διαπίστωση ότι από το ουσιαστικό δίκαιο της ΕΣΔΑ, όπως αυτό ερμηνεύεται και εφαρμόζεται από το ΕΔΔΑ, ο κοινοτικός και ήδη ενωσιακός δικαστής αντλεί, με διακυμάνσεις και όχι πάντοτε με ευδιάκριτο τρόπο²⁸², τα στοιχεία που του επιτρέπουν να διαμορφώνει το κανονιστικό περιεχόμενο των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως γενικών αρχών του κοινοτικού δικαίου, γεγονός που αποδεικνύει και την στενή σχέση μεταξύ των δύο Δικαστηρίων, του ΕΔΔΑ και του ΔΕΕ.

Ωστόσο, τα κενά στο σύστημα δικαστικής προστασίας των ιδιωτών φαίνεται πως δεν έχουν εξαλειφθεί ακόμη. Παρά την αδιαμφισβήτητη αξία που αποδίδεται στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και παρά τη δέσμευση τόσο των κρατών μελών της Ένωσης, όσο και των κρατών της ΕΣΔΑ, για προσήλωση στην αναπαλλοτριώτη αυτή αξία της κοινής ευρωπαϊκής κληρονομιάς, κάτι το οποίο αποδεικνύεται από την υπογραφή και επικύρωση πολυάριθμων συμβατικών κειμένων που την κατοχυρώνουν, η υπακοή τους στην ως άνω δικαιοκρατική επιταγή δεν είναι απόλυτη και καθολική στην πράξη. Πράγματι, η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν τυγχάνει ομοιόμορφης εφαρμογής από τα κράτη μέλη²⁸³, μία λυπηρή διαπίστωση που προκύπτει²⁸⁴, ωστόσο, αβίαστα τόσο από Ψηφίσματα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου²⁸⁵, όσο και από εκθέσεις του Δικτύου Ανεξάρτητων Εμπειρογνομώνων για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα στην Ευρωπαϊκή Ένωση²⁸⁶.

Η κατάσταση καθίσταται δυσχερέστερη στα πλαίσια μιας ήδη κατά πολύ διευρυμένης και καταπονημένης Ευρώπης που η πρόσφατη παγκόσμια οικονομική κρίση αποκάλυψε τις αδυναμίες της, ενώ τα γεγονότα της Αραβικής άνοιξης απέδειξαν περίτρανα πως τίποτε δεν πρέπει να θεωρείται δεδομένο. Σε ένα τέτοιο

²⁸² Βλ. σε Στάγκο, ό.π. σημ. 43, σελ. 4.

²⁸³ Βλ.σε Τσιρίδη Πολυχρόνη, Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΠοινΧρον 2004, σελ. 289.

²⁸⁴ Χαρακτηριστική είναι και η επισήμανση του Προέδρου του ΕΔΔΑ Nicolas Bratza ότι εκκρεμούν ενώπιον του Δικαστηρίου 30.000 επαναλαμβανόμενες υποθέσεις προς εκδίκαση, εξαιτίας των διαρθρωτικών προβλημάτων που υπάρχουν στον τομέα απονομής Δικαιοσύνης πολλών ευρωπαϊκών χωρών. Βλ. σε <http://news.in.gr/world/article/?aid=1231147395>, ημερομηνία πρόσβασης 27/01/2012.

²⁸⁵ Βλ. σε Σχέδιο Έκθεσης του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με την κατάσταση των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Εισηγήτρια J. Swiebel, Επιτροπή Ελευθεριών και Εσωτερικών Υποθέσεων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, 27.08.2002, PE 311.039, σελ. 8, όπου τονίζεται ότι σε όλα τα κράτη μέλη παρατηρούνται κάποιου είδους παραβιάσεις σε διαφορετικούς για κάθε κράτος τομείς.

²⁸⁶ Βλ. σε http://cridho.cpdf.ucl.ac.be/en/eu_experts_network/, ημερομηνία πρόσβασης 26/01/2012.

χρονικό, αλλά και πολιτικό πλαίσιο, όπου το ερώτημα που κυριαρχεί είναι “Quo vadis Europa?”, η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων και των ατομικών εγγυήσεων του ιδιώτη είναι αναγκαίο να προκριθεί. Προκειμένου, δε, να ανυψωθεί το επίπεδο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων και εντός της ενωσιακής έννομης τάξης, καθίσταται αναγκαίος ο εγγυητικός ρόλος του Δικαστηρίου της Ένωσης, καθώς το δικαιοδοτικό αυτό όργανο έχει επιφορτιστεί με το καθήκον προάσπισής τους. Η συνεργασία του δε με το Δικαστήριο του Στρασβούργου είναι απαραίτητη και θα συμβάλλει αποφασιστικά στη βελτίωση του συστήματος δικαστικής προστασίας του ιδιώτη, αλλά και την ανάπτυξη ενός συνεκτικού συστήματος νομολογίας στον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Είναι βέβαια γεγονός ότι η αναζήτηση της ισορροπίας ανάμεσα στην επίτευξη των στόχων οικονομικής και εμπορικής φύσεως από τη μια και το συμφέρον των πολιτών της ΕΕ σχετικά με την περιφρούρηση των δικαιωμάτων τους από την άλλη αποτελούσε πάντοτε ένα δύσκολο εγχείρημα, παρόλα αυτά η σύγχρονη πραγματικότητα δεν φαίνεται να αφήνει άλλα περιθώρια. Ενδεικτικές είναι οι πρόσφατες δηλώσεις²⁸⁷ του Προέδρου του Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Sir Nicolas Bratza, ο οποίος κάλεσε όλες τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις να αναλάβουν την κοινή ευθύνη για την αποτελεσματική προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε όλη την ήπειρο, διαπιστώνοντας ότι *«Τα ανθρώπινα δικαιώματα, το κράτος δικαίου και η Δικαιοσύνη, δεν περιλαμβάνονται στις πρώτες προτεραιότητες της πολιτικής και η προστασία τους επηρεάζεται δυσμενώς από την τρέχουσα οικονομική κατάσταση»*. Παρόλα αυτά η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου δεν είναι πολυτέλεια, απαιτεί δε ανάληψη κοινής ευθύνης και πρωτοβουλιών από τα κράτη μέλη.

---

²⁸⁷ Κατά τη διάρκεια της ετήσιας συνέντευξης Τύπου που έλαβε χώρα τον Ιανουάριο του 2012, βλ. σε <http://news.in.gr/world/article/?aid=1231147395>, ημερομηνία πρόσβασης 27/01/2012.

ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

Α) ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ι) ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Βηλαράς Μιχαήλ (2003), Κοινοτικός δικαστής και αποτελεσματική δικαστική προστασία ιδιωτών: παρόν και μέλλον, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Γιαταγάνας Α. Ξενοφών (2003), Η ενσωμάτωση του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις Συνθήκες. Άσκηση Συνταγματικού Δικαίου ή πολιτική ρητορεία; Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Κανελλόπουλος Ι. Παναγιώτης (2010), Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Συνθήκη της Λισσαβώνας, 5^η Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Κεραμής Δ. Κωνσταντίνος (1986), Αστικό Δικονομικό Δίκαιο, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη.

Κουκιάδης Ιωάννης (2000), Η κοινωνική Ευρώπη, Αναζητώντας το νέο κοινωνικό κεκτημένο, Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη.

Κυριτσάκη Α. Ιωάννα (2011), Ανθρώπινα δικαιώματα και εξωτερικές σχέσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Μαγγανάς Δ. Αντώνης & Καρατζά Χ. Λίλα (2011), Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 3η έκδοση.

Μούσης Σ. Νίκος (1998), Ευρωπαϊκή Ένωση, Δίκαιο – Οικονομία – Πολιτική, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

Νάσκου-Περράκη Παρασκευή (2008), Μηχανισμοί Προστασίας Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Διεθνείς πράξεις, θεωρία και πρακτική, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Νάσκου-Περράκη Παρασκευή (2005), Το Δίκαιο των Διεθνών Οργανισμών, Η Θεσμική Διάσταση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Παπαγιάννης Δονάτος (2007), Εισαγωγή στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο, Τρίτη Έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή.

Παπαδημητρίου Γιώργος (2001), Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Σταθμός στη θεσμική ωρίμανση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα.

- Παυλόπουλος Β. Προκόπης** (1993), *Εγγυήσεις του δικαιώματος δικαστικής προστασίας στο Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Περράκης Ε. Στέλιος** (1998), *Η Ευρωπαϊκή Ένωση σε μετεξέλιξη. Από το Μάαστριχτ στο Άμστερνταμ*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Περράκης Ε. Στέλιος** (2000), *Η σημασία της υπόθεσης Λοϊζίδου και οι επιπτώσεις των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στα Διεθνή Δικαστήρια. Μερικές Παρατηρήσεις*, Επετηρίδα ΙΔΙΣ, Ι. Σιδέρης, Αθήνα.
- Περράκης Ε. Στέλιος** (2009), *Διαστάσεις της διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, Ηνωμένα έθνη, Περιφερειακά συστήματα*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Πλιάκος Αστέρης** (2006), *Δίκαιο Ευρωπαϊκής Ένωσης Ι Περί θεσμών*, Αναθεωρημένη έκδοση Α.Α. Φατούρου, -Α.Δ. Πλιάκου Κεφάλαια Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου, Εκδόσεις Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών και Α:Δ. Πλιάκου, Αθήνα.
- Πλιάκος Αστέρης** (2009), *Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην εφαρμογή του, θεσμοί και ελευθερίες της ΕΕ, Τόμος Α΄*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης.
- Ρούκουνας Εμμανούλ** (1995), *Διεθνής Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων*, Εστία, Αθήνα.
- Σαηκείδου Ρ. Ευγενία** (2011), *Ευρωπαϊκό Δίκαιο*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Σκουρής Βασίλειος** (2003), *Ερμηνεία Συνθηκών για την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Στάγκος Πέτρος** (2004), *Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην κοινοτική έννομη τάξη – Η σχέση της με τη συνταγματική εξέλιξη της Ε.Ε.*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη.
- Σταύρου Στέφανος** (2001), *Σύντομος πρακτικός οδηγός για τους προσφεύγοντες στο Στρασβούργο σε Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών – Οδηγός Π. Νάσκου- Περράκη, Αικ. Γγουρίδου (επιμ.)*, Βιβλιοθήκη Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου 15.
- Στεφάνου Κωνσταντίνος** (1993), *Προς ένα κοινοτικό κατάλογο θεμελιωδών δικαιωμάτων*, στο Στεφάνου Κ. (επιμ.) *Τα Δικαιώματα του Πολίτη στην Κοινοτική Έννομη Τάξη*, Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη.

Τσάτσος Δημήτρης (2005), Το αξιακό νομικό καθεστώς του ενωσιακού ευρωπαϊκού δικαίου – Προλεγόμενα στην ερμηνεία των άρθρων 6 και 7 ΣΥΝΘ.ΕΕ, σε Τιμητικό Τόμο για Ι. Μανωλεδάκη, Δημοκρατία – Ελευθερία – Ασφάλεια, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη.

Χρυσομάλλης Δ. Μιχάλης (2010), Η Συνθήκη της Λισαβόνας & η βελτίωση της δημοκρατίας και της αποτελεσματικότητας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Αθήνα, Εκδόσεις Κατσαρός Βασίλης Ν.

ii) ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Arnall Anthony (1999), The European Union and its Court of Justice, Oxford University Press.

Bernitz U., Nergelius J. (2000), (eds.), General Principles of European Community Law, Kluwer Law International.

Birkinshaw P., Supranationalism, the rule of law and constitutionalism in the Draft Union Constitution, Queen's Papers on Europeanisation No 5/2003, διαθέσιμο σε <http://www.qub.ac.uk/schools/SchoolofPoliticsInternationalStudiesandPhilosophy/FileStore/EuropeanisationFiles/Filetoupload,38409.en.pdf>, ημερομηνία πρόσβασης 21/01/2012.

Tamanaha B.Z. (2004), On the Rule of Law: History, Politics, Theory, Cambridge University Press, Cambridge.

Tezcan Narin (2008), Fundamental Rights, στο The Lisbon Treaty (Meeting Summaries), European Institute of Leiden University.

Wyatt&Dashwood's (2006), European Union Law, Fifth Edition by Anthony Arnall, Alan Dashwood, Michael Dougan, Malcolm Ross, Eleanor Spaventa and Derrick Wyatt, London Sweet&Maxwell.

B) ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

i) ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Γιαννόπουλος Γ Χρήστος, Οι πρόσφατες δικονομικές εξελίξεις στο ΕΔΔΑ μετά τη θέση σε ισχύ του Πρωτοκόλλου 14 την 1^η Ιουνίου 2010, ΕφημΔΔ, 1/2011, σελ. 157-161.

Γκιουλμπαζιώτη Ειρήνη, Η κυοφορία της Συνθήκης της Λισαβόνας και η διαδικασία επικύρωσής της, δημοσιευμένο σε Μ. Χρυσομάλλη (επιμ.), Η Συνθήκη

της Λισσαβόνας – Θεματικές Προσεγγίσεις, σελ. 1-28, Δημοσιεύματα Digesta, Εκδόσεις Βασ. Ν. Κατσαρού, Αθήνα, 2009.

Γρύλλος Γεώργιος, Το παραδεκτό των προσφυγών που ασκούνται από φυσικά και νομικά πρόσωπα υπό το πρίσμα των τροποποιήσεων της Συνθήκης περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας από τη Συνθήκη της Λισσαβόνας, Ευρωπαϊών Πολιτεία, τεύχος 1/2008.

Ζημιανίτης Δημήτριος, Σύγχρονες εξελίξεις στην κατοχύρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων στον ευρωπαϊκό χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης με αφορμή τις εργασίες της Συνέλευσης για τη «Συνταγματική Συνθήκη», ΕΕΕυρΔ 2003, σελ. 121-127.

Ζολώτας Τριαντάφυλλος, Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου μέσω του μηχανισμού της ΕΣΔΑ, δημοσιευμένο στην Επιστημονική Επετηρίδα του Αρμενόπουλου 31 (2010), σελ. 127-131.

Καρατζά Χ. Αίλα, Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου- Ευρωπαϊκή Συμφωνία για τα πρόσωπα που συμμετέχουν σε διαδικασίες ενώπιόν του, Συνήγορος 45, Σεπτέμβριος- Οκτώβριος 2004.

Καριψιάδης Γιώργος, Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων σε προοπτική, ΤοΣ 6/2001, σελ. 1211-1227.

Κυριτσάκη Ιωάννα, Προϋποθέσεις ενεργητικής νομιμοποίησης ιδιωτών για έγερση προσφυγής ακύρωσης κατά παράνομων κοινοτικών πράξεων (με αφορμή την απόφαση ΔΕΚ της 30.3.2004, C – 167/02 P), ΕΕΕυρΔ 2:2004, σελ. 299-315.

Κυριτσάκη Α. Ιωάννα, Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην Ε.Ε. και η Συνθήκη της Λισσαβόνας, δημοσιευμένο σε Μ. Χρυσομάλλη (επιμ.), Η Συνθήκη της Λισσαβόνας – Θεματικές Προσεγγίσεις, σελ. 29-65, Δημοσιεύματα Digesta, Εκδόσεις Βασ. Ν. Κατσαρού, Αθήνα 2009.

Μπακόπουλος Ιωάννης, Ανθρώπινα Δικαιώματα στην Ευρωπαϊκή Έννομη Τάξη, ΕλλΔνη 2002, σελ. 53-59

Νικολόπουλος Γιώργος, Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης: μία αμφιλεγόμενη διαδικασία, ΠοινΔικ 2001, σελ. 177 επ.

Παπαδημητρίου Γιώργος, Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και η κανονιστική λειτουργία του, ΕΕΕυρΔ 3/2001, σελ. 521-532.

Παπαδημητρίου Γιώργος, Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δημοσιευμένο σε Σ. Περράκη (επιμ.), Παγκόσμια Διακυβέρνηση Διεθνές

Δίκαιο και Διεθνείς Σχέσεις στην Αυγή του 21^{ου} αιώνα, σελ. 97-105, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάικουλα, 2006.

Παπαδοπούλου Λίνα, Ο Ευρωπαϊκός Χάρτης και η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην ενωσιακή έννομη τάξη, δημοσιευμένο σε ΤοΣ 6/2001, σελ. 1267-1326, διαθέσιμο σε <http://tosyntagma.ant-sakkoulas.gr/theoria/item.php?id=458#s80>, ημερομηνία πρόσβασης 22/01/2012.

Περράκης Στέλιος, Η προσχώρηση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΕΕΕυρΔ 1983, σελ. 559 επ.

Περράκης Στέλιος, Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΔτΑ Νο 5/2000, σελ. 19-31.

Ροζάκης Χρήστος, Ορισμένες σκέψεις για το νέο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΤοΣ 1/2002, σελ. 13-28.

Σαχπεκίδου Ευγενία, Το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων αποτρέπει την προσχώρηση της Κοινότητας στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΕΕΕυρΔ 3:1996, σελ. 581-605.

Σκουρής Βασίλειος (2008), Η μεταρρύθμιση του συστήματος δικαστικής προστασίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης Με αφορμή τη Συνθήκη της Λισαβόνας, 1/2008, Ευρωπαϊών Πολιτεία, σελ. 126-136, διαθέσιμο σε http://international.law.uoa.gr/programma_spondon/fakelos/european/evropaion_politeia/skouris.pdf, ημερομηνία πρόσβασης 24/01/2012.

Τσιρίδης Πολυχρόνης, Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΠοινΧρον 2004.

Τσίρλη Μαριαλένα, Προϋποθέσεις παραδεκτού της ατομικής προσφυγής, ΤοΣ 2/2002, σελ. 195-206, διαθέσιμο σε <http://tosyntagma.ant-sakkoulas.gr/theoria/item.php?id=570>, ημερομηνία πρόσβασης 21/01/2012.

Φραγκάκης Νίκος, Ανθρώπινα Δικαιώματα και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση, ΝοΒ 2002, σελ. 1413-1425.

Φραγκάκης Νίκος, Μια ματιά στο μέλλον της ατομικής προσφυγής μετά μισόν αιώνα εφαρμογής της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΝοΒ, Τ.53, τεύχος 2, Φεβρουάριος 2005, σελ. 209-218.

Χαρίση Γ. Μαρία, Το Δικαστικό Σύστημα της Ένωσης και η Συνθήκη της Λισαβόνας, δημοσιευμένο σε Μ. Χρυσομάλλη (επιμ.), Η Συνθήκη της Λισαβόνας – Θεματικές Προσεγγίσεις, σελ. 269-297, Δημοσιεύματα Digesta, Εκδόσεις Βασ. Ν. Κατσαρού, Αθήνα 2009.

ii) ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Gérard N., Access to the European Court of Justice: A Lost Opportunity, *Journal of Environmental Law* 1998.

Grigoli S., The EU Fundamental Rights Charter in current debate: Origins, Positions, Future Prospects, *The European Legal Forum* 2000-01.

Jaeckel L., The duty to protect fundamental rights in the European Community, *ELRev.* 2003.508(513).

Lenaerts K. & De Smijter E.(2001), A bill of rights for the EU, *38 CML Rev.*

Witte B. de, "The Past and Future Role of the European Court of Justice in the Protection of Human Rights", σε Alston P. (επιμ.), *The EU and Human Rights*, Oxford 1999.

Γ) ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ

Δήλωση των Εννέα Υπουργών Εξωτερικών στις 14.12.1973, στην Κοπεγχάγη, σχετικά με την Ευρωπαϊκή Ταυτότητα, *Bull. EC*, Δεκέμβριος 1973, No. 12, σελ. 118.

Προοίμιο της Οικουμενικής Διακήρυξης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (10.12.1948), διαθέσιμο σε <http://www.un.org/en/documents/udhr/index.shtml>, ημερομηνία πρόσβασης 21/01/2012.

ΔΕΚ, απόφαση της 27.6.2006, υπόθεση 540/03, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο κατά Συμβουλίου, διαθέσιμο σε <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62003J0540:EN:HT ML>, ημερομηνία πρόσβασης 22/01/2012.

Δ) ΙΣΤΟΤΟΠΟΙ

<http://www.coe.int/portal/web/coe-portal> : Επίσημη ιστοσελίδα για το Συμβούλιο της Ευρώπης

http://www.echr.coe.int/ECHR/Homepage_En/: Επίσημη ιστοσελίδα για το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

<http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/E4317264-DB27-42FE-873E->

[1ECCACABB045/0/GRE_CONV.pdf](http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/E4317264-DB27-42FE-873E-1ECCACABB045/0/GRE_CONV.pdf): Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

<http://archive.in.gr/news/reviews/article.asp?lngReviewID=830577&lngItemID=842288&lngChapterID=-1>, ημερομηνία πρόσβασης 24/01/2012.

<http://www.lawnet.gr/news/xristos-rozakis-antiproedros-tou-edad-22562.html>,

ημερομηνία πρόσβασης 25/01/2012.

http://cridho.cpd.r.ucl.ac.be/en/eu_experts_network/,

ημερομηνία

πρόσβασης

26/01/2012.

ΠΑΝΤΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΟ

002000099278